tiszatáj

2000. ÁPRILIS * 54. ÉVF.

Magyar Irodalom Tanszék Könyvtára SZEGED

Juhász Ferenc: A szerelmes Mindenség

Kontra Ferenc, Lovas Ildikó novellája

Lövétei Lázár László versei

Száz éve született Szabó Lőrinc
(Kabdebó Lóránt, Tandori Dezső írása)

Beszélgetés Novák András festőművésszel

Diákmelléklet: Balogh Tamás
Karinthy Frigyesről

4

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Tannyomda, Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799–00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 120 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 360, fél évre 720, egész évre 1440 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2000. ÁPRILIS

JUHÁSZ FERENC: A szerelmes Mindenség 3
KONTRA FERENC: Magyarország (elejétől fogva) 30
KARÁCSONYI PETRA: Csantavéri Orlandó (Közzéteszi: *Bozsik Péter*) 38
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Gyermekdarab, rekviem; Szerető; Első nyár 43
SILAY FERENC: Padlásszobai csendélet; Cape Town 45
LOVAS ILDIKÓ: Egyetlen történet (Részlet) 47
ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „Nekem Szabadka a dolgom" (Beszélgetés Lovas Ildikóval) 51

100 éve született Szabó Lőrinc

KABDEBÓ LÓRÁNT: Szabó Lőrinc pályaképe 56
TANDORI DEZSŐ: Szabó Lőrinc aktualitása 73

ÖRÖKSÉG

PÉTER LÁSZLÓ: Pósa Lajos helye 82

KRITIKA

SÁNTA GÁBOR: „Ez a könyv végül »a magyar Salinger« lesz" (Tandori Dezső: Játék-történet) 87
PÉCSI GYÖRGYI: Kontra Ferenc: Gyilkosság a joghurt miatt 91

KELEMEN ZOLTÁN: Keserűsó (Kovács András Ferenc: Saltus Hungaricus) 95
BLÉNESI ÉVA: Soliloquium és nyitottság a párbeszédre (Cs. Gyímesi Éva: Colloquium Transsylvanicum) 98

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Mélyen átélem az ambivalenciát” (Beszélgetés Novák András festőművésszel) 102

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

NOVÁK ANDRÁS rajzai a 29., 42., 44., 46. és a 81. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

BALOGH TAMÁS: „Csak férfi és nő van” (Karinthy Frigyes: Capillária)

JUHÁSZ FERENC

A szerelmes Mindenség

Egy darázs döng, brummog, zeng, döngicsél,
kettős rozsdagomb-szemálarcú vörösöves kék pamutcsöpp,
lóbab-nagy könnyű szikra,
apró illatbogáncs-kristályszikla
és úgy röpül,
ahogy a holdsarló az éjen ül,
lemezbordás barka-potroha
sarlósan görbén behajlítva,
s a kinyílt szelvénypalák háromszög-ürességbajusz fugáiból
is a gégemalom hangfüstje párolog,
hiszen ő egész testével beszél,
hisz lénye szerelem-dolog és zene-dolog
és meglendülve csúszik jobbra-balra,
lefelé a mélybe,
fölfelé a magasba,
oldalt-lódulva, mint a rozskalász
ha folyékony forró kezével meglöki a szél,
forrón taszítja,
s csúszik, mint a patakjégen, tójégen,
sárra-nőtt jégkérgen a fahíd-cipős gyerekkor,
s a fahíd talp-szánon acéldrót a szöges ostor,
a rozsdakönny-darázs a kékgáliccá alvadt hőremegésben töfög
a tetves, rühes, herpeszhólyag-légcsavarlevelű, hegyes,
gyűrt malacfül-levélhaldoklás rózsabokrok fölött.

És fénylik az ég
és száradt, hőokádó repedésháló a föld.

Mindig hiányzol!
Te jóság, hűség, egyszeri halandóság,
türelem, vágyra szemérmes mohóság,
ha nem vagy velem,
ha bőröd nem érinthetem,
ha szemed kék lázát nem szagolhatom barna szememmel,
ha testedbe nem merülhetek
újra és újra,
mint kútásó ahogy leszáll a kútba:
a csőmerülés titok-útba,
mint űrbe a tejút-csóvarengeteg,
ha nem mondhatom,
hogy fáj nagyon
ami fáj
és megaláz, mint az adósság
ha csak szavakkal fizethetek,
hisz a sápadt adós csak bénán magyaráz
és minden iránytalan világegyetem-irányból
titkos és megsemmisülés-páfránnyá megszűnő
őskezdet-neutronokat,
világtűz-vágypontokat
lő belém nélküled-magányom,
s csak a türelem
teknője hátamon, hasamon,
mint óriásteknőc mintás, csontvirág-kazettás páncél-buborékja:
a félelem és a védelem csontgyöngykéreg-koporsója,
a süllyedhetetlenség csonthajója
ami húst véd és hitet.
A termékenység tokja páncélöltözet.

Nélküled mi lett volna velem?
Csak az időt ismerem,
mint bajszos, fáradt öreg parasztot,
elefántvállú, Jézus-kékszemű bérest,

az időtlen-évest,
óriáskezű, óriáslábú cipőtlen cselédet,
ahogy ül a gőzölgő, friss szántáskaréjon,
a föld-kakastaréjon,
mint fekete légy a zsiroskenyér-héjon,
s szikra-kagyló az ekevas,
s füstölognek a hegy-nehéz, légy-bundás barna bivalyok,
mint az őstűz-öreg
vulkán-kráterek.

Ki tudná jobban az elmúlást, mint én?
És nem tudom: bűnöm ez, gyászom, vagy szerencsém.
És miként és hogyan és szintén.
A halandóság szintjén.

Hogy tud az ember türelemmé lenni?
A csönd ráömlött, rászáradt őskőzet-rétegeit
vágyhínár-fölszivárgás-csöveivel és ágaival
mozaikhálósan és függőlegesen
háromdimenziós pókházként
áttörve
napfény-szerelemmé magát fölüzenni
hogy tud,
mint a hálókút,
mint a zöldszárú virág, zöldszárú fű,
a föld-hű, napfény-hű,
száregyenesében
az edényes víz-út:
vízhálógomoly-horgolások fordított
nyalábszakállával:
ami köbmozaik-borzoltan fölfele nő
és nem nyitott, mint az idő
és sík, terpedt, feszes függönylapjaival,
edénycsipkéivel leveleiben, szirmaiban
nedvtűzzel ég,
nem mint az elveszett emberiség,
de azért van,

hogy majd a sziszegő, szuszogó darázs,
állati apró villanyvarrógép szélforgatta méh:
a szerelmes hűség
sziromkehely-szemhéjai
közé dugja két pajzsbimbós moha-páncélfejét,
s a sárga pordorongok küllőkosara mélyén
kotorásszon,
szaglásszon,
legeljen,
ujjongva mulasson,
matasson virágpor-részegen,
mint Jézus,
a földre visszaszállt Jézus
fénykút mellkas-sebében,
ami a beforrhatatlan Éden,
jobb mutatóujjával Tamás:
az előbb kétely, aztán hit-robbanás,
mint hajléktalan a kukában,
amiben nem szemét, de életvarázs van,
s vas-arca, csillagvizsgáló-gömb szeme,
rézmellény-mellkasa
liszt-ingben, liszt-álarcban,
mint karneváli sárga holdpor-maszkban,
s az áldás-oszlopok közt fehéren ténfereg,
mint a malomban dolgozó gyerek,
mint én
a gyerekkor szegénység-szintjén,
amikor a lisztes-zsákokat cipeltem
nyögve, lisztsúlytól agyonverten,
és nyakán a könnyűként nehéz, a kisfiún a létsúly-egész
liszt, akár a géz:
mikroszita szemcse-kötés.
És a napfény epe volt és a holdfény se illatsúly-virágméz.

És néz az Idő
ős-öreg béres-szemekkel.
És néz az Idő

hatalmas szemöldök-kéve bajszú,
kopár, könnytelen cseléd-szemekkel.

Én meg a csöndet nézem,
amire ráragadt a zizegés,
mint legyek a légypapírra.
A finom nyafogás, jajgatás, sziszegés,
mindenség-zizegés.

Én leszálltam a Halál közepébe,
mint kútásó a mélybe,
a maga-ásta föld-csőbe,
a köldökön át az elemi bölcsőbe,
Mint a nem-gyáva
fény a pupillába,
a lencse-kiváncsi szembe,
a látóideg arany-izzására,
az érhínár rubint-ragályra.

A kútásó
lassú kaszáspókként
ízelten, tagoltan
lemegy a földalatti csőbe,
az egyre-feketébb csőbe,
szétterpesztett kezekkel, lábakkal
támaszkodva, araszolva a földhenger-falon
az emberből X-alak,
a víz-reménye víz-hit,
vagy favödörben leeresztik
a mélypuha sárkorong-fenékre,
ahol a víz-erek
könnyei ömlenek,
mert sír a föld,
vizet vérzik a föld,
folyékony gyémánt-ágat,
ihető kristályt, kristály-bánat
virágot.

Én a Halál kútmélyéből
látom a világot,
ami kis kék pont
a magasban,
a csővég kék szikra-csöppje:
az ott az ég,
a világító mindenség
kék üveg-gombostűként
szúrva a földbe.
És hol még az öröklét lángja, habja, zöldje?

Először nem volt semmi.
Csak a Semmi.
Aztán a gondolat,
aztán a teremtés-gond
fölrobbant, a t-0 pont.
Az egy-atomnyi
Ennyi!
A Gond!
A Gondolat!
A Teremtés-Istentudat!,
vagy Öntudatlan Annyi!
Az egy-Istenatomnyi
Ennyi!,
vagy istentelen Erőcsomag-Indulat
Annyi,
amelyben minden ami majd a tág
Világ,
tér, erő, idő, lökés, taszítás, vonzás, szívás,
akarat-megvalósulás,
terv, test, dolog, kiterjedés és minden alakzat,
anyag-eső,
erjedés-düh és minden szerves és szervetlen létező
attól, hogy elindúl,
tágulva ráng, bolyong, szerveződik, meghal és megújúl!
Így lesz örök és így lesz szenvedő. Tér, vákuum és idő!
Aztán a Semmi elkezdett teremni,

önmagából kifelé, szétfelé menni,
robbanni, erjedni, terpedni
iszonyat-forrón és alázat-éhesen,
hogy belőle égitest, tárgy, fényhalmaz-habdolog,
élet és halál legyen,
hogy kezdet-működése indulatosan gyűrődjön tovább,
hogy növekedés-dühe osztottan, részletesen
dolgozzon tovább,
betenyészve a nincs-tér, nincs-idő
üregeit,
vagy egyetlen végtelen üregét,
ahogy a fény nemzi a fényt
a sötét
magányban,
ami nem is üreg, csak végtelen tág nem-lét,
nem valami anyag bő bemélyedése,
a mégisben a mégse,
barlangja, ami körül sziklatömbök
oszlopai, falai, függő lemez-agyar halmazai,
cseppkőmimóza és cseppkőszakáll
világító ragyogás-szilárd könnymirigy-növényei,
könnyzuhatag ömlés-terhei,
s a szikla-csöndben az üres levegő-gyomor.
Mint az éhező nyomor.

S lesz milliárdszor milliárd lét, lény, indulat,
önmaga-akarat,
megvalósulás, módosulás, sűrű öntudat
és híg öntudatlanság,
erőtér rácsozat-kazal rabság,
elmúlás, rothadás, bomlás, születés, keletkezés,
vágy, remény, rettenet, gyűlölet, bűn, iszonyat,
gyilkolásra kés,
szerelemre test és testre szerelem,
fénygyalázat és mágnes-türelem
amit önmagából önmagával szőtt,
s általa az időt

a lenni-akaró tűz, erő, nehéz teremtődés-áhitat.
Amit a vágy nedvtűzével, sugárzás-ihletével átitat.

És mindenütt gát, oszlop, akadály-kőgörgeteg,
láz-ing, mint a vért-köhögő tüdőbeteg,
szenvedés-lavina, bozót, szenvedély-szövedék,
halálból cölöpsor, aszály-kín, temetőfejfa,
kereszt, gyászba-vert vasazott facövek,
koporsó, ami kék.
És mindenütt hangyanyüzsgés-mezők, lángtenger, füstözön,
fehér és piros láng-zátonyok és fekete szakadék-ágak,
amiken mint fűcsont-madárfészkek,
ahogy tántorog a részeg:
lógnak és lengnek a világok,
a burjánzásból kidagadó álmok,
a ragyogáskoszorú rettenetek.
A szenvedésből gyűrt erőlepel halmaz-kötegek.
Az egyszerű és bonyolúlt tündökletek.
A meg-nem-váltó üdvözletek.
Áhitatok, ideák, misztikák, képzetek.

A világ se rossz, se jó.
Csak arravaló,
hogy legyen,
hogy aztán talán ne legyen.
S ami belőle marad,
mint a vízben rothadó halak:
csak pikkely, szem-hely, szálkacsontváz, salak.

A világ se rossz, se jó:
dől, hajlik, hintázik, ring, remeg,
mint háborgó, tajték-sziszegés és hab-csattanás
kikötő-öbölben a lehorgonyzott hajó
és elmúlik belőle ami múlni-való
és kivilágítva minden ablaka,
s az ablakkorongokra tapadva a semmire kinéz
az egész

ott-tolongó emberiség:
a milliárdszor milliárd szemgolyó:
a barna, a fekete, a borostyánpettyes, a szürke, a zöld, a piros,
a zöld, a kék,
mintha méhraj lepne be vastagon, szőrösen,
fejbúbtól talpig méhészt a kertben,
alvás-moccanatlan darázs-szobor ő az égitest-virágoskertben
és mégis dolgozik nehéz zsongás-pontokból ragasztott szoborként,
feledve ami tegnap, megint és ismét és imént,
a savat, a lúgot, a lángot, a ként,
dolgozik zizegő, síró, szuszogó, sustorgó méhraj-öltözetben,
puha és nyüzsgő, nyafogó páncélruhában,
mikron-hegedűkből szőtt jajgató hártyakabátban,
létezés szem-harag összetett pontszövet látáskupolában.

És kinéz a mindenség hajó-ablakain
a volt emberiség,
a már-halott emberiség-szép,
a már csak álomkép,
a volt természeti lény,
a már halott létezés-vidék,
a volt élet-tény, ami már halál-tény,
kinéz az egész szerves és szervetlen létezés,
az öntudatlan halál-beismerés
és semmit-ámulása,
bűne, bűn-beismerése, rejtelme, tudása, önhervadt árulása:
állat-emlős, elevenszülő, szájöblében-kicsinyeit-hordó:
a pikkelyes, mirigyes hidegláz védelem-hordó,
madár, rovar,
puhatestű és csontvázas, kitines és kocsonyás halandóság-vihar,
irdatlan tömegű és elektron-párapont cikkanás-piciny
villanásnyi sugárhullám őserő-csíny
és páncélos és kővel borított, kőlemezekkel bepalázott,
a taréjos, a pikkelyes, a tüskés,
az eleven sziszegő kés,
elefántagyart, mammutagyart, őstigrisagyart, rinocéroszagyart
növesztett többtonnányi belűl-véres kard,

és pontsorlánc és önmagával hurkolt
minden létezés,
minden osztottan is ugyanaz-egész
ájulat és föltámadás és újra-szenvedés.

Ami lett a Nincsben,
mikor fölrobbant
az egy-atomnyi Minden
Istenen belül és Istenen innen,
amikor fölrobbant az egy-atomnyi erőcsomag,
az Isten-nélküli mag,
az Istenben-kigondolt mag,
aztán úgy állt a végtelen Vákuum-ingben
az újszülött, a kisded, a jövő-alkalom,
a lehet-hatalom,
mint kamilla-virágabrosz udvaron
kisgyerek földig-érő fehér ingben
és harmat-cipőcskékben piciny meztelen lábai.

És rezgett a vigasszal,
mint ezüst talpnyom-láng eres hassal
a tóparti nyárfalevél
ha fújja a szél,
lökdösi, nyalja, billegteti,
s szinte hallani
ahogy selymesen, göndören sustorog
a maradék-dolog,
a koporsódeszkaforgács ezüstgyász-valami.

De jó, hogy kinyíltál nekem még a halál előtt,
hogy kinyíltál nekem halálom előtt
szent és gyönyörű virág-varázs,
engem-akarás, értem-akarás
és én szépséged illatos kelyhébe bújva,
mint virágkehelybe a nászmohó darázs,
mint illat-fodorcsomag vörös rózsafejbe:
a sziromsaláta rózsatengerbe,

duruzsolva és nász-zenét szuszogva
legelhetem és falhatom lényed, legelhetem és falhatom létezésed
lángpor-kegyelmét,
hogy megrészegíted a szivet és az elmét
és dörmögő, dinamó-majszolással
fújhatom ki lényem magány-özönéből
a nem-lét
világtereit, világszigeteit, elmúlás-abroszait,
fényvétek-asztalait,
hatalmas szenvedés-kendőit, a tűzháló-gomoly kavargását,
mint a nem-létre-ítélt galaxisokat.
A bűnbe-csomagolt titkokat,
a titokba-csomagolt bűnöket.
Amit lehet és amit nem lehet.

Ahogy a csillagos űr néz:
úgy néz ő:
a tebenned legelésző,
te titok, kút, tartály, illat-üst,
szerelem-sziromcsillag,
erezett fényhúsú befogadás,
göndör sziromsaláta illatvarázs,
megmaradás-kehely
a pórusos zöld megmaradás-száron,
aki átnőttél a halálon,
mint végtelenségen a boldog türelem.
Világmerész szerelmes mindenség
őstiszta-kék.
Szerelem.
Hogy itt vagy velem.

Ó, te örömből-szült Nem-Félelem,
de galaxis-táltoscsikó,
jó
hogy itt vagy velem!
Hogy itt vagy velem.
Hogy itt vagyok veled.

És te énbennem vagy és nem kívülem
valami sugárzás-határon túl.
És én tebenned vagyok és nem kívüled
ahonnan a nincs-is elindul.
Te éhségem tápanyaga: test,
te fönnmaradásom folyékony bíbor testszövete: vér,
szilárd kötőanyag, mint csontokban a kálcium:
a megmaradás mágnes-rácsa,
összefogó szilárdság-tudása,
mint csontokon az izület tapadása
és nem reped bennem olvadó jégmezőként,
fagy-leheletű, sárgán párolgó jégkorszak-világként
a csont-szövet,
szerelem-szövet,
hűség-szövet,
élet-szövet
és nem dübörög át jégvilág-halálkoromon
a barbár, bozontos, gigász-agyarú titán horda
mammut-csorda
és nem ül nyakamba vulkán-angyalként lovagolni
a tajték-tó-szemű dühöngő őrült ördög,
nem ül vállamra a Sejtelem-Sas.
És szivébe nem szeret
az infravörös-szemű, röntgen-látású rettenet.
A Sejtelem-Hatalmas.
Se kedd, se péntek, se szerda, se csütörtök.

Általad élek, mert teveled.
És nem temet,
mint hegyről lehömpölygő sárfolyam,
ferde gyűrődés-lepedőkkel csúszó iszap-óceán:
se bűn, se bánat, se árulás, se babona,
se rémület, se rettenet, se gyávaság-pocsolya,
se hajszolt, véres, tajtékos, barnapettyes fehér lovon
vágtató fekete álom:
csillaghímzéses mítosz-köpenyű, vas-sisakos halálom,
s ha izzadt álmomból

rózsasárga kezdet-fényhálójával kimerít
a hajnal,
mint halász a ráját óceánhabos hajjal,
s ébredek lucskos alvó-vászonruhában,
verejték-csipkesapka hajjal,
s vizes ujjhegyemmel nyakad, emlőbimbód,
hasad, derekad, combközöd, felsőkarod,
homlokod, vállad érintem,
rád ujjaim vízárok-pajzspecsétjét,
mint egy szétnyílt búzakévét,
hozzádtapadva hintem,
hogy víz–stigmás leszel, mint a hajnalharmatos virágszirom,
álmomból, mint héjtekercs-házából a csiga kibújva
bőröd érintem, mint a csodaméz-állat kigyűrt négy szem-ujja,
s harmatláz sziromcsönd csodát érint látóbajusz-szeme:
érintelek és tapintalak,
mint tejfeszes emlődombot a csecsszopó öntudatlan kisujja,
az alig-körmű rózsahernyó-ágaskodás görbén,
hisz ez a törvény,
hajnalban,
abban az éber hódolatban
fehér testhéj-álomtekercs kürtömből kibújva
megértem újra,
megértem, hogy mért élek,
hogy attól vagyok újra,
hogy itt vagy velem:
kívülem-bennem, bennem-kívülem,
s mosolyom napcsillagként dörög,
mert testében az elemi tűz hánytorog, gomolyog, hömpölyög,
s nukleáris szárnyas csillagként égek,
mint az a sarlóssá görbűlt,
átlátszó szél-tenyértől lökdösött darázs:
fényvihar-kéztől taszított zene-élniakarás,
aki nyilallás, rohanás, taszigált hinta-lobogás,
fénytől fújt galaxis-csillagdomb szemű szerelem-dohogás,
bolyhokból, pamutokból, páncélokból és cellofánból szőtt
szerelem-duruzsolás

a virág kelyhe éden
sziromörvény-rózsatüzében,
illatkút-szívében
kutató, kotorászó, matató,
egész ponthalmaz látópajzs szem-arccal szagoló
koldus-virradás, koldus-visszaadás, koldus-virrasztás,
király-koldulás
ehető, testemben testemmel mézzé átváltozó szerelmedért,
az átlényegülés megváltás-hitért,
az anyagért,
s ami van abban
a mézselyem édes asszony-anyagban.

És nem kérdem, kiért.
Mert érted.
Mert értem.
Mert mindenért.

Mert mindenért
amit az ember meg-nem-ért
és megért.

Az ihletből kicsordúlt szerelemért.
A szerelemből kicsordúlt ihletért.
Ami tombolva, lánggal-föltolódva magasan kilövődik,
mint a Földgolyó-pórusok kúpos kráterkürtőiből
a sűrű, habzó véres ősanyag,
ami édes, mint a méhek bögyében mézzé átemésztett
bezabált virágpor,
sárga születésömleny virág-csillag talajból,
ami az anyagképző csöndből pikkelytéglásan okádva kitolódik,
mint a méhek potrohszelvény-fugái közt
a finom viaszlemezkék,
s izzanak, mint a naplementék,
ami Jézus-szeme kék
és Jézus anyja szeme barna hűség-parázs,
fekete-pupillás domború selyemragyogás Isten-hordozás,

ami puha, mint kályhában a téli nehéz lángduruzsolás,
tűz-dorombolás,
ami akár a gőztrombitás szarvasfutás
a téli havas erdő fekete rácskazal-ketrecében,
táj-pörgetés figyelme saskörözés,
mert lassú lengése suhanás-gyűrűje alatt a táj,
mint szines örvényű búgócsiga forog
és kattogva legyezősen ég,
mint a pörgetett rulettkerék,
ami kemény, mint egy Szeráf gyémánt-ingén a túlvilág-ragyogás,
ami szilárdan lágy, mint a virágszirom,
szilárdan puha, mint virágkelyhed,
amibe darázsként bújva magamat veleddé tudom
az alkony-úton
a barlang-csillagcsönd kapudon:
te mindörökké édes,
te hűségre-éhes,
halhatatlanság-illattól fényes
halandó örökkévalóság,
örök vagy halandóság,
mert létezése jóság
és nemcsak halál ütem:
mint a világegyetem.

Titkok párlata fény!
Meg-nem-szűnő remény.
Éjemet infravörös szívvel átvilágító értelem:
hogy látszanak benne a könnyek, a szörnyek,
mint gyémánt-szőlőfürtök a földmélyi őskőzetekben,
mint belezsúfolt denevérek, páfránylevél-bajszú
emlős éj-edények,
sárkánymadarak, sárkánygyíkok,
a benne tülekvő sereges halál-szú, a féreg-bosszú,
ősmocsarak, ős-zsurló erdőrengetegek,
fekete fények,
fehér lengések,
mint a rácsos hózápor,

ami szirmosan özönlik a felhő-tojásból,
s a tukáncsőrű, királypapagáj-fejű Halál.

És tebenned az ember hazatalál!

A férfi tebenned hazatalál.
Mint az állomásról a hóviharban a gyermek,
akit a szél láng-ostorai vernek,
s amíg hazajut
leng a fehér ég, mint világvihartól ráncigált tejút.
Otthon van mosolyodban merengve,
mint konyhaasztalnál könyökölve
aranyhártyaharang lámpafényben.
A téli éjben.
S mint napsütötte lepke-pontszemek
szikráznak a tárgyak, tények, konyhaszögletek.

Az a legszebb, ha kimondom:
te vagy az otthon.

Így kellett!
Szívverésed vérzenéje mellett.
Hogy közösen egy legyen
minden rész, részlet, változat, indulat, akarat, elfajzás,
módosulás
mivelünk,
mint a végtelen, befejezhetetlen, örvénylő, duzzadó, áradó,
önmagából önmagával szüntelen petét ontó, nem-száradó
világegyetem,
a megmaradás
akár egy világvégtelen óriás,
szikrázó, dünnyögő ősizzás fénydarázs.

Ó, te
testmélyből kifelé virágzó,
köldöktől test-alja mélyből
kifelé és lefelé nyíló Szent Liliom,

Szent Tűzliliom,
mirigyes, pázsitszivacsos
lefelé sziromkürt,
a titkos és óceánmélyi világító-halak
néma függés-örvénye, lengés-galaxis fénybozótja alatti
gyűrt-szirmú pipacsok csokra,
tűzliliom az éjszakában:
aminek gyökere, szára, levele
bent a csontvázas rózsahomályban
a hús-éjszakában:
a szív alatt,
a tüdők alatt,
a gyomor mögött,
a húgyhólyag fölött,
a belek mozgáslávacsövei alatt,
a belek örvénylő, hullámzó, bizsergő,
töltött hártyacső-dombja alatt,
a máj alatt,
a lép mögött,
a vesék felé ágazva kétnyakú gyökércérnalombjával,
a szent hajszálérkazallal
fordítva fölfelé nőve,
hogy lefelé függ a piros virágfej,
a barna pázsitpajzs alatt kinyíló pipacskehely,
mint vörös harang mirigyszivacsfodrozásból,
a klitorisz-bibéjű fodros édes lángból.
A rózsa, rózsa, rózsa, piros rózsa
áhítozásból és ragadozásból.
Kút: rózsa-ragadozásból.
Fordított kút vérvirágból.

Ó, te napfény-vert,
harmat-ing ölelt
Hajnal!,
szőke hajjal,
Ó, te Csoda-kert,
benned, alakodban,

megszentelt húsodban
a Test-Virág,
Titok-Virág
fordítva nő:
lefelé, a föld felé nyílik
és szárcsövével, gyökérlombjával,
mint a szétzilált vörös haj
fölfelé,
a szív felé,
az ég felé
nő,
mint visszafelé a múlt-idő
és kelyhével a tömegvonzás felé a mohó jövő-idő! A fordított
Jövő-Idő.
Gyökérbozótja a szív felé felhősödve,
kelyhe a föld felé tölcséresedve,
mint a tüdődő alkony-láz bíbor naplemente.
Magát holnappá, jövővé mentve.
Örökké segítve!

Mert ez is vagy.
Nemcsak az a másik
napkelte, éjszaka, nappali páraviaszból
a tájra hintett természet-mosolygás,
nemcsak az a világegyetem-rács
mágneses sürgés, káosz-rend mozgás,
ami köröttünk ring
akár a világító, tűzmirigy-üst szájú, tűzbojt-tarkóbajszú
halrajok végtelen szikrabozót ütemtágulással, fényhallgatással.
Mert tebenned ég
a szerelmes mindenség.

Az ember is halál, meg halál-korlát,
Az ember képzeletével is lát,
nemcsak a szemével.
Bár benne a hiány nyüszít,
mint lilatajtékos nagy nyári viharban

a kútkerék oszlopához láncolt kutya,
mert okádásig retteg a narancsláng-dübörgő,
fekete tajtéksárgával hörgő,
elektromos recsegés-fényágakkal durranó különöstől,
a lilaezüst mennyei füsttől,
s lapul a ráomló vízoszlop-erdő könnyrengetegben,
az özönvíz mítosz-testben,
s körötte a tócsán esőhólyagok nyüzsögnek,
nőnek, elpattannak, összetörnek
a hártya-pillanat vízhólyag-szemek.
Jaj, földi világ, jajvíz, jaj, emberek.
Jaj, mert nem elég az elég!
Jaj, emberiség!

Él, mert szép az ami van.
Bár lehet, hogy boldogtalan
és hűsége, mint az észak-mohaszalag-törzses
fák az erdőben,
a vének és akik még csak most-eredőben, növekedőben,
mint a száraz hatalmas sziklakő,
mint a hűtlenségben hűséges idő,
mint a fűszál-levélen billegő feketepettyes piros katicabogár,
mint a tyúkláb-csillagnyomokkal behintett friss csipkesár,
mint a tejköd, ami a bokrok, a fák közt dagadva áll.
Áll puhaszilárdan széttenyészve a szerkezet fölött,
a szerkezet-részben,
a külső bozontban és a belső gallykúszaság űr-rendszerében,
földig pamutgríz-terjedéssel izzik kövér-fehéren,
akár a párazsír.
A fölfelé-ágazás katakomba-sír.
Hisz az kapta aki adta,
és vízlisztet sír
a pára-vatta.

Ez az egész igen-nem
szép, mint a lószem.

És mért sír, aki sír?

Hogy zeng, mint a fekete legyekkel teleragadt enyvszalag
légypapír.

A hiány sír benne, mint az éhség?
A hiány sír benne, mint a kisgyerek disznóóléskor
a hajnali hófehér rózsakékben ácsorogva,
mert visít, sikít, hörög a jobb mellső lábánál elkapott
jövendő jóllakok-állapot,
az oldalára döntött
göndör-szőke
halálfélelem-szerelem,
mikor a csillagos hajnali ég még rácsorogva
szikrázik szőrén, halált-ásító fogsorán,
hisz a csillag-szigora ég lángpettyekkel testére ömlött
és aranykönnyeket sír a tokától-befelé szivenszúrt disznó,
mikor a kés a szivében forogva kotor,
a feketekék
első világháborús baka-bajonét,
s fröcsköl, omlik zsíros lila vére
az állatgyilkos arcára, kezére, a vállkendős denevér-öregasszony
fáradt szemére,
a hajnali téli hókövére,
a szemétdomb hó-tevepúpjára,
a fehér fekvő tevére,
a fölfogó kék zománcedénybe,
amit gyors fakanállal az asszony kavar,
s a kanálmozgás a vérben,
mint a pörgő légcsavar
és vicsorog a disznópofa, a hosszúkás üvöltésben, s a fejvég
óriás fekete pázsitgomb-függőleges,
hosszú krokodilfej-hegyes a csőrpofa ajak-egyenes,
a hiány sír benne, mint a csillagterek és csillagmindenek
közötti feketekék
láthatatlan anyag:
a talán nagyobb mennyiség
és dermedéstér koromtömbök láthatatlan könnyei,
a hiány sír benne, mint szélviharban a száraz fanyikorgás,

a hiány sír benne, mint bűnösben a romlás,
mint a csönd pontjai szárazon a légy összetett pontszemében,
mint a szegénységben a szégyen.
Vagy csak a lét-magánya szégyen.
Vagy a nem-lehet
éhsége rettenet.
Vagy az atomrezgés, molekula-mozgás,
sejt-szuszogás,
sejt-kapu-kinyílás
az összetett részek lucskos sivataga egészben,
a teljes gyász a részben.
A hiány sír benne, mint az éhség az éhezésben,
a múlandóság a dagadó Egészben,
mint az erjedés a rabban
növekvő és cselekvő rák-daganatban,
éhezőben az anyag-vágy,
mint elfáradottnak a tiszta víz, szappan, frissen-húzott ágy,
a létezés szive anyag-ágy:
ami csak köd,
csöndbe-kötött szikra-láz derengés.
Mert hiány ami van,
az nemcsak a gyomorban,
de az egész embertestben talptól az agyig,
az agykoponya varrat-gömb csontbuboréktetőig,
minden élőlényben a sarkantyútól a csillagig,
a lét-lehetőig.
És áll gyászba-öltözötten
az éhező hiány emberi nem
és nem-emberi szégyen,
mint temetéskor a férfi fekete kalaptól fekete cipőig.

Bennem,
ha nem vagy velem
hiányod nagyobb, mint az örökké izgatott értelem,
hiányod megaláz,
mint a láz,
a nedves mellhártya-gyulladásos,

a Fekete Angyal Halálos,
forró piros ingbe, piros ruhába öltöztet engem,
piros zokniba, piros cipőbe,
hogy lázba-csomagolva haljak az időbe.
És nem hagy innom és nem hagy ennem.
Hisz a háborúba egyedül kell mennem.
És hogy újra lásson
a túlvilág aranyzöld fényhártya-kapuján kopog vacogásom.

A teremtésnek mi hiányzik?
A néma állapot?
A dübörgésnek a csönd?
A csöndnek a súlyos robajlás?
A csönd,
amit simogathat, mint egy szelíd széles állatot,
csókolhat, mint Nietzsche
a barnafoltos, sárga, öreg ló fejét,
mikor megőrült,
önmagába őszült,
s csókolgatta a bársonykút orrlikat, fekete szivacsperemét,
a ló lúdtojás-nagy könnyező ősz szemét, véres szemét,
mint jéglatyakos zokogó tavat,
a lófej hosszú arcpázsitját, a homlokot:
a bársony-hidat,
a sörényes, foltos kese bánatot, az állatfej-tátikát,
a ló nyálas fogsorát,
motyogva, mint egy téli litánián
a feketefog
öregasszonyok:
Ó, Mutter, Mutter! Anyám, Anyám!

Mert ez jön.
Mint kutyának a nyárvihar-vízbörtön.
Mert se ott fönn,
se itt lenn
nem kapja az életet kölcsön.
És nem tudja hol az Isten.

De ha itt vagy velem:
Test,
Jóság,
Szelídség,
Megértés,
Hűség,
Türelem,
Szorgalom,
Szemérem,
Szerelem,
Szem-adakozás,
Kéz-adakozás,
Hús-adakozás,
Hit-adakozás,
Ihlet és Varázs,
Mindig-kisimulás,
Soha-gyűrődés,
Bűntudat,
Áhitat,
Dolgozni-tudás,
Megfejtés,
Munka-tudat,
48 óra ébren,
Halál-megállító,
Életet-visszahódító,
Végzetet-visszafordító,
Szekció-tünődője,
Pontosság,
Megbízhatóság,
Akarat,
Makacs Élet-tudat,
Tudás,
Kutatás,
Fölismerés és Megismerés,
Szent Egyszerűség,
Szent Bonyolúltság,
ha itt vagy velem

szerelmes Mindenség,
Éden-Mindenem,
ha itt vagy velem,
ha bennem vagy fénybátor Egyszeriség,
fénytiszta szerelem
és én tebenned Egyszerű Éden,
Egyszemélyű Emberiségem,
s én illatos sziromcsomag szivedbe,
kelyhed illatrészeg sziromörvényébe bújva,
pupillád kelyhébe bújva
részegen
éledek újra,
a vakfolt, bíborfolt
idegszövetség fényáhitatában,
a rubint érháló üst-alj
talaj
fénymocsarában
mutatkozom, mint a világ a tükörben,
a természeti és nem-természeti
mozgó, álló, szálló, rengő dolgok tömegei,
a lobogás-foltok,
napkilövellések, fortyogó napfoltok,
s ott matatok, szaglászok, kotorászok,
mint tómélyi, patakmélyi
napsütötte bíborzöld mocsáron,
az arany-sáron
a csíbor, csíkbogár, vizicsiga, tarajosgőte,
ahogy a vízmélyi méh-csikó legelészik
a hínárszőnyeg-abrosz nehéz mocsáron:
győzök a halálon!

Győzök a Halálon!
Ha Szived Kelyhében,
Elméd Kelyhében,
Húsod Kelyhében,
Tested Kelyhében,
Szemed Kelyhében,

Hallásod Kelyhében,
Nyálad Kelyhében,
Hús-lázad Kelyhében
egész lényemmel énekelek,
bolyongva, duruzsolva,
mászkálva, matatva,
lakatcsipesz-ollós szájjal legelve,
kristálygríz-álarc szemmel döfködve,
buzogányos homloktető-bajusszal tapogatva
benned aratom
boldog indulatom,
világmindenség-szerelem-akaratom,
virágtartályban csillagmindenség-tartalom,
akiben a fény és az árny találkozás
összecsúszás se napfogyatkozás,
komoly elhullás,
komor ritkulás,
akiben a világosság és a sötét összehajtogatva
mint egy époszi könyv.
Az Isten és a könny.

Úgy élünk egy-testű ketten
függve a förtelmen:
a véres történelmen.
Mert szerelmünk éppoly csodás,
mint a megfeszítés-varázs
Istenné-ájulás!

Nem jajszó,
de virággal világ-hangzó,
mint a halállal-üzekedés
Istenné szétfeszülés,
az emberből-kiereszkedés
szent-élet-epekedés
vége: Istenné-ereszkedés.
Függés, ami már nem csüggedés,
könyörgés, hörgés, bátor kínszenvedés,

boldogság, ami már nem a szenvedés
tüske-keresztfáján vérláz-függeszkedés!
De mindig-megújulás:
emberből Istenné átváltozás.

Ketten
egy élet-Keresztén!

Ketten
eggyé-vált két testben.

Eggyé-forrt ketten
a szerelmes mindenségben.

Bár férfi és nő emberi lények
egy-test szerelmes mindenségek.

Ó, te Üdvösség-Virág, Sejtelem-Virág! Virágzó Világ!
Ó, te Megtartó Virág! Föltámadás-Virág!
Ó, te Fénytartományok
Gyűjteménye Szerelem!
Ha itt vagy velem:
aranyvirágzás tóparti mezőn állok
báránfelhős kék ég alatt
és a kék ég
magasságból mélység,
s az a mező belőlem nőtt ki boldogan:
a Van!,
mint a szitakötős, lepkés, darazsas reménység:
világegyetem-tágulással, ahogy a semmiből terjedve, erjedve kinő
és szivemben forog, mocorog, hömpölyög, gomolyog a hűség:
a Bonyolúltság és Egyszerűség,
mint a túlnőtt magzat a méhburokban:
a világmindenség emberalakban,
mintha szülni készül a nő.
És mindent tudok és nem akarok soha a földbe lemenni,
a buta és béna indigó-árnyalakok sürgése Alvilágba.

Hogy ott legyek árva.
Hisz élni csak veled akarok
és nem halál-szemüvegben mint a vakok,
te szerelmes Mindenség,
akit nem kaptam ingyen,
te Csoda-Mélység!
Mert a szerelmes élet a Minden!
A halál a Semmi!

KONTRA FERENC

Magyarország

(ELEJÉTŐL FOGVA)

Előjött egyik éjszaka mélységes rejtekéből az álom, nem riadtam fel, nem is akartam elfelejteni, ha már ilyen mélyen bevésődött a jelenet, elmesélem inkább, hogy egy téli estén értem jön apám Bellyére, mert csak addig volt csatlakozás, késett negyed órát a busz, aztán nem szólunk egymáshoz hazáig semmit, a kapu kitámasztva két téglával, a hátsó udvaron a fényszórók ahogy csapódnak, forduláskor keresztülvágják a kutat, az almafát, a konyha párás ablakán lebben a függöny, a lépcsőn macskák dideregnek, várják, hogy kikerüljön a tányérjukra a maradék, az asztalon sült krumpli, apróra szelt saláta sokféle zöldségből, minden együtt volt a frissen vasalt abroszon, ahogyan a Kex előadta a Családban, és mégsem: milyen kevés ez a hely, mennyire nem lehet beszélni, mintha folyton egy idegen országba mennék haza, mintha a rímektől kellene megszabadítani a mondatokat, mert nem illik rájuk a dísz, annyira számon kérő és elfogult lesz, ahogyan kezdem, mintha nem is otthon lennék, még nem álltam át erre a másik hangfekvésre. Még nem nyúlok a késhez, mielőtt elmondom apámnak, mit akar a félkezű.

Kerültük a félkezű kollégiumigazgatót, ötvenhatban vitte le egy gránát az alkarját. Ünnepekkor vörösben csillogó érdemrendet viselt ezért a mellén. A leverés évfordulóján pedig ő vezényelte a díszsortüzet, melyet az udvarban az úszómedence szélére felsorakozott katonák adtak le Asztalos János tiszteletére, akiről a kollégiumunkat elnevezték. Művégtagja fekete bőrkesztyűben végződött, amit úgy formáltak meg, hogy egy poharat meg tudjon tartani vele. Kicsit keskenyebbre sikerültek az ujjak, szűkre és szimmetrikusra szabták a tenyeret, ettől az egész kézfej karvalyszerű lett, és ha nem tartott semmit, akkor is úgy kapkodtak előre az ujjak minden újabb lépéskor, mintha éppen meg akarnák markolni az első dolgot, ami kézre esik. Bármilyen büszke is volt veteránságára, feszélyezte a saját torzsága, és szúrós, gyanakvó tekintetével igyekezett útját állni annak, hogy beszélgetőtársa elkalandozzon, mert önkéntelenül is a műkezére pillantott, akivel csak találkozott.

Erőltetett, militáns modorával rideg, bizalmatlan légkört teremtett maga körül. Lehívatott egyszer a hangosbemondón. Nem sok jónak nézett elébe, akit egyszer az igazgató lehívat. Ez járt a fejemben, amikor mentem lefelé a lépcsőn, húztam az időt, hogy tovább tartson az út. Meg sem várta a kopogtatást, türelmetlenül nyílt előttem az ajtó. A szokatlan nyájasság még sátá-

nibbá tette a szememben. Kizárólag feketében járt, és hasonló színű tárgyakkal vette körül magát. Leültetett a széles tárgyalóasztalhoz. Nekem is töltött Traubiszódát. Az egyik kezéből a másikba helyezte a poharat, ez volt a kedvenc testtartása, a műkezében enyhén ingott a pohár a félig töltött szörppel, és nem ivott belőle, csak színpadi kelléknek szánta. Hátradőlt a foteljében, és egyfolytában az arcomat fürkészte, közben mintha állandóan kételkedett volna, úgy viselkedett, mint egy hazugságjelző készülék. Mint akinek az a dolga, hogy kételkedjen. Végigkérdezte, hogy van-e testvérem, hol lakom, élnek-e Nyugaton rokonaim, ki az apám, hányban született, mi a foglalkozása, van-e autónk. Majd a tárgyra tért: Jadran lakókocsi kellene neki. A barátaitól tudja, ezt úgy bonyolítják le, hogy valaki Jugóban megveszi, átvontatja a határon, itt pedig átíratja némi vám ellenében az új tulajdonosra. Fogalmam sem volt róla, mennyibe kerül egy lakókocsi, főleg hogy az mennyi forintban, ilyen nagyságrendekben én nem tudtam gondolkodni.

Apám hallani sem akart róla, hogy ilyen gyanús üzletet kössön. Valójában csak annyit mondott, hogy semmiképpen sem érné ez meg nekünk. Apám történelemtanárként egészen másként vélekedett arról a bizonyos ellenforradalomról, és óva intett, hogy erről ott bárkivel is beszéljek.

Ekkor kellett rájönnöm arra is, hogy felkészületlenül kerültem egy túlfűtött, zárt környezetbe, amely a generációkon át hagyományozódott törvényeivel az egymást túllicitáló versengés révén kedvezett az ösztönök felszínre törésének: eleinte úgy éreztem, mintha nekem is folyton a túlélésért kellene megküzdenem: a legelső dolog, amit ebben az intézetben megtanultam, hogyan kell törülközővel verekedni. Tiszta erőből visszarántani, hogy csattanjon a vége.

Magyarázatot kerestem rá, hogy mitől tud így megváltozni az ember. Olyan, mint amikor az állatok rabságba kerülnek: mint amikor a nevenincs hatalmasság ellátogatott valamelyik gyarmatára, hogy ott állatkertet lásson, csakhogy ott sosem létezett effajta létesítmény, kapkodták a fejüket a vendéglátók, mi tévők legyenek, fejüket veszik, ha nem terem holnapra hasonló látványosság, sorolták a helybéliek, hogy itt csak nyulak, pulykák és ludak vannak, komondorok, patkányok és sünök, legfeljebb menyét és görény, mire felkapta fejét a legvénebb, a gyarmat legbölcsebbje: ennyi éppen elég; hozzatok rácsot, és mindegyik nagyon érdekes lesz, járhat majd őkegyelme a ketrecek előtt, és kíváncsian nézegeti sorban, ami a szeme elé kerül.

És íme, előttünk magasodott, minden megváltozott tőle: kívülről nyilván egzotikusabb lett a mi benti világunk, de belülről büdösebb, hierarchikusabb, mint egy kaszárnya; alultápláltabb és hely hiányában agyontaposottabb, elhasználtabb is egyben; olyan hosszú és mozdíthatatlan volt a rács, hogy elválasztotta előlünk a város főterének monumentális szegletét.

Mellettünk ehhez képest a gimnázium „csak kerítéssel rendelkezett". Túl voltunk az első méricskélésen, nagyjából ugyanaz maradt egymás megítélése,

és nem találtam valami szívderítőnek, hogy négy évig ugyanilyen marad az összetétel. Amolyan szemforgató, elit osztályt tereltek össze, a Csemege üzletvezetőjének a fiától az élsportoló úszólányig szinte mindenki számított valakinek. Mégsem az anyagi természetű rivalizálás jellemezte az osztályt, inkább a mesterkéltség. Csupa alakoskodás és szemforgatás, ami a kreativitás elképesztően alacsony színvonalával párosult. Krisztina volt a legkülönösebb lény közöttük, a kitűnők között is a színötös kategóriába tartozott. Szemének furcsa színe volt, mint alkonyatkor a tónak, vörösesszürke és nárciszszőke, és kissé rövidlátó is volt, de olyan kicsit, hogy nem kellett szemüveget hordania, csak hunyorítania egy kicsit; ilyenkor tétova lett a tekintete, réveteg. Az én szememben ő mindenben kivételnek és kivételesnek számított. Kedves volt és megközelíthetetlen. Nem dohányzott, és nem járt sehova senkivel. Órák után hamar eltűnt, még véletlenül sem tévedt be a szemközti cukrászdába, vagy netán a Nádor sörözőjébe, ami kihagyhatatlan helye lett egy magára szemernyit is adó gimnazistának. Egyszer követni próbáltam, de olyan gyorsan szedte a lépcsőket, mintha észrevett volna, és le akarna rázni, ettől elszégyelltem magam. Még hogy én valakit megfigyeljek?! Csak néztem, ahogy átvág a túloldalra, lecsapott tekintettel tűnik el a hegyoldalba vájt sikátorban, mint akinek valami nyomasztó titka van.

Az időtlenség rácsai közé csak ritkán röppenhettek be a külvilág szigorúan ellenőrzött lepkéi. Gombostűvel tűzték a hirdetőtáblára naponta legépelve, hogy kinek jött levele. A gondnok körültekintő volt abban is, hogy bármilyen listán csakis ábécérendben szerepelhetnek a nevek. De alig hittem, hogy bárki akadna, aki csak a feléig olvassa el, ahol a saját nevét kell keresnie, mert valójában mindenki az egészet végigfutotta, hátha mégis tévedett, aki írta. Csakis a gondnok adhatta át a leveleket személyesen. Végiggondoltam, kinek írhatnék, aki majd válaszol, mert soha korábban nem éreztem annak fontosságát, hogy feltétlenül írnom kellene. Nemcsak a címeket jegyeztem a füzetembe, hanem egyéb adatokat is gyűjtöttem a családban: kinek mikor van a születés- és névnapja. Természetesen az újvidéki nagybátyámnak is írtam, Csapó Jánosnak hívták, hajóskapitány volt a Dunán. Ráírtam, hogy Október 23. sugárút 1., hatodik emelet. Ha postaládába dobom a levelet, akkor talán sohasem tudom meg, hogy ezt nem kívánatos így leírni. Ilyen utcában lakni nem lehet. Még hogy sugárút, szaladt grimaszba a középkorú hölgy rúzsos arca, és úgy vágta rá a bélyegzőt, mintha az ellenségére csapna le. Valami rejtély vette körül ezt a dátumot, és nem mertem visszakérdezni a posta tolóablakánál, hogy miért.

„Fiatalember, a húsz fillér azért visszajár!"

Szép nagy bélyegeket árultak, leginkább az állatosakat szerettem. Egész sorozatokat vettem, azokat ragasztottam a borítékokra, mert otthon sokan gyűjtötték.

Mi négyen külön szellemi terepet jelöltünk ki magunknak, Pálfalvi Lajos, Papp Lajcsi, Bodonyi Fecó meg én. Ők hárman osztálytársak voltak, matek

tagozatra jártak. A közös vonás bennünk akkor az volt, hogy utáltuk a középszerűséget, és hajlottunk rá, hogy a velünk egykorúakat gyerekesnek tartsuk, annál inkább ragaszkodtunk az érettség gondolatához, mert úgy éreztük, hogy társaink általában sokkal tapasztalatlanabbak nálunk az élet számos dolgában. Kimondatlanul is a tehetség számított a legnagyobb értéknek. Magyarországon ebben a szűk baráti körben éreztem magam először szellemi biztonságban: végre nem kuriózum az, hogy jé, ott is élnek magyarok, elfogadják azt, hogy bármiről bármi a véleményem, az nem attól van, mert a határ másik oldaláról jöttem, hanem azért tombolunk, vitatkozunk és hallgatjuk ugyanazt a zenét, mert hasonló az érdeklődési körünk, ugyanahhoz a nemzedékhez tartozunk, anélkül, hogy ezt ki kellene bármilyen formában nyilvánítanunk. Nem mintha nem lettek volna mindenkinek más barátai is, számomra mégis ez a négyes maradt ennek a négy évnek a legmesszebb világító tornya.

Éppen olyan figura volt az osztályfőnök, akire apám azt mondta, hogy mennyire „magyarországi". Nem emlékszem, hogy valaha is megfogalmaztuk volna egymás között, mit értsünk ezen, mégis ugyanazt gondoltuk. Félévente új ülésrendet talált ki az osztályfőnök, mindenféle pedagógiai szempontok vezérelték, hogy kit ki mellé kellene telepíteni, mert semmi sem ingathatta meg abban a hitében, hogy a Nagy Lajos Gimnáziumban még eredendően hatással vannak egymásra a tanulók, és befolyásolják egymás tanulmányi eredményeit. A harmadik év első felében az a kivételes szerencse ért, hogy Krisztina mellé kerültem. Az osztályfőnök mit sem sejthetett arról a régi vágyakozásról, amit Krisztina iránt tápláltam, hiszen maga Krisztina sem tudott róla semmit. Olyan volt, mintha régtől fogva összetartoznánk.

Az addigi három év alatt már alig akadt osztálytársam, akinek ne ismertem volna legalább látásból a szüleit, ne írtam volna nekik hivatalos meghívóleveleket, hogy ennek alapján útlevelet kapjanak, ne mentem volna el hozzájuk lemezeket és könyveket csereberélni. De Krisztina természetesen ebben is kivételnek számított. Soha nem engedte, hogy a házukig kísérjem. Megálltunk a székesegyház előtti gesztenyesornál, ez volt a megszokott végállomás, aztán egyikünk erre, másikunk arra.

Ha volt ok rá, hogy megünnepeljünk valamit, a szabadba mentünk, akár fel a tévétoronyig, mert tombolni bent, a falak között kevésbé lehetett. Akadt azért közelebb is alkalmasnak látszó hely, ahol kóbor állatok vertek tanyát. Megfértek egymástól tisztes távolságban a kutyák és a macskák összeverődött falkái. Inkább saját berkeiken belül marakodtak zsákmányaikon külön-külön a bodzabokrok alatt. De az első ágreccsenésre olyan csend támadt, mint a templomban az utolsó orgonahang után. A Kálvária a város szívében lepusztult romhalmazra hasonlított, beszőtték a liánok mind a tizenkét stációt, mint a pókok, csak alakjukról látszott, hogy valaha szimmetrikus rendben azért emelték őket két sorban, hogy Krisztus szenvedéseit meséljék el, a megtett utat

érzékeltette a domboldal, amelynek csúcsán kápolna állt, magas téglafalak és használt kotonok csüngő trófeáival díszített csipkebokrok vették körül ezt a dudvás Getsemáne-kertet, még a görcsös, barázdált törzsek is emlékeztettek az olajfákra, csakhogy itt a hely szellemében mandulafák álltak, vagy inkább kapaszkodtak, mert mindegyik ugyanabban a szögben próbálta megtalálni az egyensúlyát a Mecsek lejtőjén. Lilás pára ködlött a lombok alatt, mint valami természeti jelenség. Talán a különös formájú gombáknak is közük lehetett a dologhoz, melyek alkonyatkor dugták elő a fejüket. A köröm nagyságú, rejtélyes növények messziről virágnak tűntek, soha nem mertünk hozzájuk érni, mert ibolyaillatuk volt. Ez lett a törzshelyünk. „Szóval megyünk", kérdezte Fecó.

Egyik délután új elemeket vettünk a Telefunken magnóba, betettük a Rhamsest, amit szintén mi fedeztünk fel, egyébként hajlamosak voltunk nem létező együttesnek tartani a Rhamsest, mert sohasem hallott róla senki. Volt egy csodabogár osztálytársam, dendibb volt bárkinél, Luisnak hívták, és Ausztráliából tért haza a családjával, pontosabban a szülei honvágyukból és megszerzett tőkéjükből kifolyólag hazavonszolták magukkal, pedig a világon semmi kedve nem volt hozzá, kihúzták egy életre a lába alól a talajt; egész lénye felettébb rejtélyesnek számított, az aboriginal mintás ingektől kezdve a sohasem hallott zenékig, melyeket szalagokon egy hajókofferben tárolt. Vállig érő hajat viselt, és olyan ezüstcsizmát, mint Elton John. Azzal vigasztaltam, hogy megtör az élet mindenkit, a romokon mégis egy sereg erős ember áll.

„Mint az aboriginalok", mondta.

Tőle kaptam egyszer kölcsön a Rhamsest, és átjátszottam. Az mondta, hogy szurkol nekem, váljanak valóra a terveim. Akkor már tudtam, hogy kimegyek Ausztráliába az unokatestvéremék után, de addig még végig kell csinálni az egészet, meg kell tanulni tűrhetően angolul, be kell fejezni itt az egyetemet, pénzt kell szerezni közben az útra, és ki kell jutni még a katonai behívó előtt; nem volt nap, hogy ne gondoltam volna végig, hogyan indulok el egyirányú repülőjeggyel, és ez a mágikus hatású zene a háromszor hármas tagolásával beleillett a terveimbe, azt olvastam ki belőle, amit hallani szerettem volna: hogy pontosan azt fogom tenni, éppen azt, amire annyira elszántam magam, és ehhez éppen kilenc év kellett. Küldtem Luisnak egy képeslapot Sydneyből. De addig sok mindent történt.

„Szóval megyünk", kérdezte Fecó újra. „Mert ezt a bort azért hoztam otthonról."

Az elbeszélő zene odaillett a Kálvária tetejére felhőnek; arról szólt, hogy egy távoli szigeten élünk, és nagyon hangosan kell kiabálni, hogy elhallatszszon, kiszakította a hegyből azt a darabot, amely elválhatott a partoktól, távolodó csupasz hátukkal eltévedt teknősök lettek a hegyek. Végképp nem illettek össze a múlt szétdobált darabjai.

Néztem, hogy a téren a lovas szobor alatt kinyíltak az első tulipánok az ágyásokban. Mindegyik sárgászöld lett a dzsámiból áradó fényben. Egyedül voltam a hálóteremben, a többiek mind hazamentek április negyedikére, elgondoltam, hogy milyen könnyű volna ide becsempészni Krisztinát, együtt tölthetnénk az éjszakát a terem összes ágyán. A kollégium második emeleti részén az ajtóhoz sokunknak volt kulcsa, egyszerű kettes kulccsal át lehetett menni a gimnáziumba, onnan pedig az udvaron keresztül könnyen ki lehetett jutni az utcára.

Egy távoli tévéképernyőn ment az Egymillió fontos hangjegy. „Valami mindig történik", énekelte Cserháti Zsuzsa. Állj meg fiú, jöjj vissza, valaki hív, valaki vár. Belakatoltam a folyosón a szekrényemet. Úgy érezte, el szeretne menni. A folyosónak csak a forduló utáni részén égett egy csupasz hatvanas villanykörte. Valaki hív, valaki vár. Az ügyeletes nevelőtanár, Hamar János lent nézte a tévét a klubban, egyébként sem volt szokása, hogy éjszaka járőrözzön. Tudtam, hogy nyolc után itt megáll az élet. Vitte, vitte, messzi útra, pillekönnyű szárnyon: a tárt szárnyú lepke. Sárga persze. Nem kereste senki. Taps.

Téptem a téren néhány szál tulipánt, és elindultam Krisztináék felé. Régi, polgári házban laktak, oldalt apró kerttel, fedett terasszal. A tető az apró kékesszürke cserepektől olyan volt, mint a hableányok teste. A csengőhöz akartam nyúlni, aztán meggondoltam magam, előbb a kilincset nyomtam le, meglepődtem, hogy sötétedés után sem zárják a kaput, bárki besétálhat. Felmentem a lépcsőn, három lakás nyílt a lépcsőházból, a matt üveges, rácsos ajtókon az azonos méretű postaládákra kézzel írták rá a családok nevét, csupa nagybetűvel. Itt már csengetnem kellett, lesz, ami lesz, ha a szülei nyitnak ajtót, arra az esetre kitalálom a matekfeladatokat, még akkor is hatásos magyarázat, ha nem hiszik el, mert a tanulást minden körülmények között támogatni kell. A második csöngetésre nyitott ajtót Krisztina, az egyik keze csupa hab volt, mint aki tortát simítgatott éppen a konyhában. Tekintetében megdöbbenést és félelmet láttam. Ne félj, nem a rendőrségtől jöttem, próbáltam elviccelni a látgatást, csak hoztam egy kis tulipánt a vázába, de ő csak a fejét csóválta. Nem jöhetsz be, mondta idegesen, miközben a kezéről a habot próbálta eltüntetni, mint valami bűnjelet, és abból, ahogyan szétkente a tenyerén, láttam, hogy ez nem tejszín-, hanem borotvahab. Ahogy végigtekintettem rajta, ebből úgy érezte, mintha lelepleztem volna, mintha egy világ omlott volna össze benne, mert éppen így láttam, ettől kezdve kettőt erre, kettőt arra lépve, mint a csárdásban, behátrált a négyzet alakú előszoba közepéig. Ez annyit jelentett, hogy bejöhetek, gyorsan becsuktam magam mögött az ajtót, éreztem a hátamon, hogy Krisztina közben szemmel tart, és innentől kezdve minden mozdulatomra vigyáznom kell, mert különben sikítani fog.

A konyha ajtaja nyitva állt, égett a lámpa, mocorgás hallatszott bentről. Ő ment előre, megköszörülte a torkát, nem azért, mert mondani akart valamit,

inkább jeladásnak tűnt, aminek hatására megnyikordult a szék, egy középkorúnak látszó férfi ült rajta, mintha enne éppen az asztalnál, lépteinket hallva sem fordította felénk a tekintetét, csak ült háttal az ajtónak mozdulatlan, mint aki ügyet sem vet a váratlan látogatóra, fehér szalvéta volt a nyakában, mintha vacsorázna, csak nem úgy kötötték meg, ahogyan étkezéskor szokás, hanem az inge a gallérjába tűrve, és a szalvéta abrosznyi fehérsége is a borbélyműhelyre emlékeztetett, és akkor Krisztina felemelte a szíjat, az asztal lábához volt rögzítve, és élesíteni kezdte rajta a kést, olyan begyakorolt mozdulattal, mint egy fodrászinas.

„Mondtam Krisztinának, hogy egyszer úgyis eljön valaki, hiába tiltja meg, nem kell mentegetőzni, amit tesz, az a világ legtermészetesebb dolga, erkölcsileg minden megítélhető", mondta a férfi.

Krisztina közelebb ment hozzá, egy pillanatig tétovázott, hogyan folytassa, aztán a frissen fent kést végighúzta az állán, nem mert szisszenni sem, pedig a húzás erőteljes volt, és a borosta sercegett a kés alatt; még csak egy tenyérnyi hab maradt a nyakán, mint hóval borított sziget úszott le a sápadt bőrön.

„Most már befejezem, ülj le addig", hangja közben beletörődő lett, inkább a munkájára figyelt, nem rám. „Most már azt sem bánom, ha megtudja az egész osztály, az apám balesetben elveszítette a látását. Balesetnek szoktuk mondani, ami ötvenhatban történt, és nem is akarok erről mesélni neked, mert úgysem tudnád beleélni magad, ti akkor a másik oldalon álltatok. Amióta a bátyám megnősült és elköltözött, én gondoskodom róla. Holnap reggel a vakok egyesületének lesz ünnepsége, és ott kell lennie a téren, azért borotválom meg most, mert nem szeretek korán kelni."

„Így van ez minden ünnepen, frissen borotváltnak kell lenni, ez íratlan szabály", mondta az apja. „Eljön majd az ünnep, mindig eljön."

„Persze, apa, elviheted ezt a tulipánt is."

Az új tanév a zsúfolt órarenddel és szeszélyes ülésrenddel eleve rosszat sejtetett. Végre elérkezett az első ünnepelni való alkalom. Felmentünk a Kálváriára mi négyen. Almabort vettünk neki ajándékba, mert fogalmunk sem volt róla, hogy az miféle ital lehet, Lajosnak ugyanis október 23-án volt a születésnapja, akkor ez cseppet sem tűnt véletlen egybeesésnek, hiszen folyton születnek emberek. A Polimer szalagon halkan a Rhamses hallatszott, még hosszabban és szomorúbban elnyúlva, mert lemerülőben voltak a Telefunken elemei, el sem ért a szalag a Wish You Were Here-ig, kattant egyet a magnó, kikapcsolta egy ismeretlen kéz. Két férfi lépett elő a csipkebokor mögül, és emelt hangon megkérdezte tőlünk, hogy mit csinálunk itt. Azt mondtuk, hogy ünnepelünk.

„És mit ünnepelnek az urak?" „A Lajos születésnapját, na és?"

„Azt mindenki mondhatja. Nem ajánlom, hogy hivatalos közegekkel szemtelenkedjenek!" A zsebükbe nyúltak, és előhúzták a karszalagjukat. Piros alapon aranysárga betűkkel írták rá: önkéntes rendőr.

„No, akkor szedelőzködjenek a fiatalurak, mert bekísérjük magukat a rendőrállomásra”, mondta a magasabbik. A társa nem szólt egy szót sem.

Elindultunk a gyalogúton mi négyen, lefelé a Kálváriáról, mint akiket kiűztek a paradicsomból, utánunk pedig a két pasas, aki önként rendőr. Az orrunkban éreztük még azt a rejtélyes ibolyaillatot, melyet a túlsó partról hozott a szél, mert a Kálvária került a túlsó partra, akár a holtak szigete, ahova nem térhetünk vissza soha többé. Sétáltunk végig a gesztenyesoron, akkor már potyogott és lehetett rugdosni a termését, de most nem rugdostuk. A járókelők egy része mély részvéttel nézte néma vonulásunkat; ahogy hátrapillantottam, megértettem az okát: a két pasas, aki önként rendőr, olyan önelégült arcot vágott, megemelt állal, mintha nácikat kísérgetnének Nürnberg utcáin, pedig csak a székesegyház előtt mentünk el, két arra vetődő, csuhás papnövendék rémült arccal bámult utánunk, tanakodva egymás között félhangosan, hogy mit követhettünk el. Vérfoltokat kerestek a kezünkön, a ruhánkon. Rájöttem, hogy egy adott szituációban a test beszéde többet elmond a jeleknél, ezek a csuhás papnövendékek talán nem is a karszalagra lettek figyelmesek, hanem arra, hogy ezek hogyan mennek: ketten nyilván a fegyőrökhöz hasonlatosan, mi négyen pedig nem úgy tartunk velük, mint akik moziba vagy sörözni indultak. Amikor kiértünk a sikátorok közül, már végképp fegyencnek éreztük magunkat, mert későn kapcsoltunk, hogy akár szét is futhattunk volna, csak gyávák voltunk hozzá, pedig a szűk utcákban könnyű felszívódni, s akkor bottal üthette volna a nyomunkat ez a két fajankó, aki legyőzhetetlen karhatalomnak képzeli magát.

De nem, mi mentünk kettesével, mint a birkák, a két sörhasú önkéntes pedig bemasírozott velünk a rendőrség udvarára. Olyanok voltunk, mint Powys gyanútlan és bűntudatos hősei a Wolf Solent című regényben. A váróteremben váltottunk először szót egymással, nem volt bennünk semmiféle terv vagy cinkosság, mert eszünkbe sem jutott, hogy mi helyett kellene mást mondanunk. Beesteledett, mire egyenként behívattak bennünket, és egy nyomozótiszt felvette az adatainkat. Nyilván ugyanazt a kérdést tette fel külön-külön mindannyiunknak: mit ünnepeltünk valójában.

Szándékosan nem ugyanazt az útvonalat választottuk visszafelé, hanem egy kis kerülőt. Velük együtt rugdostam egy darabig a sétányon a gesztenyét, aztán kiváltam Krisztináék előtt, mert el akartam neki mesélni az egészet. A többiek mentek vissza a kollégiumba. Krisztina kinyitotta az ajtót, csak állt, és végignézett rajtam, ahogyan szokta, a cipőmtől az arcomig, aztán azt mondta:

„Na gyere, megborotválak téged is...”

Ahogy botorkáltam befelé az előszobán át, azt éreztem, mintha valamilyen féltő és igazságosztó hatalom kihámozna a harag burkából, éppoly természetességgel, mint amilyen könnyedén a túlérett gyümölcs is megválik puha, erjedésnek indult húsától, és a mag még marad nedvesen a tenyeremben.

KARÁCSONYI PETRA

Csantavéri Orlandó

A sár utcán laktunk a hivatalos neve
kis ferenc utca volt sőt most is az
kis ferenc csantavéri származású néphős volt
a petőfi brigád politikai biztosa
nagy karriert futott volna be a háború után
(a másodikra gondolok)
de
úgy tanultuk az iskolában
hogy a háború utolsó napjaiban
a baranyai háromszögben a bolmáni csatatéren
egy véletlen fasiszta golyó halálra sebezte
sokszor elképzeltem amint egy kószáló golyó
épp az oroszos egyenruháját viselő
(fényképét sokszor láttam az iskolában)
hőst szíven találja
az igazság
mert persze az igazság mindig más
úgyhogy én is inkább azt mondom
szóval igazság
avagy a fáma szerint másként történt az eset
a fegyvertelen és többnyire erőszakkal összeszedett petőfistákat
akiknek a dunán átkelve kellett volna megrohamozniuk
a német bunkerokat és akiknek ehhez akkor sem igen lett volna
kedvük ha fegyverük van
(jobb katonai akadémiákon ezt a csatát állítólag tanítják
mint legnagyobb balfaszságot)
szóval a politikai biztos úr belelövöldözött azokba a

Karácsonyi Petra (neve természetesen álnév, a szülők kérésének tettem eleget ezzel) 1966-ban született Szabadkán. Általános iskoláit Csantavéren, középiskoláit Szabadkán végezte. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon diplomázott 1991-ben, majd az ELTE-n hallgatott néprajzot. 1999 tavaszán autószerencsétlenség áldozata lett. Diplomamunkáját (Csantavéri népi emlékezet) és a két, fekete fedeles füzetet az édesapja küldte el e sorok írójának. A füzetek érdekessége, hogy a történetek többsége eredetileg is a versbeszéd technikáját követik. A címet, Csantavéri Orlandó, magam adtam. *(A közreadó: Bozsik Péter)*

fiatalemberekbe akik menekültek aztán
az egyiküknél volt fegyver is golyó is és vissza talált lőni
no de elkanyarodtam a tárgytól
éppen bácsit peller gyuszi a szomszédom
nevezte el éppen bácsinak
részegen ment olykor végig a sár utcán
ez csantavér legsárosabb utcája
ott folyik a csík-ér
és mindig azt kiabálta éppen éppen
féltem tőle de gyuszi azt mondta nem bánt nem bánt
egyszer aztán hősiesen az utcán maradtam velük
és nem futottam be az udvarra ahogy szoktam volt azelőtt
a jutalmam pedig az lett hogy a pokrócból
készített sátorban magához hívott erzsi gyuszi
két-három évvel idősebb nővére és azt mondta hajoljak
a bugyijához zöld lilavirágos bugyi volt csak rajta
meleg nyár volt félmeztelen játszottunk a bokáig érő porban
mikor odahajoltam
az orromra fingott
szent szellet szent antal falujában
nem vettem volna zokon ha nem kezdenek el
kíméletlen gyerekneveteséssel visítozni és nem hagynak magamra
így megalázottan hevertem ott hatéves emberpalánta
éppen éppen hallatszódott a távolból
éppen pár nappal a rác utcába költözésünk előtt.

*

Volt barátom és barátnőm
nagyon diszkréten viselkedtek akkor
pedig már sejtették
ott fogom hagyni ezt a csantavéri fiút
mindenáron kefélni akart
nekem meg egyáltalán nem volt kedvem
kotonunk sem volt
de szerettem volna szépen elbúcsúzni tőle
hiszen szerettem

mondtam neki várjon
kigomboltam a nadrágját
és szopogatni kezdtem
valahogy nem figyeltem,
mert nem egészen a számba
élvezett el
mintha zamatos borok édes köde
hasadt volna lassan széjjel
csupa sperma lett piros inge
pedig
ahogy egyik barátnőm mondta
pedig minden férfi íze más
és hogy jobban érezd
ha valamiért
hát ezért érdemes leszokni
a dohányzásról.

*

Tona egy ideig a barátom volt
együtt mentünk le vele egyszer a tengerre
opatijára ahol neki távoli rokonai éltek
egy első világháborús repülőstiszt
nem hozzájuk mentünk
de hamar elfogyott a pénzünk
és gondoltuk némi potyakaja jól jönne
ebben nem csalatkoztunk
az öreg akkor nyolcvanas éveit taposta
két infarktus után
félig nyomorékon mert átlőtték a talpát
összes bölcsessége: ha enni fingani szarni bírsz
nincs semmi baj
tona apja tánctanár volt és alkoholista
nemzedékeket tanított meg táncolni
a texas nevű kocsmában ahol a tánciskolát minden
évben meghirdették
a texas eredeti neve beograd volt

az újságírók nevezték el texasnak
mert egyszer terepen belecsöppentek egy tömegverekedésbe
tonáról azt hallottam utoljára
hogy miután nagyon elzüllött
pedig jóreményű pincérgyerekként kezdte pályáját
de aztán apróbb stiklik miatt mindenhonnan elcsapták
szóval azt hallottam róla hogy jelentkezett egyik haverjával
a szabadcsapatokhoz
de amikor a zsoldjukat kérték kivégezték őket
más források szerint boszniában él
feleségül vett egy megözvegyült szerb nőt
kiutaltak neki egy háromszintes elhagyott házat
és bú nélkül éli világát
állítólag valaki látta is már csantavéren.

*

Így emlékszem
arra a lányra, aki először vette szájába a farkam,
mondjuk ki, szopott le, hogy ne finomkodjak most én itten.
Akkoriban bizony már majd egy éve magam feleltem a tetteimért,
és ilyen élvezetekben, mily sajnálatos, nem volt részem.
Az elképedésemre emlékszem,
ahogyan szájával és a kezével egyszerre közelített a sliccem felé,
úristen, ez mit csinál, meg az ijedtségemre, mi a teendő most,
hogy mi lesz, ha elsülök, de nem voltam teljesen
bizonyos a dologban, míg nem éreztem rajt gyengéd harapdálásait.
Mint a pornóújságokban, gondoltam még a mag ömlése előtt,
de akkor már nem törődtem semmivel,
elég gyakorlottnak tűnt ebben a tevékenységében,
igaz, a többiben is. Nem volt okom panaszra.
Akkortájt semmire sem lett volna okom panaszkodni,
kár, hogy ezt nem tudtam azokban a régi szép időkben.
A barátom, akinek a lakásán történt, ami történt,
már előbb átment egy másik szobába.
A diszkréció az diszkréció. Miután a lány elment,
átmentem hozzá megittunk még néhány sört,

bizonyosan a festészetről fecserésztünk,
mert a barátom festőnek készült,
festett is már néhány jó képet,
és csak lefekvéskor vettem észre lógó ingemen
a fél tenyérnyi gecifoltot. Máig gyötör a kétely,
lehet, mégsem
szopott le, petting volt az egész.
Az biztos, hogy nem nyelte le.
Így emlékezem.

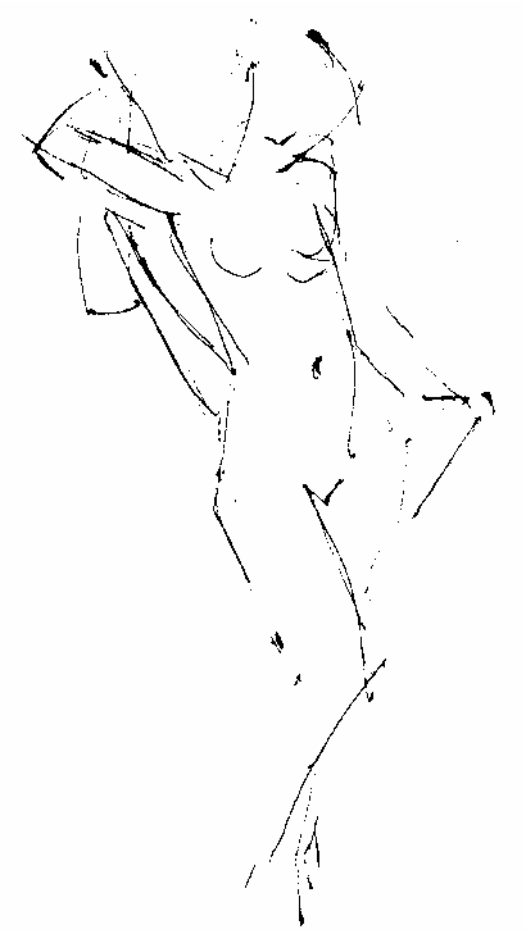

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Gyermekdarab, rekviem

Hogy mennyire föléltünk minden tartalékot,
káposztás szalonnát és gyászidőt, csak
most érzem igazán: utolsó tagját várta
akkor a család olyan fölöslegesen,
mint amilyenek vitáink is voltak,
hogy János legyen-e vagy Dániel.
Ha bár egy percre láthattam volna
véres darabjait a hamvasztó előtt,
tudnám, ma miért nem mosakszom – de így?
...tizennyolc lenne. Felnőtt férfi.
Avas gyomrom fölött angyalszárny remeg.

Szerető

Ha még egy hajszálnyit ráhagy
az oszlopra az ács (fáról, vasról
mindent tud a test), biztosan
sziszegve fordultam volna
vállam felé, így persze csak az első
komolyabb mozdulatnál,
mikor véres csík maradt a lepedőn,
vettem észre a horzsolást.
Hajszálnyi pluszokkal is
ha legalább ennyire venni tudnám
az akadályokat, vagy ha megkerülhetném
a nyílt pálya szűkületeit,
őszinteségi rohamaidat, nem
öntudatlanul akarom majd.
Nem is félelemtől dühösen.

Első nyár

A tenyeremhez képest aránytalanul
vastagra vágott kőrisfa bottal együtt is
(„fenyőt majd fönt a tanyán”),
mikor már véget értek az esőzések,
ugyanarra a nyárra ébredtünk,
mint jó pár éve mindig: ugyanaz
a szekérút immár gyalogosan, de pléhteknőnk
a fészerben s a kőomlás is, ahol
napozni szoktam ugyanaz maradt...
(Ember- és állatállomány akkor még
nem érdekelt.) Az első harmaton aztán
már nem fértem be teknőnkbe
a szánkózó unokák közé, délutánra
(vízhordóvá értem) a kőomlást sodorta
bennebb a patak, vacsora után pedig
(nagyanyám belealudt a szentolvasóba)
a szalmazsákról is lelógott pucér lábfejem.

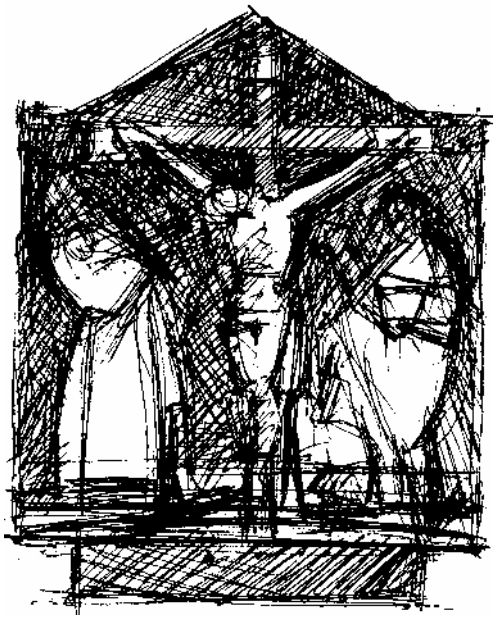

SILAY FERENC

Padlásszobai csendélet

Bekötözött lábú asztal
hadirokkant korondi vázát
tart szellemhátán

pohárháború
és üveggyilkosság

elhervadt virágok
özönvíz előtti lányok
hátrahagyott csókja

szűrt európai
fény a falakon

lehallgató pókok hálójában
ujjaim az árulók
könyörgését várják

– egy citrom öngyilkos
lett mégis kicsavarták –

Cape Town

Karmol az Idő: gyémánt vérszaga
Szirtek élén reszket Bushman-hajnal
Óceánok ősi torz morajjal
Kagylóba rejtve Déli éjszaka

És az Arany nyelve szól az Úrnak
Európa Hunyadi-harangot
Nem küld csak fekete-fehér rangot
Elsüllyedt árbócok szíven szúrnak

Földrészek közé szabdalt hajóút
Jövőnk az elcsalt az Űrből látszik
Táblahegy távcsövén szivárvány fut:

Lét csillaga kedvesemmel játszik
Kő-Apostolok szemén forró szél
Egy kihaló tenger lelkemben él

Fokváros, 1999. nov.

LOVAS ILDIKÓ

Egyetlen történet

(RÉSZLET)

(...) És egyre inkább úgy érzem, a szerelem maga a folytonosság. Pedig lehetetlen! A fellobbanó, mindent elsöprő érzelem nem lehet állandó. Erre más magyarázatot adnak a lélekbúvárok (kufárok?) és mást az irodalom hősei és értői: *„'Csak az Isten tudja, van-e a világon Dulcinea vagy nincs? Puszta fantom-e ő, vagy sem? S ez nem is olyan tárgy, ami felől szükséges volna az utolsó porcikáig bizonyosságot szerezni.' (...) A legtöbb szerelmes azt hiszi, hogy az az ábrándkép, amelyet szívében hordoz, valóban él. Pedig az a valaki, akit szeretünk, csak bent él a szívünkben."* Így volna? Csak ennyi?

– Tudod, az jutott eszembe, hogy a szerelem jelenti a folytonosságot. De nem olyképpen, hogy mindig beleesünk, szívünkben élő egyetlen vágyképünk megvalósulását hívén különböző emberekben, hanem hogy egyszer, egyetlen egyszer lehetünk abba szerelmesek, aki több, ha más is, mint a szívünkben élő kép. És akkor folytonosan bennünk lesz a szerelem. Ha megbánt, ha elhagy, ha dühös, ha tapintatlan is. Nem ébredünk egy reggel arra, hogy idegen mellett aludtunk el. (Mert abban biztos vagyok, hogy a „kihűlés" nem ébredéskor történik meg, a csodálkozó rápillantáskor, hanem még este, amikor – nem tudva miért – sóhajjal a szánkon alszunk el.) Akkor már csak az a kérdés, előfordulhat-e az ilyen egymásratalálás; azonos hevület. Vagy mint abban a regényben, amit te is elolvastál, a *Nevetők*ben, csak a kín van, és a halál hozhat megnyugvást? Ne mondd azt, hogy az idő gyógyít, meg zsák a foltját. Én erről akarok hallani: tarthat-e a szerelem; folytonosság-e vagy csak fellobbanó szenvedély és fájó kijózanodás.

Az anyák védő-óvó szeretete és vaksága ijeszt engem. Ahogyan saját sérelmeikre keresve gyógyírt rosszul nevelik a gyerekeiket. És nem ismerik azt, aki pedig egész életükben a legközelebb volt hozzájuk. Teszik ezt leginkább azok, akik feláldozzák magukat (nagyon szeretik így mondani, hangoztatni), egyedül élve a gyerekükkel és altatókkal térve nyugovóra. Viszont azok az anyák sem boldogok, akik értelmes embereket faragtak, de hiába, mert a gyerek sorsában a szerelmi beteljesülésre, a viszonzásra nem került sor; ha tudják ezt, szenvednek, ha nem tudják, távolabb vannak a gyereküktől, mint a sarki fűszerestől, aki képes rohadt paradicsomot tenni a zacskóba, holott tudja, hogy a szomszédságában vagyunk (vagy éppen azért? Hisz úgyse mennek távolabb vásárolni? Mindenképpen: a közelség jelentette távolságról van szó). *„Transito Ariza*

mondogatta hajdan: 'A fiam csak egyszer volt beteg: amikor kolerát kapott.' A kolerát a szerelemmel tévesztette össze, még jóval azelőtt, hogy elméje szétzilálódott volna. „ Ha például erről a regényről – az egyik legszebb szerelmi történetet – nem a férfi és nő szemszögéből gondolkodunk, hanem a szülői állapotra figyelünk oda, igaz kevés ilyen van a regényben, de mint az idézetből is látszik, az egyik kulcsmondatot éppen a szerelmes férfi anyja mondja ki, akkor arról kell gondolkodnunk, vajon miként igaz az, hogy *„nem annyira a halál, mint inkább az élet határtalan”*. Hogyan lehet határtalan egy férfi várakozó és egy nő elfogadó szerelme, ha a közbenlévő időtlenségben a nő *„immár biztos kézzel kormányozva az életét, egy olyan férj oldalán, akit a világ egyetlen férfijával se cserélt volna fel, ha újra választani kellett volna, a fiával, aki az Orvosi Egyetemen továbbvitte a családi hagyományt, és a lányával, aki éppen olyan volt, mint ő enynyi idős korában”*. Ez volna a folytonosság mégiscsak? A család féltésévé alakuló szerelmi érzés? És akkor a másik táborban lévők, a várakozók lelkének felállításába csúszott hiba?

– Folytonosság és bizonyosság. A nőnek az a legfontosabb. A férfiak persze irtóznak a nagy szavaktól, őket leginkább csak a munkájuk érdekli, hát nem kell mondanom, emlékezhetsz nagyapádra; de én biztos vagyok benne, hogy a lelkünk annyira nem különbözik, csak a férfiak a bizonyosságot úgy fogalmazzák meg, hogy hagyjál békén dolgozni, itt vagyok. De ez meg is fordulhat. Apám egyik unokahúga Hódmezővásárhelyen élt. Én nem tudtam, hogy miért ment el itthonról, amikor hazajött – titokban, de erre majd rátérek –, csak sírt a konyhánkban, anyám nem győzte vigasztalni, ugyan Gizi, mindig csak ezt mondta, te akartad, hogy így legyen. De nekem úgy tűnt, hogy a Gizi nem ezt akarta. Mondta is, hogy nem tettem én semmi olyant, amiért nem élhetnék itt, de tudod, hogy milyenek az emberek. Csak az fáj, hogy Hódmezővásárhely sokkal szürkébb és szigorúbb, ott mégse szólnak meg, hogy énekesnő vagyok. Itt se az volt a baj, hogy énekeltél, hiszen a Fehér Hajó nem rossz hely, de nem kellett volna összeállnod azzal a zenésszel. Itt mindenki tudta, hogy „vadházasságban” éltek, odaát meg a férjednek hiszik nem? Anyám okoskodása csak részben volt igaz, mert esett nagyobb csoda is a városban, de nem a családban. És Gizinek igaza volt abban, hogy mindenki elfelejtette volna a zenésszel alakuló kapcsolata közben kirobbant botrányokat (másik asszony, heves udvarló?), ha az apám nem rendez olyan cirkuszt egymás után két vasárnap délután is, amikor Gizi eljött hozzánk a férjével (vagy barátjának kell mondani?), hogy a szomszédok majd' kidöntötték a kert körüli kerítést, de ezen már nem lehetett változtatni, és Gizi volt annyira büszke, hogy mindezek után nem maradt a városban. De a szíve hazahúzta, jött minden hónapban, titokban, amikor biztosan tudta, hogy apám a pékségben van, a reggeli órákban, még gyűrött volt a vonat zötykölésétől, a gajsecokra meg nagyon oda kellett figyelni a pékség ajtajából, hogy rendesen viszik-e a kenyerekkel megrakott ko-

sarakat. Csinos volt, a kalapjai lilába játszottak, szoknyáin a fodrok válaszoltak rá, leült a konyhába, és sírni kezdett, de én gyanítottam, hogy nem csak azért folynak a könnyei, mert hangjának idegen a hódmezővásárhelyi kocsma, hanem a zenész miatt is. No, a folytonosság miatt mesélem ezt el neked, ami sokszor inkább a bizonyosságot jelenti (vagy biztonságot?). Egyszer csak nem jött a Gizi, sokáig, fél évig se talán. Amikor újból megjelent, csak osont a kerítések mellett, lehajtott fejjel lopakodott. Össze volt esve, egészen apró lett és sovány, de azt, hogy sántít, csak akkor vettem észre, amikor már bent volt a konyhában. Anyám kezéből kiesett a fődő, úgy csapta össze a kezét. Búcsúzni jöttem, mondta, soha többet nem jövök haza. Hová akarsz menni – kérdezte anyám, egyre csak a lábára figyelve. Gizi nem tudta, de valahová mennie kellett, a kocsmában nem léphetett fel többet, ki látott már sánta énekesnőt, annak a hangja se búghat édesen. Talán szerencséje volt, hogy nem élte túl az akkor már küszöbön álló háborút. Sebtiben készítettünk neki össze egy kis batyut, belecsempészve szalonnát, lekvárt, annyit, hogy apám ne vehesse észre a hiányt, és ő közben mesélt, szakadt föl a szó belőle. Féltékeny lett a zenész, egyik napról a másikra gyanúsítgatni kezdte őt az egyik földbirtokossal, éppen azzal, akiről mindenki tudta, hogy nő soha nem volt az életében, az anyjával élt és a lovainak. Egyre csak ivott, és furcsa fények ugráltak a szemében esténként, amíg Gizit kísérve körbejáratta a szemén a termen. A földbirtokos valóban küldött virágot, de szándék és cél nélkül, csak fájdalomból, mert – mint egy levélkéjében megfogalmazta – Gizi hangja (mégcsak nem is ő maga) ébresztette rá arra, hogy lehetnek fontos dolgok a jól sikerült betakarításon és a széptartású lovakon kívül is. Talán megremegett a szíve, mesélte Gizi, és ezt vehette észre a férjem (hát összeházasodtatok? – csodálkozott anyám, nem, dehogy, de hogyan mondjam?), de nem értem, hanem a múló élet miatt, amiből csak egyetlen dolgot elég kihagyni, s ha arra rájövünk, az összes többi értelmét veszíti. És attól kezdve pokol lett az életem, nem azért mert sokszor megvert, hanem mert mindennek ellenére szerettem. Megremegtem, ha hozzámért, és nem a félelemtől. Esküdöztem, fenyegetőztem, de elmenni nem tudtam. Egyszeriben minden baja lett velem, megtépte a ruháimat, amikre olyan büszke volt, ha kart karba öltve végigmentünk a Főutcán. Egy este aztán azt találtam mondani neki, hogy inkább lennék valaki másé, ha lenne hozzá erőm, minthogy pocsékba menjen az a gyönyörű szerelem, amit iránta érzek. De ő nem hallotta a mondatomat, az ő fülében csak az dobogott, hogy „valaki másé”, és kést rántott, és nekem jött. Átperdültem az ágyon, akkor talált el, éppen a combomnál, nem tudom hol, valami izmot vagy idegcsomót, de sánta maradtam. Aztán jó volt. Abból éltünk, amit a zenéléssel keresett. De ha valami elindul a lejtőn, nincs megállás. Gyereket akart, nekem nem lehet, megmondta az orvos. Elment. Azt mondta, csak úgy visszafordulva az ajtóból, hogy az idő múlásán és a szerelem megkopásán csak a gyerek segíthet, abban

még megtalálhattuk volna a folytonosságot. És? Anyám csak ennyit kérdezett. Gizi pedig sápadtan, lábát mereven eltartva törzsétől, könny nélkül azt válaszolta, hogy ő énekelni akart és szeretni, az ő számára az volt a folytonosság. Soha nem akart gyereket. Talán a földbirtokos miatt – mondta később anyám –, talán az ébresztette rá Gizi férjét (attól kezdve csak így említette, ha néha szóba jött köztünk), hogy semmit nem szabad kihagyni az életből, mert egyetlen hiány megkérdőjelezhet minden átélt értéket.

Ezek a történetek majdnem mindig a fordítottjáról szólnak annak, ami engem izgat: rendjén van az, hogy a szerelemből gyerek születik, de engem az érdekel, és érdekelt már akkor is, amikor még meg se szültem a fiamat, hogy mi történik a szerelemmel? Én a Gizinek adok igazat, bár biztos vagyok abban, hogy ha tehette volna, megszülte volna a zenésznek a gyereket. De boldogabb lett volna? Amikor esténként hangjának lobogtatása helyett pelenkát főz ki a nagyfazékban? És kitartott volna a szerelem kettejük között addig, amíg a gyerek eltávolodik tőlük és ők ott találják magukat az este csöndjében? *„Amikor egy nő szerelmes egy férfibe és gyerekük lesz, a nő mindent a gyereknek ad, amit addig a férfinak adott. Úgyhogy igazság szerint a házasság az első gyermek megszületéséig tart, és aztán mindazok az elvárások, amik miatt a férfi megházasodott, összeomlanak. Merthogy a nőt az érdekli, hogy az emberi faj fennmaradjon. Én mágikus dimenziót adtam ennek a magyarázatnak. Véleményem szerint maga a nő fogalma mágikus."* Mondja ezt a gyönyörű szerelem történetének írója, aki maga is a *Szerelem a kolera idején*t tartja legkedvesebb könyvének, amelyben másról sem szól, mint a szerelemről *(„csak most volt hozzá bátorságom, hogy négyszáznyolcvan oldalon át a szerelemről írjak, és csakis a szerelemről"* – hirdeti a könyvet a hátoldala, legalábbis a nekem meglévő kiadásban), és mégis-mégis... a felszín alatt megbúvó, életmeghatározó fordulatok, amelyekre már utaltam is, inkább a szülők (pontosabban az anyák) része és nem a férfié/nőé. Talán mert a nőt az emberi faj érdekli? Ellentmondás, fájó-szúró görcs a gyomor tájékán, kizárás: létezhet vajon egy pont, amikor kétfelé ágazik a szerelem útja? 1. gyerek születik belőle, aki átveszi a férfi helyét. 2. Nem születik gyerek: a nő funkciója nem változik, ami egy bizonyos kor után kóros jelenségekben ölthet formát, ugyanúgy átvéve a férfi helyét. Csapda? Ebből következhet az a választás, mely szerint a gyerek megszületése után se szabad feladni annak lehetőségét, hogy újból bekövetkezhet a szerelem. De ha az nem a gyerek apjához kötődik, akkor veszélyben a folytonosság, az egyszerű és tiszta válaszadás a minden gyerek szájára előbb-utóbb odatoluló kérdésre: *mondd meg nekem, egyetlen szóval, egyetlen mondattal, mi a szerelem?*

„Nekem Szabadka a dolgom”

BESZÉLGETÉS LOVAS ILDIKÓVAL

– Írtam néhány szöveget, ami úgy tud Szabadkára vonatkozni, hogy közben (tárgya okán) átöleli a világot...” – írta egyik novellájában, amelynek címe éppen az, hogy Szabadkáról. *A külső és belső világ élményét tehát ez a világ jelenti Lovas Ildikó számára? „A végtelen merülés lehetőségét”? – ahogyan Kontra Ferenc kérdésére válaszolta.*

– Az őszinteséget érzem az egyik legfontosabb meghatározónak, amit az irodalom, a szövegírás esetében inkább hitelességnek kell neveznünk, de a lényegen ez mit sem változtat. A hiteleset, hihetőt, a valóság egyik megtörténhető lehetőségét írva történeteimben valóban Szabadkához kötődöm, de ennek csak külső, látható, életrajzbeli oka szabadkaiságom. A belső és láthatatlan, az írások szövetéből kifejthető ok, hogy nem egy választott valóságot írok, hanem a megtörténhetőt. A kettő közötti különbséget talán úgy lehet megfogalmazni, hogy a megtörténhető írásakor leginkább az okokra, a mozgatórugókra, a lélekmozgás irányító rezdüléseire figyelek, a választás mozzanataira helyezem a hangsúlyt. Mintha egyfolytában kívülről figyelném azt, aminek megírása feszít engem. Olyan ez valóban, mint hosszan sétálni egy évtizedek óta ismerős városban, amiről bármennyit is tudunk, elegendőt mégsem: vagy tudom én, hány asszonyi fájdalom úszott végig a reggeli ködd el a klinker-téglák fölött? A választott valóságot írni sokkal édesebb lenne, az lehetővé teszi az elmerülés, a belemerülés számtalan módját, a hőssel való azonosulást. És itt kell újra visszacsatolnom Szabadkához: ebben a látszólag tunya, alföldi, poros-boros városban irtózatos erejű érzelmek harsognak, szinte ketté feszítik az itt élőket. Szabadkán semmi nem történik, holott egyfolytában mindenféle áldott-átkos varázsával űzi és visszatartja embereit. Ennek a nyomában járok, amikor a megtörténhetőt írom, kutakodom, nyomozok, életrajzokat és provinciális pletykaságokat jegyzek fel magamnak. És úgy hiszem, egy kicsit a magam nyomában is járok, a bennem meglévő feszülések okát keresve. Így valóban Szabadka jelenti a külső és belső világ élményét. Azt azonban már nem szeretném megtudni, hogy vajon Szabadka miatt választottam-e a szövegírásnak ezt a módját. Vannak dolgok, amiket csak körbejárni szabad, a közepükbe célozni sohasem.

– Szinte minden írásának hátterét ez a város adja, de első kötetének, a Kalamáris*nak indító novellája, a* Levelek *a háborús Szarajevóban, a menekülés kilátástalanságának leírásából építkezik. Minden bizonnyal oka volt annak, hogy ez nyitja az írásai sorát.*

– Talán azon írók körébe tartozom, akik látszólag nem vagy keveset írnak a mindennapokról, a közvetlen valóságról. Ha ez így van, ennek oka annak a számomra szükséges távolságnak a megkeresése, amely lehetővé teszi, hogy a mondatokat csak másodsorban vezéreljék érzelmeim, elsősorban pedig azok az elméleti eljárások, esztétikai megfontolások, amelyek a szöveget irodalommá teszik. Amikor a Kalamáris szövegei születtek, 1993-ban és 1994-ben, már nem csak szavakat, de közvetett-közvetlen tapasztalatokat is jelentett a háború, a félelem, a bizonytalanság, a kiszolgáltatottság. Ami azzal az országgal történt, amelyben felnőttünk, látszólag rajtunk kívül, tőlünk távol zajlott. Városok sokaságából tűnt el az élet lényege, annak hite, hogy irányítani és tervezni lehet. Mondom, látszólag rajtunk kívül történt mindez. Fizikailag valóban nem

kellett futnunk az orvlövészek elől, a fizikai megsemmisülés félelme csak a szorongással teli várakozás szintjén volt jelen. Nem hiszem, hogy jogom lett volna elképzelve megírni azt, amit például a szarajevóiak átéltek, viszont meg kellett és meg is akartam írni azt a tömény félelmet, bizonytalanságot és kilátástalanságot, amit azokban az években már igencsak ismerhettünk. Első kötetem indító szövegében Szarajevó jelenti mindazt, ami elveszett számunkra és mindazt, amiben meg kell tanulnunk élni.

Mindezt persze így utólag már el lehet mondani. A lényeg mégsem ez, hanem az, hogy 1992 februárjában néhány hétig Szarajevóban voltam, és bár jól, mégis hihetetlenül furcsán éreztem magam. Régi és új ismerősökkel kávéházakban, színházban ülve olyan volt, mintha el sem szakadt volna bennünk semmi már egy-két évvel korábban, aztán valaki azt mondta: „észrevettétek, mostanában milyen sok a gazdátlan kutya?", és hirtelen összeszorult a szívünk, a gyomrunk. Ezt az érzést próbáltam megírni. Azt, hogy féltünk: mert elveszítettünk valamit, mert még sokkal többet elveszíthetünk, mert nem tudjuk, lehet-e így élni.

– *„...lassan már nem mernek megszólalni az utcán anyanyelvükön"... – írja egy helyen, de ez a probléma mégsem kap szerepet novelláiban. Kikerülhető volt ez a téma az elmúlt években?*

– Az idézett mondat egy olyan szövegből való, amely hatvan-hetven évvel korábban történik, és egy másfajta félelem megfogalmazása. Novelláimban azért nem kap szerepet ez a téma, mert nem érzem magamhoz közelinek. Nem tudok olyan módon gondolkodni Szabadkán, amely mindig is több nyelvet, vallást és kultúrát magába nyelő, befogadó város volt. A felvetett témát nem kerültem meg, hanem másként közelítettem hozzá. A másság iránti tolerancia síkja felől lépkedek, ami azt jelenti, hogy vannak dolgok, amiket egyértelműnek tartok. Így egyértelműnek tartom, hogy a városnak, amelyben élek, több nyelven több neve van, és nem tartom megkérdőjelezhetőnek egyiket se. Íróként csak így tudom tenni a dolgom. Az, hogy az anyanyelvemen „élek", olyan egyértelmű számomra, mint a lélegzés, és kívánnám, hogy ezzel mindenki így legyen. Ha mégsem, akkor a fejekből hiányzik a tolerancia. Számomra tehát nem az anyanyelven való megszólalás a téma, azt magától értetődőnek tartom, hanem azok a gyűrűzések, amelyek oda vezethetnek, hogy elvész a nyitottság, a más nyelv, kultúra iránti tisztelet. Ezért is fontos Szabadka: róla írva a különbözők együttélésének, a változó idők másmilyen lehetőségei szerint megvalósítható toleranciának is egyfolytában a nyomában járok. Ha kicsit is ismerjük ennek a városnak a történetét, tudjuk: sajátságosan bölcs. Ha a történelem kegyetlen pillanataiban történtek szörnyűségek, azok elsősorban a kívülről jövő erők miatt történhettek meg. Minden író másként érzi magáénak ezt a problémát, másként közelíti meg. A bajok akkor kezdődnek, ha elveszik annak szabadságát, hogy erről a problémáról mindenki a maga módján írjon.

– *Ugyancsak a Kontra Ferencnek adott interjúban mondta: „... szeretném elsajátítani az olvasás tudományát, hogy egyszer becsületesen tudjak írni is. Becsületesen az irodalommal szemben." Szokatlan ennek a három fogalomnak ilyesfajta társítása. Hogyan kell ezt értelmezni?*

– Ha szokatlan is, csak azt tudom mondani, hogy úgy kell értelmezni, ahogyan mondtam. Az újvidéki magyar tanszéken diplomáztam, ahol azt tanultam meg – kiváltképpen Bányai Jánosról és Thomka Beátától –, hogy az olvasásnak tudománya van. Irodalomtudományi és irodalomelméleti órákon a hallgatók a szövegekkel foglalkoznak, azt a tudást próbálják elsajátítani, ami lehetővé teszi a többszintű olvasást. Nem hiszem, hogy ezt be lehet fejezni a diploma megszerzésével, nem hiszem, hogy bármikor is a végére lehet járni. Az olvasásban szerzett tudással újra és újra vissza kell térni a szö-

vegekhez, feltárni azok szépségét – mélységének szintjeit. A műalkotás egyik ismérve, hogy mindig nyújt valami újat, de persze csak akkor, ha megfelelő befogadóra talál. Az olvasás, ha tetszik, újraolvasás tudományának elsajátítása alatt önző módon saját elmém és lelkem gyarapodását is értem. Ebből következik a másik fogalom, az írás, a becsületes írás. Talán húsz-huszonéves éves lehettem, amikor első próbálkozásaimat papírra vetettem, és elborzadtam az eredménytől. Úgy hittem, szörnyű és elkeserítő szöveg születik akkor, ha belenézünk érzékeny lelkünk kútjába, és mondatokba öntjük, amit ott találunk. Az alkotó sajátos érzékenysége, szenzibilitása, a reagálás a világra nem kétséges, a baj akkor kezdődik, ha ezt az érzékenységet tartja megírandónak. A szenzibilitás az író eszköze (adottsága?) és nem célja. Ha nem párosul – lassan megszerezhető – szakmai tudással, legfeljebb egy széplélek kapálózása lesz, amit megír. A becsületes írás nem egy kellemes tevékenység, hanem munka, mégpedig olyan, amit nem akkor kezdünk el és hagyunk abba, amikor kedvünk tartja, hanem amikor a bennünk feszülő energiák lehetővé teszik. Az irodalommal becsületesnek lenni azt nem a múló édes szorongást jelenti, amit akár íráskor, akár olvasáskor érzek: ha egy pillanatra is elfelejtem, hogy nem magától értetődő, nem vagyok vele becsületes. Nem tisztelem.

– *Novelláiból kiderül szenzibilitása, fogékonysága a nagyon csendes dolgok iránt. Sohasem csábította a versírás?*

– Nem. Hiányzik belőlem a versíráshoz szükséges belső fék. Vagy éppen a megmutatkozás lágysága. Talán minden hiányzik belőlem, ami a versíráshoz kell. Leginkább a szavak. Nem versben látom a szavakat, hanem prózában.

– *Írásaira jellemző műfaji meghatározás lehet az, hogy „esszénovella". Első kötetében inkább a „versnovellák", a másodikban* – A másik történet*ben pedig az esszénovellák kaptak helyet. Találónak érzi ezt a minősítést?*

– Az esszénovella meghatározást teljes mértékben elfogadom, és megtisztelőnek találom, ha úgy tartják, hogy sikerült megvalósítanom. Mivel a megtörténhető lehetőségét akartam körbejárni a második könyvemben, az valóban akkor sikerülhetett, ha a novella keretein belül képes voltam távolságteremtésre, a „nyomozás" lefolytatására, hogy kibogozhassam: az *elágazó ösvények* közül miért éppen azon megy végig a novella hőse, amelyiken. Azt szerettem volna, hogy a lineáris olvashatóság mélyedésekbe, kátyúkba, árkokba, kutakba bukjon, és hosszanti irányba is olvastasson, ne csak a szöveg befejeztével vetődjenek fel kérdések, hanem közben is meg-megállítsák az olvasót. Ehhez feszültségi pontokra volt szükségem, olyan szerkezetre, amely elbírja a hősön kívül álló, de az ő mozgását meghatározó gondolatokat, kutakodást, kint is és bent is kellett lenni a szövegben. Ha ebből esszénovella lett, vállalom.

Ami az első kötet novelláit illeti, úgy érzem, azokban készültem fel az előbb említett szerkezet megcsinálására. A feszültségi pontokat a sorok zenéje jelentette, a folyó szöveget egy-egy finomra csiszolt sor akasztotta meg. Nem szándékoztam versnovellákat írni, inkább a nyelvben számomra rejlő lehetőségeket kutattam, azt próbálgattam, mennyit bír el a próza úgy, hogy ne sérüljön a történetiség, de az mégis több legyen a közvetlenül kimondottnál, viszont távol tartsa magát a köznapi valóság súlyától. Mivel akkor kezdtem írni, amikor szinte minden felborult és kifordult körülöttünk, el kellett döntenem, hogyan viszonyulok ehhez. Úgy döntöttem, elsősorban arról szólhatok, ami alkotásra késztet, és írásra kényszerítene normális körülmények között is. Ugyanakkor nem akartam megkerülni a mindennapi valóságot, a félelmet, bizonytalanságot, a menni vagy maradni kérdését, de nem kívántam ezt helyezni a középpontba. A mindennapok ránk

tenyerelő dolgait mint feszültségi pontokat akartam belevinni a saját törvényei szerint alakuló történetekbe. Az első kötetben ezek a feszültségi pontok inkább érzések szintjén fogalmazódnak meg, ezért nevezhetők versnovelláknak a kötet szövegei, míg a második kötetben inkább az értelem álarca mögé rejtettem az érzelmeket, azért lettek azok esszénovellák. Talán azt kellene mondanom, hogy minél közelebb kerül a „rossz", annál inkább rejtőzködöm. És ez így igaz. Nem akarom megengedni, hogy nyomasztón telepedjenek rám a körülmények, ami nem megkerülésüket jelenti, csak azt, hogy ellenőrzésem alatt kívánom tartani azokat az érzelmeket, amelyeket kiváltanak belőlem. Emellett biztos vagyok abban is, hogy a feszültségi pontokba rejtett jelenvalóság képes ugyanolyan erővel hatni, mint a közvetlenül elmondott.

– *Novelláiból szinte teljesen hiányoznak a párbeszédek. Szándékosan hiányzik a novella hagyományos eszköztárának ez a megszokott eleme?*

– Igen. Az általam kialakított novellaszerkezet rétegei – előre – nem kívánják a hagyományos értelemben vett párbeszédet. Ugyanakkor hőseim szinte egyfolytában dialógust folytatnak. A vívódást, az útkeresést, az okok felkutatását akkor is párbeszédként élem meg, ha hiányzik az azonnali reagálás, válasz, replika. Párbeszédet bárkivel folytathatunk: régmúlt írókkal, halottainkkal, könyvek hőseivel, ha megvan bennünk a beleérzés, áthallás adottsága. Az önmagunkkal – egy történet esetében a hősnek önmagával – folytatott „beszélgetés" épp annyira lehet dialógus, mint amennyire monológ két emberé, akik folyamatosan elbeszélnek egymás mellett. A párbeszédet válaszkeresés iránti nyitottságként szeretném értelmezni, hisz akkor mindenkit megszólíthatunk, és bízhatunk abban, hogy nem maradunk válasz nélkül.

– *„Nem a dolgok hiteles leírása a fontos, hanem annak tudata, hogy léteznek." Ez egyfajta filozófiai szemléletnek tekinthető?*

– *A vihar kapujában* Kuroszawa szépségbe fogottan bizonyította, hogy minden „leírás" lehet hiteles, de attól még nem tudjuk meg az igazságot. Amit persze semmiképpen nem tudunk meg. Amikor azt mondtam, hogy nem a dolgok hiteles leírása a fontos, arra gondoltam, nem az a lényeges, valóban ötven ablak van-e városházán vagy csak negyvenkilenc, valóban hógolyózott-e Kosztolányi egy szabadkai zsidó kislánnyal tizennyolc évesen, hanem létezésük. Ugyanakkor magától értetődőnek tartottam, hogy a leírás hiteles, különben nem válhatna szöveggé, nem kopogtathatna az irodalom kapuján. A hiteles leírás alatt nem a valóság leírását, hanem a hihető leírást, az egy(ik) megtörténhető lehetőség leírását értem, ami nem önmagában válik hitelessé, hanem a hős érzései, gondolatai, kételyei által. Ez a szövegírás kiindulópontja, ha fontos, akkor csak annyiban, mint a ház esetében az alap, vagyis maximálisan, mégsem foglalkozunk vele a szobákban élve, közlekedve, az ágyakban hálva. Fontossá akkor lesz, ha repedni kezdenek a falak – egy történet esetében akkor repednek a falak, ha az olvasó nem érzi hitelesnek azt, amit olvas.

Szabadkával, épületeivel, erdőivel és utcáival, a benne valaha és most élőkkel foglalkozva hangsúlyoznom kellett, hogy kétféle hitelesség létezik. Én csak a szöveg hitelességével foglalkozom. Egyszerűbb lett volna kitalálni egy várost, építészeket, filmeseket, világutazókat, festőket és írókat – ezáltal teljességében kirekeszteni a realitást, a másik hitelességet –, mint a levéltárban, könyvtárban ülve keresni, kutatni, és akkor hagyni abba a kutatást, amikor az még nem kerekedett az elképzelhető fölé, de nem tettem. Nekem Szabadka a dolgom.

– *Többször jelennek meg írásaiban öregasszonyok (pl. Gruber Emma). Egy sorshelyzet megmutatására hívja őket segítségül?*

– Ezen soha nem gondolkodtam. Gruber Emma egy napon fölém hajolt, odaült az íróasztalomhoz, és olyan dolgokról beszélt, amikről csak ő tudhatott. Nem az ő vagy más öregasszonyok sorshelyzetét akartam elmondani általa, inkább azokat a látomásokat, vágyakat, kételyeket és sebezhetőséget, amiről egy idősebb ember már nyugodtan tud beszélni. Belenyugvó megbocsátással az élettel, az általa és rajta elkövetett fájdalmakkal szemben. Szükségem volt egy öregasszonyra, hogy összetartsa az indulataimat. Ekképpen az öregasszony a rejtőzködésre való lehetőség, egy módja annak, hogy rikoltó emberi érzésekről finoman tapogatva szóljak.

– *Több írását kulcsnovellaként lehet olvasni. Kik azok a szabadkai szellemalakok, akik benépesítik ezeket az elbeszéléseket?*

– A nem-sárszegi sárszegiek. Amit a következőképpen fogalmazhatok meg: alföldi városunkat homok és por veszi körül. A város köré telepített erdők, gyümölcsösök és szőlőskertek meggátolták ugyan, hogy a homok és a por betemesse a várost, de azt már semmi nem tudja megakadályozni, hogy ez a finom szemcsés anyag ne kerüljön az emberek szervezetébe. Tüdejüket sípolóvá, szemüket könnytől ázóvá teszi, lelküket meg betemeti. A porral betemetett lélek ismertetője a bárgyúság, érdektelenség, az újtól való idegenkedés, és a gyakori osztálytalálkozók. Azonban a porral betemetett lélek depresszióra és látomásokra is hajlamos, érzékeny és vibráló. Ezekből az ellentétekből áll össze a szabadkai ember lelke, amelyek közt egyensúly soha nem lehet, csak periódusok vannak: hol a bárgyúság, hol a látomásosság kerekedik fölül. A második eset periódusai jelzik a mérföldköveket, azokban alakult ki a város arculata, amivel ellentétben áll a bárgyúság periódusa, a szabadság fokmérőjének zsugorodása, a valóságos város. Amikor a bácskai por felkavarodik és hullámokat vet a szabadkaiak lelkében, csodálatos látomások válnak valósággá (utóbb persze kiderül, hogy ez csak látszatvalóság, gyönyörűséges kulisszái – épületek, parkok, festmények, szövegek formájában – a bárgyúság periódusának). Az én hőseim azok az emberek, akik a látomásosság periódusait jelölik: nem csak azok az építészek, akik a szecesszió remekműveit hagyják ránk, de azok a városvezetők is, akik segítették őket ebben, sokszor a főváros hivatalos politikájával szemben. Nem csak a kiváló zenészek, de azok is hőseim, akik a városba hívták őket. Nem csak Lifka a hősöm filmjeivel, de a lázas-lelkes szabadkai emberek is, akik ott integetnek a két megmaradt filmjén, akik akkora érdeklődést mutattak filmszínháza iránt, hogy ő érdemesnek tartotta itt maradni. Amennyire fontos, hogy volt egy igazi világutazónk, annyira lényeges az is, hogy valaki éppen most kutatja egy, éppen a világutazó Vojnich-tól ránk maradt agyar történetét.

– *Második kötetének záró írása a* Seol *címet viseli, ami a Bibliában a pokol tornácát jelenti. Ennek a mitologikus helyszínnek milyen valóságtartalmat tulajdonít ma egy vajdasági magyar író?*

– Úgy hiszem, többé-kevésbé minden alkotó a pokol tornácán érzi magát, amennyiben érzékenysége képessé teszi arra, hogy lássa, felfogja az őt körülvevő torz dolgokat, visszásságokat. Itt és most természetesen többről van szó annál, mint a torz vagy visszás dolgok. Mégsem akarom, hogy a szövegeimre rátelepedjen az a valóságtartalom, ami a kérdésben megfogalmazódott. Nem megkerülni kívánom a szövegeimben, mint ahogy eddig se tettem, de csakis a számomra kijelölt – hogy így is közel maradjunk a Bibliához – megírandó dolgok egy részeként tudom kezelni.

Szabadka, 1999. november 10.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Iván

100 éve született Szabó Lőrinc

KABDEBÓ LÓRÁNT

Szabó Lőrinc pályaképe

Költői és műfordítói életműve a magyar líra ritka kivételes teljesítménye, amelyben a műalkotás nemcsak valamely történeti jelen idő eseményeinek átélése, emberi és társadalmi igények bejelentése, hanem a létezés egészében való jelenlét átgondolásának poétikai alkalma. Cusanus napjainkban sokat idézett, Vas István által már a századközépen versbe is foglalt meghatározása Szabó Lőrincre igencsak érvényes, a költőre és a magánemberre egyként: „coincidentia oppositorum" („ellentétek keresztezési pontja"). Ugyanezen a költő *Tao te king* című, 1931-ben írott versének szavaival: „igaz egész csak ellentéteiddel együtt lehetsz". Szabó Lőrinc verseinek sokak által dicsért formai erőssége: ennek a sokféleségnek az összefogása a kompozícióban. Sokat emlegetett merész poétikai szabálytalanságai: a változtathatatlannak látszó rend szabályain ütött sebek; az üdvözülésért kiáltó szenvedés ziháló jajdulásai. Költői szólamaiban önmaga állításaival és beszédmódjával is állandóan vitatkozóban Gottfried Benn és T. S. Eliot társaként tűnik fel, akiket ő maga is fordított. Verseinek többféle olvasata érvényes lehet, mégis, azt hiszem, a többféle tendenciájú olvasatnak az egyszerre való megjelenítése adhatja a Szabó Lőrinc-i költészet világirodalmilag is érvényes jelentőségét.

Ha költői alakját imigyen látom föltűnni, életműve a huszadik századot leginkább reprezentálóak közé tartozhat. Azt a századot szólaltatja meg, amelyben minden következetes törekvés éppen önmaga ellentétére váltott át; ahol a kimondott szó a megfogalmazásba fogás pillanatától máris mást fedez; a tett pedig állandó ellenkezésben él az erkölccsel; és az ember végső menedéke, a magány is újabb kiszolgáltatottság terepévé lényegül át: „Magányod barlangját kard kutatja át" – írja 1931-ben a *Politika* című versében. Minden látványosan önmaga ellentéteként is létezik. Egyidejűleg is, utólag szemlélve méginkább. A költő is keresztúton áll, mint évszázadának emberisége.

Egyidős volt a huszadik századdal. A század poklaiból visszatekintve „boldog békeidőknek" nevezett időben született, 1900. március 31-én. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik megyeszékhelyén, Miskolcon, a tizennyolcadik század folyamán görög kereskedők felvirágoztatta, majd a századunk elejére ipari központtá és vasúti csomóponttá alakuló vidéki városban. A vasútállomáshoz közeli Újvilág utcában (a későbbi Vörösmarty utca 49-es számú házban), egy csak – a csatornázás akkori hiányából következő – obszcén csúfnevén emlegetett zajos városszéli kocsma szomszédságában született. Mára a kicsiny házak eltűntek, a szülőház helyén a Vörösmarty utcai lakótelepen már csak a költőről elnevezett utcácska emlékeztet a mára a város dicsőségét jelentő eseményre. A későbbi költő tulajdonképpen véletlenül született itt. Ugyanis édesapja mozdonyvezető volt, akit szükségszerű pihenésében zavart a környezet, ezért nemsokára továbbköltözött. Különben is szinte évenként másik városban laktak, a feladat az apát más-más telephelyre irányította.

A költő ősei kálvinista papok és tanítók voltak. A protestantizmust és a magyarságot a harmincéves háború idején védelmező Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől a család nemességet is kapott, *gáborjáni* előnévvel. Mivel a magyar nyelvben családjuk mesterséget jelentő neve igen gyakori, a költő felmenői a ritkának számító Lőrinc keresztnevet társították hozzá, sőt gyakran használták megkülönböztetésül nemesi előnevüket is. A költő első publikációin G. Szabó Lőrincként szerepel. A költő apja megszakította a családi tradíciót, nem akart latinul tanulni, kibukott a középiskolából, így lett megbecsült mesterember, akitől fia megtanulhatta a dolgok és tények tiszteletét. Édesanyja Panyiczky Ilona. A költő anyai ágon Lengyelországból politikai okokból elmenekült, az új hazában is balsorsüldözte, elszegényedett nemesi családból származott: nagyapja „ezermester volt, gépész; ősei / Lengyelországból jöttek, valahogy / a trónhoz is közük volt, s ő maga / még tudott lengyelül [...] egykor / szakajtóban állt nála az ezüstpénz, / de elment mind, ahogy a föld is elment, / mert apánk bizony szeretett mulatni. [...] ispán volt [...] és keze alatt / béresek voltak és dohányosok, / s aztán megégtünk, a gép is, a cséplő, az is ott veszett, s mi Miskolcra mentünk / és nagyapád a vasúthoz került," – imigyen gyűjti össze az *Anyám mesélte* című vers 1943-as változatában a költő anyai családja történetét. Felnőtt kort megért Zoltán bátyja vasúti mérnök lett, a vasútnál élte le életét családjával, szintén Miskolcon. Rózsika nevű húga születése után meghalt, Hajnalka húga fiatalon tüdővészben sorvadt el, a költő majd versben siratja meg, végiggondolva az emberi létezés vágyakozásainak és korlátozottságainak ellentmondásait (*Halott húgom könyvei*, 1937).

A költő művészet iránti érzékenységét édesanyjától örökölte. Már gyermekkorában kitűnő tanuló volt, nagy akarással igyekezett visszakerülni az elveszített értelmiségi környezetbe. Az elemi iskola első osztályát 1906-ban Miskolcon kezdi el, 1907 és 1908. március 31. között egy másik megyeszékhelyen, Balassagyarmaton folytatja (a második és harmadik osztályt; az akkori Templom utca 10. számú házban laktak, az utcát mára a költőről nevezték el, lakásukat emléktábla jelöli) és Debrecenben, a magyar kálvinizmus központjában fejezi be (1909-ben). Ugyanitt, az egyik legmagasabban kvalifikált kálvinista középiskolában, a Református Főgimnáziumban ismerkedik meg a magyar és világirodalom jelenségeivel, a természettudományok eredményeivel és az értelmiségi társasági élet szabályaival. Debrecenben előbb a Késes utca 3., majd a Déli sor 22. és a Rákóczi utca 67. számú házakban, 1916-tól pedig a Veress utca 22-ben lakik szüleivel. Osztály- és iskolatársai között az elkövetkező korszak jelentős költői (például Gulyás Pál (1899–1944), a prózaíró Németh László későbbi barátja), irodalomtörténészei (a debreceni és a budapesti egyetemek későbbi professzorai: Juhász Géza (1894–1968), Kardos Pál (1900–1971) és Kardos László (1898–1987) és természettudósai kerültek ki (többek között Törő Imre biológus orvosprofesszor és a nemzetközi hírű atomfizikus Bay Zoltán (1900–1992), aki a második világháború utáni pillanatban az amerikai tudósokkal egyidőben valósítja meg sikeres Hold-radar kísérletét, majd a második világháború után az Egyesült Államokba települt át). Osztálytársa és diákszerelme Katalin (1900–1979) a gazdag és művelt Dienes család tagja: Pál nevű bátyja (1882–1952) a fővárosban a költő és szerkesztő Babits tanártársa, a forradalmak idején az egyetemek kormánybiztosa, emigrációs éveiben matematika professzor Angliában, akinek első felesége a Bergson-tanítvány filozófus Dienes Valéria (1879–1978); orvos testvéréről, Lajosról (1888–1974), aki évtizedekig a Harvard professzora volt, termet neveztek el az egyetemen, Barna nevű bátyja (1895–1950) az Egyesült Államokban protestáns püspök lesz, Kálmán, a mérnök (1881–1954) a harmincas években néhány

évet a Szovjetunióban dolgozik, könyvtáros testvére, László (1889–1953) a magyar Kommün alatt könyvtárügyi népbiztos, romániai emigrációja idején a húszas évek második felében alapító szerkesztője a marxista elméleti folyóiratnak, a Kolozsvárt megjelenő Korunknak, majd a Szovjetunióba emigrál és csak a háború után tér haza a Fővárosi Könyvtár vezetőjeként. A már akkor is költőnek készülő fiatalember tájékozódási modelljét ez a család határozza meg életre szólóan.

1918. március 8-án hadiérettségit tesz, március 15-től november elejéig katonáskodik (a debreceni tiszti iskolán, hogy ne vigyék a frontra – mint emlékezett rá: „ijedtében" – évfolyam első lett, ezért hadapród tizedesként gyalogsági kiképzőnek a lugosi tüzérezredhez kerül). A táborban éri a frontok összeomlásának híre, katonaruhában felsiet a fővárosba, ahol beiratkozik előbb a műszaki egyetemre, majd hamarosan átjelentkezik a bölcsészkar magyar–német–latin szakára. A forradalmak idején 1919 elejétől őszéig egy Gráf Ferenc nevű bornagykereskedő és nővére Podmaniczky utca 31. III. emelet 16-os számú lakásukba fogadják a fiatal egyetemistát, cégtársuk gyermekeinek korrepetitor-tanárát, sőt a Kommün alatt Bécsbe távozva a lakás őrzését is rá bízzák. A ház asszonya tanítja a költőt a polgári viselkedés és a férfi–nő kapcsolat szabályaira. Hazatérésük után is megmarad barátságuk, s amikor 1945 után ismét távozni kényszerülnek, Sao Paulóban telepednek le; az öreg úr élete végéig atyai pártfogója marad a költőnek.

A forradalom idején Dienes László a fiatal egyetemistát maga mellé veszi az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal munkatársaként. Főnöke külföldre távozásával állását azonnal elveszíti. A háború végén a Duna vonaláig előretörő román csapatok elfoglalják a fővárost is, majd amikor kivonulva átadják a hatalmat Horthy admirális 1919. november 16-án bevonuló nemzeti hadseregének, csak a Tisza vonaláig hátrálnak, ezzel elvágják a fővárost az ország keleti vidékétől: a fiatal diák nem tud kapcsolatot tartani Debrecenben élő szüleivel, minek következtében minden támogatás nélkül éhezi a fővárosban napjait.

Első, még parnasszista hangvételű verseivel a Nyugat szerkesztőjénél, Babits Mihálynál személyesen is jelentkezik, aki verseit még ugyan nem közli, de vállalja költői pályájának figyelemmel kísérését és egyengetését. Bevezeti az írók akkori kedvelt találkozó helyére, a Centrál kávéházba, rövid egyetemi tanársága idején demonstrátorává fogadja, majd utóbb, 1920. július 2-tól a Reviczky utca 7. III. emelet 15. számú lakását is megosztja az ekkor ismét albérletekben nyomorgó egyetemi hallgatóval. Babits Mihály és Szabó Dezső (1879–1945; a forradalom idején megjelent, *Az elsodort falu* című, nemzedéki számvetést jelentő, a progresszióval látványosan szakító visszhangos sikerű regény szerzője) még a Kommün idején megszervezik a Kun Béla meghirdette kommunista kultúrpolitika ellenében a Magyar Írók Szövetségét. A Kommün bukása után, augusztusban Babits Szabó Dezsőnek ajánlja be tanítványát a titkári teendők ellátására. Miután a konzervatív szemléletű Babits a forradalom bukása után szakít az ekkor radikális-nacionalista oldalra kerülő Szabó Dezsővel, a baloldali szimpátiáit fenntartó fiatal költőjelölt is elhagyja szeptember végén ezt az állását.

Szabó Lőrinc már diákkorában tanulmányozza a hazai irodalmi reformmozgalom folyóiratát, a Nyugatot, és Babits Mihálynak, a századelő filozófiai ihletettségű, nagy formakultúrájú és európai irodalmi műveltségű költőjének valamint a német Stefan Georgénak (1868–1933) válik olvasójává és követőjévé. Amikor az első világháború végén a fővárosban, Budapesten egyetemistaként bekerül a hazai irodalmi életbe már latinból, görögből, németből és franciából fordít (köztük Verlaine *Fammes* és Baude-

laire *Petits Poëmes en Prose* című teljes köteteit), jegyzeteit gyorsírással készíti, és Babits közvetlen tanítványaként nemsokára angolból magyarítja kiadók számára a Fitzgerald-féle Omar Khájjám-verseket majd Shakespeare összes szonettjét, és Coleridge *The Rime of the Ancient Mariner* című balladás remeklését. A Baudelaire-centenáriumra készülve pedig két nagynevű költő és műfordító (a már említett Babits Mihály és Tóth Árpád) társul választja, hogy hárman fordítsák le a múlt századi költő gyűjteményes verskötetét, a *Fleurs du Mal*-t. Ez a fordítás nemcsak Baudelaire bemutatása, hanem a századelő magyar versnyelvének összefoglaló emlékműve. A fordítások néha Simons fordítási módszerére emlékeztetnek. (Szabó Lőrinc a kötet 1943-as kiadása számára a maga fordításait jelentősen átdolgozta, hozzáalakította akkorra kiérlelődött költői beszédmódjához.) Gimnazista és kezdeti egyetemi és fordítói korszakának dokumentumait az *Érlelő diákévek* címmel 1980-ban összegyűjtött posztumusz kötet tartalmazza.

Első versei a Nyugat 1920. júniusi számában jelennek meg, közöttük a *Novus nascitur ordo* című, amely majd első verskötetében is szerepel. Ekkorra már járatos a legújabb európai költészetben és vitatkozva-tájékozott a századelőtől kifejlődő avantgárd mozgalmakban. Első kötete, az 1922-ben megjelent *Föld, Erdő, Isten* ritka elismerést vált ki. Már külalakját is külön méltatja a Nyugat: a híres Kner kiadó és nyomda egyik legszebben formált kiadványa. Költőileg is szerencsésnek mondható csillagállás alatt indul: egy történelmi katasztrófa sújtotta környezetben poétikailag érvényesen tudja egyszerre megéreztetni az emberi kiszolgáltatottságot, a fiatal ember pánerotizmusát, és a létezés rendjében való tájékozódást. Az „érlelő diákévek" múltán életpályája és költői tájékozódása olyan fázisába lép, amelyről egyik legismertebb későbbi versének (a *Semmiért Egészen* címűnek) első sora vallhat summázóan: „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz." Az első világháború, majd az azt követő forradalmi-ellenforradalmi hullámok, a háborúvesztes Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, a Versailles-i békerendszerben harmadára csökkentett Magyarország a rászakadó inflációval és a mindebből is következő értelmiségi talajvesztettséggel egyszerre váltja ki a fiatal költőből a lázadás és a tehetetlenség érzetét. A háború előtt felnőtt reformnemzedék a forradalom bukása után szétszóródik a világban, világmegváltó szemlélete értelmetlenné válik. Magyarországon talajtalanná válik a háború előtti pillanatban éppenhogy megjelent avantgárd is, amelynek legjobb alkotásai emigrációban látnak napvilágot (a magyar avantgárd alapító-szervező mesterének, Kassák Lajosnak a bécsi emigrációban keletkezett, a *Máglyák énekelnek* című forradalomsirató prózaverses eposzát Szabó Lőrinc ismerteti itthon a Nyugatban). Szabó Lőrinc első verskötete olyan expresszionizmussal színezett, klasszikusan kiegyensúlyozott stílusszintézist képvisel, amely tematikájában a modern személyiség történelmi, érzelmi és létfilozófiai veszélyeztetettségét érezteti. Nagytávlatú életmű alapozása volt a kötet, amelyhez az érett költő sorsfordító pillanataiban mindig is visszafordulhatott.

A kötet még Babits baráti védettségében, ifjonti szerelmek és az egyetemi társasági élet sikerei idején keletkezik. Megjelenése pillanatában ez a védettség már a múlté. A fiatalember fokozatosan elveszíti mestere barátságát. Menyasszonyát, Tanner Ilonkát, a később felvett nevén Török Sophieként ismert költőnőt (1895–1955) Babits veszi feleségül, és ez a kezdetben baráti hármasság egy életre szóló személyes ellentét forrása lesz.

Egyetemi tanulmányait abbahagyva a fiatalember megnősül, családfenntartó lesz, akire rászakad az értelmiségi nyomor. 1921 szilveszterén az apa tiltakozása ellenére,

bár végül is kényszerű beleegyezésével feleségül veszi az akkori idők legnépszerűbb lapkonszernének, Az Est-lapok irodalmi szerkesztőjének (Dr. Mikes Lajosnak) leányát, a költővel azonos napon (március 31.), de nálánál korábban született, akkoriban megözvegyült leányát, Mikes Klárát (1896–1978). Ezt megelőzően Szabó Lőrinc 1921. augusztus 1-től állást vállal Az Est-lapoknál, előbb a hírek gyorsírásos lejegyzője, majd stílusszerkesztő. Az Est-lapok konszernje az első világháború után szerveződik: egy bulvárlap, Az Est újgazdag tulajdonos szerkesztője megvásárolja az ország két nagymúltú liberális lapját, a Pesti Naplót és a Magyarországot, majd az Athenaeum könyvkiadót és nyomdát. Ezzel Miklós Andor (1880–1933) a főváros legjelentősebb sajtóhatalmát teremti meg. Ez a lapkonszern az úgynevezett Bethlen-féle konszolidáció támogatója. Bethlen István (1921. április 14-től) miniszterelnök a Kommünt követő, magát ellenforradalminak deklaráló „fehér terror"-ral hatalomra került Horthy Miklós rendszerének nemzeti legitimációját éri el: a diktatúrából kifejleszti a jogállamiságot szimuláló parlamentáris államszerkezetet. Ennek a konszolidációnak lesz a része a háború előtt és alatt, majd a forradalmak idején a reformmozgalomban részt vevő, majd a retorziók idején létbizonytalanságba kerülő jelentős írók (közöttük Babits Mihály és a prózaíró Móricz Zsigmond) számára a publikációs lehetőség és bizonyos anyagi biztonság megteremtése. Illetőleg a jelentkező újabb tehetségek felkarolása. Ennek megszervezését bízzák az írók barátjaként ismert, egykori katolikus papnövendékre, a „rejtélyes doktor úrra", Mikes Lajosra (1872–1930), aki 1922. május 6-tól megindítja Az Est konszern három lapjára kiterjedő irodalmi rovatot. Szabó Lőrinc előbb Az Est-nél dolgozik, majd másfél éves megszakítás (1926. július 1-től 1927. október 15-ig) után a Pesti Naplóhoz hívják vissza, végül 1928 őszétől 1944 végéig a Magyarországnál dolgozik. Számára hosszú ideig Az Est-lapok nemcsak munkahelyet, de publikációs lehetőséget is jelent. Bárha a lap szellemével vitában, egyes vezetőivel személyes feszültségben is él (Lásd *Öreg barátaimhoz* címzett vitatkozó versét 1932-ből), a tulajdonos Miklós Andor majd özvegye, Gombaszögi Frida, valamint az irodalmi rovatot vezető Mikes Lajos támogatását a lapkonszern fennállása idején mindig élvezhette.

A költő első állandó budapesti lakása 1922. január 2. és 1927 nyara között albérlet, ahol a házinénit is a fiatal házaspárnak kell eltartania (Üllői út 31. földszint 3.), majd 1927 elejére a Gólya (ma Bókay) utca 50. (ma 56.) II. emelet 34-es számú lakást hozatják rendbe. 1923. április 23-án megszületik első gyermekük (meghalt: 1972. augusztus 8.), a később Gáborjáni Klára néven ismertté vált színésznő. De ekkortól szerveződik a költő kalandokkal teli szerelmi élete is. Egyik fellángolásának köszönheti az akkori legrangosabb magyar festő, Rippl-Rónai József (1861-1927) róla készített fiatalkori portréját. Ugyanis a festő híres modelljével, Zorkával kapcsolódik rövid ideig életútja. A rövidebb-hosszabb viszonyok mellett 1924 végétől előbb titkos, majd 1928 nyarán egy drámai feltárulkozás során a feleség számára is nyilvánvalóvá váló kapcsolata kezdődik felesége legjobb barátnőjével. Vékesné Korzáti Erzsébet (született 1902. június 25-én, Keszthelyen) egy szegény szabómester tisztviselőnőből magát individuálpszichológus nevelőnővé képező leánya, ekkor egy csőd szélén álló kereskedő (Vékes Ödön, 1899–1957) válófélben (valójában sohasem váltak el) lévő felesége. A költő házasságának történetével a *Harminchat év* című (posztumusz) levelezésgyűjtemény ismertet meg, szerelmi kapcsolatát *A huszonhatodik év* című (1950–1951-ben írott) szonettciklus és a *Huszonöt év* című dokumentumkötet örökíti meg.

A kikapcsolódás pillanatait egy-egy baráti társaságban szervezett kirándulás jelenti a budai hegyekben, valamint az évi rendes szabadságok egy-két hetes itáliai utazással (1924. július 10. és 22. között magányosan majd 1925. augusztus 2. és 18. között feleségével), ausztriai-németországi úttal (felesége társaságában, 1928. szeptember 20. és 29. között), kirándulással a Raxra, Ausztriában (bátyja társaságában, 1929. szeptember 5. és 9. között). Egy riportút a Romániához való csatlakozás után eszmélkedő és szerveződő erdélyi magyarok körében (1927. július 17. és augusztus 2. között), amelynek dokumentumai könyv alakban az *Utazás Erdélyben* című összeállításban jelennek meg 1992-ben. Baráti meghívásra hol ő, hol felesége a csehszlovákiai Újtátrafüreden töltheтnek napokat-heteket az újonnan létesült Palace Szanatóriumban. Ezeknek az utaknak az emléke a költő ekkori expresszionista ihletésű verseinek két kiemelkedő darabja: az *Óda a genovai kikötőhöz* (1925) és a *Grand Hotel Miramonti* (1926).

A minden fiatal nemzedék életében elkövetkező mester (ez esetben: Babits) és az elindító folyóirat (ezúttal: a Nyugat) elleni (az akkori fiatalok esetében), 1923-tól érő szokásos generációs szervezkedésnek Szabó Lőrinc lesz egyik vezéralakja és folyóiratuknak, az 1927-ben meginduló Pandorának a főszerkesztője. A folyóirat története szintén a szokásos: a már összevont ötödik-hatodik szám után anyagi okokból és a résztvevők közötti széthúzás következtében megszűnik, adósság és másfél éves munkanélküliség marad a vállalkozás személyes következménye.

Ekkoriban következnek Szabó Lőrinc személyes sorsának kulminációs évei (1926 után, 1930 előtt): szerelmi válsága, felesége öngyilkossági kísérlete (1928. október 26-án éjjel), majd visszabékülésük, és a kedvesével ezt követő többéves kényszerű szakítás. Emlékezései szerint drogokkal is kísérletezik ezidőben.

Ennek az időszaknak a kötetei a *Kalibán* (1923), *Fény, fény, fény* (1926), *A Sátán Műremekei* (1926) címűek. Expresszionista társadalombíráló hang és szertelen önmegvalósító vágyakozás illetőleg e vágyakozás megbicsaklásának leírása jellemzi e korszak tematikáját (kiváltképpen a kötetek címadó darabjait vagy az *Isten,* a *Klió*, az *Ujsághírben a végtelen*, a *Mérget, revolvert*, a *Negyedóra Isten és a Hivatal közt* címűeket). A kor európai expresszionista lázadó verseitől ugyanakkor már ezekben is elkülönbözik a költő, ugyanis a lázadás messianisztikus, jövőt szolgáló hivatásában nem hisz, a változtathatatlanság feltételezésével írja néptribuni indulatú verses szónoklatait. Ezt követően 1927 és 1928 során olyan verseket publikál Az Est-lapok vasárnapi-ünnepi számaiban (köztük az 1928-ban publikált, T. S. Eliot később keletkezett *Coriolanus*-töredékeihez hasonlatos szemléletű tisztázó *Vezér* címűt), amelyek kétségbe ejtik: bárha kötetben 1928-ban kiadhatná a két év termését, elhalasztja az alkalmat, úgy érzi, alkotói válságba jutott. 1929-ben egyéves költői hallgatás következik.

Később, megújult költői horizontjáról átdolgozza e három kötet és e két év kötetet kihagyó termését. Mégis az ekkori versek hozzájárulhattak Szabó Lőrinc költői megújulásához, a bennük felhalmozódó ellentmondások pedig a világlíra folyamatába kapcsolhatták a költőt. Amikor ezekkel kapcsolatban egyfajta Kalibán-szindrómáról beszélek, hangsúlyoznom kell: nem szöveghatásról, hanem a világirodalom egymást nem ismerő alkotóinak egymástól független kísérleteiről van szó, amelyek csak mai horizontról munkálnak össze világirodalmi értékű eredmények alakításában. Olyan költői kísérletek jelennek meg, amelyek végeredménye alapvetően megváltoztatja a költészet hagyományos kérdező-horizontját.

Annak a poétikai paradigmaváltásnak, amelynek előtörténetét keresem, azt hiszem éppen Ezra Pound *Hugh Selwyn Mauberley (Life and Contacts)* címet viselő versciklusá-

ban találhatom meg az előhangját. Pound a tízes évek utolsó harmadában úgy tér vissza a szabadverstől megcsömörlötten T. S. Eliot társaságában a legszigorúbban kötött formájú Flaubert-i stilisztikához és Gautier-i versszerkesztéshez, hogy közben az ítéletek viszonylagossá tételét is beprogrammozza a szövegbe. Ezáltal a visszatérés egyben poétikai újdonság kivitelezését váltja ki: a mondat-ítélet azonosság megbontását, a mondaton belül megteremtett interpretációs „atonalitást". Pound 1920-ra véglegesített kompozíciójának egyetlen sorához is többféle, a század költői tendenciáit reprezentáló poétikai eseményt asszociálhatok: „Caliban casts out Ariel".

A sor első olvasatként a kultúrszimbólumok történetében bekövetkezett változást rögzít: a benne foglalt tényközlés a mese szabályai szerinti korábbi preferencia megváltozását jelenti, egy fokozatosan zajló folyamat végállomásaként. Európában, sőt Amerikában is, az iskolai színjátszást is belevonva a Jóisten-Prospero alakot régen kiszorította az Ariel-Caliban rivalitás, amelyben mindinkább Caliban kerül az érdeklődés előterébe. Browning *Caliban upon Setebos* című monológja (1860 körül keletkezett, 1864-ben publikálta költője), Renan filozófiai dráma-sorozata (*Caliban, suite de La Tempęte,* 1878; *L'Eau de Jouvence, suite de Caliban,* 1880) előzi meg Pound verssorát, de Caliban szava ott visszhangzik Joyce *Exiles* című drámájában is (a dráma megjelent 1918-ban; az e szempontból említésre méltó idézet Shakespeare *The Tempest* című mesejátékának harmadik felvonásából, a második színből kölcsönződik: „The isle is full of voices") ahol a főszereplő, Rowen, az író „önarcképe" idézi fel, allúzióként az ír szigetre is vonatkoztatva Caliban szavait. Már régóta, amikor Caliban beszél, a kisemmizettet és a lázadót vélik megfogalmazni, illetőleg hallani. Ugyanakkor ez a Caliban magán viseli mindvégig a Shakespeare-meghatározta tulajdonságjegyeket is.

Pound versében a nézőpontváltás tudatosítása kétféle szövegkörnyezettel szembesítve jelenik meg. Egyrészt a történelem hagyományos dialektikájába vonja bele a költő („All things are a flowing, / Sage Heracleitus says;"). Ez csak a változást nyilvánítja ki, minden értékelés nélkül, – tényt közöl. Ugyanakkor a bejelentést keretező, egymást magyarázó-kiegészítő megállapítások már az értékviszonyban bekövetkezett bizonytalanságot jelzik. Először egy grammatikai *atonalitással* lebegtetve, a mondat-ítélet azonosságot eloldva: „Christ follows Dionysus, / Phallic and ambrosial / Made way for macerations;" – utóbb az értékcsökkenés horizontjainak kemény-fogalmazású leírásaival jelezve a jelen értékszintjének bizonytalanságát. A *Maberley* szövegalkotására az értékszintet és értékkülönbözést egyszerre érzékeltető beleprogramozás a jellemző: ez értelmezteti a Caliban-Ariel preferenciális hatalmi és/vagy értékváltás jellegét is a hagyományos kultúrszimbólumban.

Ugyanez a magyar irodalomban két költő (előzőleg mester és tanítvány) költészetében szétválva és egymás ellen fordítva, monologikus jelleggel, hangnemi reprezentáció kiséretével jelentkezik.

A klasszikus modernségű költő, Babits Mihály 1916-ban háborúellenes gesztusként lefordítja a kultúrszimbólum eredetijét, Shakespeare *A vihar* című *mese*játékát, értelmezése középpontjában a békehozó és kiegyensúlyozó Prosperóval. Ez a történelmi aktualitással is hangsúlyossá tett indítás a magyar irodalomban azután Babits tekintélyétől támogatva egyfajta humanista pátoszt indukál végig a század irodalmában, Prospero-Ariel preferenciával.

Ennek a hagyománynak a megzavarása okán hangosodhatott fel Szabó Lőrinc *Kalibán*-versének (1923) az értelmezése: nemzedéki lázadás, egy nagytehetségű költő alkati és utóbb politikai jellemképe egyként kiolvashatónak vélődhetett a versből, amely

indíttatását tekintve valójában Sugár Károly szuggesztív színpadi Caliban-megjelenítésének és Renan drámájának kettős ihletését hordja magán, mint utóbb verse önértelmezésében a *Vers és valóság*ban *elbeszéli* a költő.

Kölcsönös félreértésben leledzett az épp ekkor egymástól elszakadóban lévő mester és tanítvány. Babits rögzíteni akar egy hagyományos értelmezést, amikor a történelmi megrázkódtatások a kultúrszimbólumok hagyományos rendjét a világirodalomban alapvetően megrendítették. Szabó Lőrinc pedig e változást látva, annak elkerülhetetlenségét mutatja be. De mindketten kétségbeesve állnak az európai vers poétikai kiszolgáltatottságának tényével szemben. Babits azért, mert látja, hogy az általa is képviselt klasszikus modernség poétikailag nem rezisztens a *Caliban-szindrómával* jelezhető politikai és jelentéstani befolyásoltsággal szemben. Hiszen még az övéhez oly igen hasonlatos poétikai szerkezetű költészetet megvalósító Stefan George is (a vers címével magával is ráutalva) *A háború* idején egyfajta „Neue Reich"-ért való küzdelem meghirdetésében látja a „Sänger" feladatát, és a címével a hölderlini kérdéshez kapcsolódó másik háborús verse pedig (*Der Dichter in Zeiten der Wirren*) éppen azt jelentheti (mindkét verset Szabó Lőrinc fordítja magyarra, *Der Krieg* címűt közvetlen az első világháború után, „a költő engedélyével" jelenteti meg a Nyugat-ban *A háború* címmel, a másikat utóbb *A költő a zűrzavar korában* címmel), hogy a klasszikus modernség tematikus üzenetébe beleférhet különböző antihumanista messianisztikus közösségi eszmény preferálása. Legfeljebb a költő ízlése (mint a száműzetésbe menekülő George végső gesztusa) vagy morális ítélkezése, és a politikai messianizmust kizáró istenhite (mint Babits példává emelkedő magatartása), tehát *poétikán kívüli* tényező választhatja el a költőket a versbe építhető nyílt politikai azonosulások elfogadásától.

Szabó Lőrinc 1923-as *Kalibán*-verse beletartozik abba a versalakító folyamatba, amely 1920 és 1928 között jellemzte a fiatal költőt; három markáns hatás szövődik egybe versbeszédében: Stefan George klasszikus modernsége, a Pinthus-féle német *Menscheitsdämmerung* antológia avantgárdja és a görög kardalok hatására egyfajta monológ-verset alakít, amelyben a szociális feszültséget és a korszak kulturális züllését feloldandó egybefogja a Führer és a Dichter alakját, mint azt éppen a George-kör ideológusa, Kommerell mutatja be a Hölderlinnel záruló klasszikus német költészetre hivatkozva (Max Kommerell: *Der Dichter als Führer in der deutscher Klassik*. Bondi, Berlin, 1928.) Szabó Lőrinc éppen szociális elégedetlensége következtében a „legyen a költő hasznos akarat" ars poeticával eljut a „Kellenek a Gonosz fegyverei!" (az idézetek az 1926-os megjelenésű *A Sátán Műremekei* című kötetéből valók) szélsőségig: versében perverz gondolati ellenkezéssel – borzadva, de hódolva is – idézi Kalibánt (1923), a könyvégető modern technikust, és vele mondja, egyes szám első személyben a Vezérrel (egy általános Vezér-képlettel) a világhatalmi programot (1928).

A *Mauberley*ben már megszűnt e két szélsőség hangnemi reprezentációval megjelenő monológikus lehetősége: a versbeszéd atonalitása egyben védekezés a hagyományos jellegű versbeszéd tematikailag elkötelezhető kiszolgáltatottságával szemben. Eszerint nem a hatalmi és/vagy értékbeli preferencia-váltás tematikai jellege és mikéntje adja a problémát, tehát már nemcsak az, hogy „*Caliban* casts out Ariel", hanem, hogy lehetséges egyáltalán olyan beszédmód, amelyben valaki *casts out* valakit. Addig nem születhetett meg új poétikai paradigma, amíg a vers (legyen az akár hagyományos, akár klasszikus modernségű, akár avantgárd) a hasznosság-elv értelmében egyfajta teleológiát képviselt. Az antiliberális szimbólum végül is megszülte önmagában a liberális dialógust.

Szabó Lőrinc az apolitikus magánember utóbb – ha hihetünk elfogult kortársi pletykáknak – figyelhette akár szimpátiával is Hitler alakját, mint ahogy Pound politikus magánemberként valóban támogatta Mussolinit – költészetükben ugyanakkor olyan dialogikus poétikai paradigmát teremtettek, amely ellenemond minden hasznosság-elvű, a messianisztikus történelmi tendenciák által felhasználható monologikus poétikai megoldásnak.

A klasszikus modernség a húszas években azután elinduló második hulláma végülis a kultúrszimbólumok hagyományos viszonyrendszerét felbontva a mítoszok irodalmi feldolgozásának új nyelvezetén szólal meg, kiváltva a poétikabéli paradigmaváltást.

Ennek eredményeként példaképpen Szabó Lőrinc egy balladisztikus keretbe foglalt versét idézem, a harmincas évek közepéről, a *Szun Vu Kung lázadása* címűt. Szun Vu Kung, a világhatalomra törő majomkirály és a békét biztosító Buddha kultúrszimbólumát szembesíti a vers. Az előadás szinte gyermekszobába illő elbeszélése ellenére nem találunk a versben Caliban-Ariel-szerű vagylagosságot. A lineáris történetben Buddha (mint Pound *Mauberley*jében) „casts out" ugyan Szun Vu Kungot, hangnemét tekintve ugyanakkor éppen a dialogikus megjelenítés a vers jellemzője. A dialógus természetesen nem a szereplők között van (az csak rejtett monológgá csúsztatná a verset), de a szereplő személyeken belül. Szun Vu Kung világvégi utazása nemcsak a hagyományos eszmények hatalomvágyó kifordítása, hanem – hasonlóan a Yeats *Irish Airman*jéhez – „A lonely impulse of delight / Drove to tumult in the clouds"; aki hasonló megdöbbenéssel fogadja a világ végén megjelenő „waste"-et a maga belső „tumult"-jában; izgatott, célratörő ténykedése nemcsak pusztítás, de hasonlatos Rilke Orpheusának, a „ganzen Werkes"-t befejezni akaró igyekezetéhez. Buddha pedig nemcsak a megváltó jóság, de „kíméletes"-en kegyetlen büntető tevékenységével egyben maga a mindenkori korlátozás. A kultúrszimbólum ebben a versben átváltozik mítosszá, amely kizár minden dekódolható egyértelmű üzenetközvetítést: labirintusba jutunk általa, ahol minden „egyszerre mindenféle" – mint Szabó Lőrinc 1931. május 17-én a Pesti Naplóban megjelent verse exponálja a probléma egyszerre politikai és poétikai oldalát.

És ezzel eljuthatunk a klasszikus modernség második hullámának versbeszédéhez, a *dialogikus poétikai paradigmához*, – ez a költői beszédmód a tízes években az angol, ír és amerikai lírában jelenik meg, egy-egy perszóna által megszemélyesített formában: T. S. Eliot *Prufrock*jában, Ezra Pound *Mauberley*jében, majd pedig Yeats *An Irish Airman Forsees His Death* című versében vagy a későbbi *Leda*-szonettjében. A magyar költészetben ezt a versbeszédet Szabó Lőrinc alkalmazza elsőként a húszas évek második felétől kezdődően. Kiteljesedése a húszas évek közepe-vége és a harmincasok eleje: Yeats mitosz- és filozófiai verseinek, Rilke Orpheus-szonettjeinek és Pound *Cantói*nak korszaka. És természetesen a *Te meg a világ* keletkezésideje.

A *Te meg a világ* kötet verseiben (megjelent 1932) Stirner szélsőséges individualista filozófiájától is ihletetten a személyiség szabadságharcának kemény próbáját méri magára a költő. Sokak megítélése szerint ez a kötet jelenti – József Attila *Eszmélet* körüli verseivel egyetemben – a század magyar lírájának csúcsteljesítményét. A kötet világa olyan konok és következetes költői megszólalás, amely állandó igazságra törekvésével éppen az egy Igazság létezését kérdőjelezi meg; a költői pálya beteljesítése ellenére azt tudatosítja, hogy az ember nem érhet el semmilyen teljességet; a hit szolgálatában álló kálvinista papi nemzedékek neveltjében éppen e kötet során bicsaklik meg a hit: Istenhez vágyódását a tények rideg tisztelete utasíttatja vissza minduntalan. A kötet legismertebb darabjai: *Célok és hasznok között, A belső végtelenben, Felirat, Egyetlenegy*

vagy, Az Egy álmai, Csillagok közt, Szeretlek, Meg fogok halni, Tenger, Semmiért Egészen, A homlokodtól fölfelé, Hajnali rigók, Egy egér halálára, Kortársak.

Ebben a kötetben rögzül az a poétikai gyakorlat, amelyet dialogikus költői paradigmának nevezhetünk. A hagyomány és újítás, heideggeri értelemben vett most-pontokra szakadó és autentikus idő, a (közös emberi és a személyes) tapasztalat és az elképzelt jövő, az emlékezet és annak (jó és rossz irányba egyképp) deformálódó feldolgozása, no meg a történelmi és az életrajzi esetlegességek sorozata olyan *mezőt* határoz meg, amelyben az egyes alkotások és a belőlük megépülő életművek poétikai rendben szervülnek. Vannak korok, amikor ezek az ellentétek kapnak hangsúlyt: a műalkotást nemcsak a tudat kérdező munkálkodása határozhatja meg, hanem éppen a kérdezés *mikéntjében* bekövetkező, az alkotásmód egészére kiterjedő változás befolyásolja. A költő és a vers viszonyában következik el alapvető változás. Ilyenkor paradigmaváltásról szoktak beszélni. Magam részéről ezt a definíciót elfogadva a húszas években induló magyar költők közül Szabó Lőrincet és József Attilát a világirodalomban leírható paradigmaváltás részeseiként szemlélhetem.

Miként jelentkezik ez a váltás a húszas évek lírájában? A líra megszűnik üdvtan lenni, elveszíti a jövőképet, és meghasonlik a történelemmel. A „nagy elbeszélés (grand récit)" ellenében a naprakész tájékozódás kényszere alakítja a tudat kérdezésmódját, a történelmi haladással szemben a pillanat történései kapnak hangsúlyt. A mindenkori jelen archetipikus előképei válnak viszonyítási lehetőséggé: az egyszer már megtörtént esetek lefolyása lesz összehasonlítási alappá. A kérdezés ezáltal állandó viszonyítás formájában jelenik meg: a viszonyítás pedig kiváltja az állandó vitatkozást. Szabó Lőrinc egyik versének mottója adhatja ennek a beszédmódnak az alap modelljét: „A: rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni. B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!" (*Tízezer magyar gyermek,* megjelent a Pesti Napló 1927. április 17. számában). Előfordul, hogy egy grammatikailag pontosan hasonló módon megszerkesztett mondat más-más történetbe illesztve éppen ellenkező logikai ítéletet képvisel. Ezáltal a hagyományos elbeszélés lehetetlenné válik: olyan beszédmód jelenik meg, ahol ugyanaz a szöveg kerül önmagával dialógusba. A hangnemi egységet megkívánó, a mondat-ítélet azonosságot kétségbevonhatatlan tényként kezelő, monológ típusú, hagyomány szentesítette versbeszéd ellenében nálunk Szabó Lőrinc alkalmazza elsőként az önértelmezést a heideggeri „Über-sich-sprechen" értelmében vett, körülbeszélésben megvalósító, önmagát valamely másikkal valamiről folytatott beszéddel kifejező lírai beszédmódot. A művön belül poétikai különböztetéssel egyszerre jelenik meg egyfajta aktor és néző: „wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind" („az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk") – ahogy Niels Bohrt idézve Heisenberg rátalál a műalkotásra és a tudományos ténykedésre akkor egyként érvényes metaforára (Werner Heisenberg: *Physik und Philosophie*, 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961. 40). A művön belül egyszerre szólal meg a változtatni akarás vággyal teli szólama és a változtathatatlanság tudomásulvételének törvénymondása.

Szabó Lőrinc költészete első olvasásra könnyen érthető. Éppen ezért könnyen félre is érthető. Éppen a beszédmód dialogizáltsága hozza felszínre a költészetében megformált ellentéteket. Mondatszerkesztése, szóhasználata, elbeszélés-technikája költőtársai közül talán őnála van legközelebb a beszélt nyelvhez. Verseinek formáltsága konzervatív tendenciákat erősít fel: pályája elején az angol hatásra felerősödő anapesztizált jambus jellemzi, első kötetének (*Föld, Erdő, Isten*, 1922) darabjai a blank verse alakításmód-

jára emlékeztetőek. Majd a görög kórusok szólamát utánamondó expresszionista szabad versek kitérője (Rába György megállapítása a *Fény, fény, fény*, 1925; *A Sátán Műremekei*, 1926 kötetekről) után a strófás jambusi jellegű, rímeléses verselésre tér át (*Te meg a világ*, 1932; *Különbéke*, 1936; *Harc az ünnepért*, 1938; *Régen és Most*, 1943; *Valami szép*, 1956), majd pedig a – már a harmincas évek elején (a *Te meg a világ* kötetben) is feltűnő – szonett különböző variációi válnak legjellegzetesebb versalakzataivá (*Tücsökzene*, 1947 és kibővítve 1957; *A huszonhatodik év*, keletkezési ideje: 1951–52, befejezése és megjelentetése: 1957; és a *Valami szép* gyakori versformája).

Ugyanakkor a nyelvi extravaganciákat kerülő, grammatikai pontosságú mondatformálás és a hagyományos formálású versalakzat éppen az ellentmondásosság megjelenési formája. Az állítás-kétségbevonás-tagadás egyszerre való jelenlétét biztosítja a versben. Nála nem a szöveg folyamatossága rejti az ellentmondást, hanem a szöveg és a poétikai alakzat egymást keresztezése. A sor és a strófa nem az elbeszélés kiegészítője, hanem éppenhogy megszakítója. A mondat az ő versében sohasem esik egybe a sorral, hanem sorközi metszettől metszetig tart. Sőt még a görög klasszikus verselési jellegzetességek sem a sor formájában jelennek meg, hanem azok is metszettől metszetig érvényesek. Így sajátos sor-mondat aszinkron jön létre. A jambusi jellegű sor szétvágja a mondatot, a rímek hangzatosan egyfajta recitálást biztosítanak, a mondat ugyanakkor az enjambement-ok segítségével a sorok között alakul, sokszor klasszikus metrikai formákkal erősítve.

Ezáltal Szabó Lőrinc versében egyszerre minden „épül és omlik". Minden állítását ugyanabban a mondatban kétségbe is vonja. Nem a tagadás szándékával, hanem a kérdezés pontossága érdekében. „Te is *egy lehetséges* világ vagy" – hangoztatja a Russell filozófiájából átvett biztatást Kőhalmi Bélának az *Új könyvek könyve*ben, az írókat olvasmányaikról faggató interjúsorozatban. Elveti az egy Igazságot, de keresi az Egyes ember igazságait. Ennek érdekében kérdezi végig Russell és Stirner filozófiáját, majd a kelet bölcseit.

Költői és versfordítói rangja a *Te meg a világ* kötet megjelenésétől nyilvánvalóvá válik, ezt mindegyik politikai rezsim végül is díjakban is kifejezni kénytelen. Egy 1944-ben írott levelében erről így vélekedik: „Úgy látszik, hogy »poésie pure« felfogásomat ma, jobb és bal, legalábbis ami ebből az én személyemet illeti, értené és méltányolná.". A két háború közötti irodalmi élet sokat vitatott mégis legrangosabb alapítványi jellegű irodalmi elismerését, a Baumgarten díjat háromszor nyeri el (1932-ben, 1937-ben és 1944-ben). A konzervatív irodalmi életet összefogó Kisfaludy Társaság a Kosztolányi Dezső halálával megürült helyre 1937-ben őt választja tagjává. Budapest Székesfőváros Arany János Érmét 1940-ben, felnevelő városában, Debrecenben pedig 1943. december 8-án veszi át a Debreceni Irodalmi Társaságok és a Nyári Egyetem Csokonai-díját, majd közvetlenül az ország német megszállása előtt az Irodalompártoló Társaság díját is elnyeri. Sőt vároméanyosa lett a magyar művelődés körül érdemeket szerzett írók, művészek és tudósok kitüntetésére Horthy Miklós kormányzó által 1930-ban alapított Corvin-láncnak, kora legrangosabb állami elismerésének. Ezt már a német megszállás meghiúsítja. A háború után 1947. december 17-én a Magyar Írók Szövetsége tagjai közé felveszik, az 1956-os forradalom előtti időben (szeptember 17-én) pedig beválasztják az elnökségébe. Műfordítói tevékenységéért (különösen Majakovszkij-fordításaiért) 1954-ben József Attila-díjjal majd 1957. március 15-én a háború utáni legmagasabb állami művészeti kitüntetéssel, a Kossuth-díjjal tüntetik ki a zeneszerző

Kodály Zoltán és a prózaíró Németh László társaságában. Temetését a Kerepesi temetőben nagy állami pompával rendezik.

A harmincas évektől sajátos kettősség jellemzi a magánember és a költő pályáját. Az életrajz ekkortól szinte haláláig tartogatja számára a legnagyobb megpróbáltatásokat. A mindinkább háborúra készülő majd abba belebonyolódó Európában a náci érdekszférában élő népek számára éppúgy gyanússá válik politikailag az Egyes ember igazságait kereső-védő kérdező líra (lásd Stefan George távozását halála előtt a Harmadik Birodalomból, majd Gottfried Benn korábbi felmagasztalása utáni veszélyeztetettségét ugyanott), mint majd a világháború utáni szovjet-kommunista elvek alapján szerveződő, az úgynevezett *vasfüggöny* mögötti világban. Ebben a politikailag állandóan változó világban kellett Szabó Lőrincnek, a magánembernek lehetőséget teremteni, hogy családját ellássa, alkotói (versírói, fordítói) munkáját zavartalanul végezhesse, hogy utazhasson, világot láthasson.

Az 1928-as családi válságot követő kompromisszum eredményeként új lakásba költöznek az akkor még zöldövezetnek számító Németvölgyi úton az akkori 6-os (mai 16-os) számú ház félemeleti 2-es számú lakásába, amelyet ma már emléktábla jelöl. Ebben a lakásban születik fiuk, a későbbi versek Lócija 1929. december 14-én, a későbbi nemzetközi mértékkel mérve is kiváló röplabdázó utóbb a magyar reklámfilm úttörő személyisége, a Szabó Lőrinc hagyaték lelkiismeretes gondozója, a Szabó Lőrinc-iskolalánc alapítója (meghalt 1997-ben). Majd 1935. május 20-ával átköltöznek a Pasarétre, a ma már szintén emléktáblával megjelölt Volkmann utca 8-as számú házba, ahol az ostrom előtti pillanatokra tudja megépíttetni könyvtárszobáját, amely az elkövetkező évtizedekben költői és fordítói munkahelyévé is válik.

Szabó Lőrinc munkahelye és verseinek szinte hetenkénti publikációs fóruma Mikes Lajos (1930. augusztus 19.) majd Miklós Andor (1933. december 2.) halála illetőleg Bethlen miniszterelnök bukása (1931. augusztus 24.) után a harmincas években megváltozik. Az özvegy örökös, a neves színésznő, Gombaszögi Frida (1890–1961) kedveli a költőt, tanácsadói annál kevésbé. Ugyanakkor az új, a Hitler előretörésével egyidőben, 1932. október 1-én hatalomra kerülő, reformokat tervező Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök támogatására éppen Szabó Lőrinc munkahelyét, a Magyarországot felajánlják, hogy az új orientáció megszólaltatója legyen (1934. február 1-től). A miniszterelnök találkozóra kéreti az írók egy részét 1935. április 16-án az új főszerkesztő, a szintén író Zilahy Lajos villájába, köztük Szabó Lőrincet, akiket az Új Szellemi Front néven meghirdetett program támogatására szeretné megnyerni. Amikor világossá válik, hogy Gömbös programja nem az ugyanabban az időben meghirdetett roosevelti New Deal jelleggel valósul meg, az írók egymás után felmondják a szövetséget, majd nemzeti és reformer jelleggel Márciusi Front címmel ellenzéki politikát hirdetnek meg (1937. március 15.). Az Est-lapok ebben a politikai csapdában 1939-ben megszűnik. Csak a lapkonszern egyetlen napilapja, a nagymúltú, múlt századi alapítású Magyarország él továbbra is (egy *reggeli* és egy *esti* kiadással), de az akkori miniszterelnök, Teleki Pál (1879–1941. április 3.) által meghatározott változott, úgynevezett államosított profillal: a kormány félhivatalos lapja lesz, a főszerkesztő pedig Szvatkó Pál (1901–1959), korábban (1924–1938) a Prágai Magyar Hirlap irányítója, 1938 után pedig a Felvidéki Magyar Hirlap szerkesztője, 1944-ben a bevonuló németek angolbarátsága miatt letartóztatták és deportálták. Szabó Lőrinc, a korábbi olvasószerkesztő (Darvas János, a későbbi Darvas Iván színész apjának társaságában) a háború végéig

vállalja az új szerkesztőségben is eddigi munkakörét, de szerzőként már alig jelenik meg benne.

Ebben a pillanatban igen kedvező új publikációs ajánlatot kap. Farkas István neves festőművész-tulajdonos a háború kitörése előtt hazatér Párizsból és megvalósítja, hogy a korábban politikai és poétikai jellegében konzervatív irodalmi folyóirat, az Új Idők és a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. (1943-tól: Új Idők Irodalmi Intézet Rt.) könyvkiadó az élő irodalom értékeinek tágabb mezőnye felé váljék nyitottabbá. Ennek során igen előnyős életmű-szerződést köt a költővel (az *Ima a gyermekekért* című a költő első verse, amelyik ebben a folyóiratban 1939. július 30-án jelenik meg).

A költő továbbra is igyekszik korábbi szokásait követni. Évi rendes szabadságát utazásokkal tölti, néha feleségével és/vagy gyermekeivel, és hogy az utazás költségeit fedezze, riportokat ír, versekben emlékezik meg egy-egy kivételes időpillanatról, de főként műfordításokat készít a Nemzeti Színház számára: 1934. júliusában felesége társaságában Párizsba látogat (itt a Boulevard Saint-Germain 16. szám alatt, a Bucy utca sarkán, az Acropolis Hotelben laknak), Dalmáciába többször (feleségével és lányával, Kisklárával 1932. június 19. és 29. között; 1934. szeptember 16. és 27. között egyedül; majd Lóci fiával 1937. július 10. és 22. között), ez utak emlékei a *Mosztári tücsök* és az *Egy raguzai leánderhez* valamint a *Beszélgetés a tengerrel* és a *Lóci és a szakadék* című létfilozófiai ihletettségű versei. Shakespeare *Athéni Timon* című drámáját 1935 nyarán fordítja a Nemzeti Színház (Németh Antal rendező-igazgató) megrendelésére: a július hónapot baráti meghívásra Bisztrai Farkas Ferenc (1903–1966, az 1956-os forradalmi kormány későbbi minisztere) birtokán, Déda-Bisztra felett egy erdélyi hegytetői menedékházban tölti leánya és vendéglátói társaságában. 1938. július 20. és augusztus 22. között a Fekete-erdőben a Titi-tónál Kleist *Amphitryon* című, tragédiai hangoltságú komédiáját és Shakespeare *Ahogy tetszik* című vígjátékát fordítja (szállodai címe: Wolf's Hotel Titisee, Hochschwarzwald). A *Macbeth*-et 1939-ben a Tátrában fordítja az ott véletlenül megismert, irodalomrajongó Moldvay Klára angolszakos tanárnő társaságában.

Hivatalos vagy félhivatalos utazásokra is sor kerül. 1931. június végén-július elején az Est-lapok tulajdonosának jóvoltából, lapja képviseletében résztvesz a Lloyd Triestino luxushajójának, a Victoriának sajtóbemutató útján a Trieszt-Velence-Brindisi-Alexandria-Kairó útvonalon, eljut a piramisokig (az út későbbi verses emléke a *Sivatagban* című, történelmet, etikát és létfilozófiát egybevető verse). 1933-ban, miután cseh és szlovák költők magyarra fordításában jelentős szerepet vállal, a csehszlovák kulturattasé, Anton Straka jóvoltából szerelmével, Vékesné Korzáti Erzsébettel kéthetes utat tölt cseh és morva városokban, sőt Drezdába is ellátogathatnak. Augusztus 9-én a prágai írók kedvelt találkozó helyéről, a Barrandov kávéházi teraszról üdvözlő lapot küld feleségének, a lap aláírói között a cseh és szlovák líra klasszikusai szerepelnek (Josef Hora, František Halaš, Ján Šmrek és Vilém Závada). 1936 július elején sajtóbemutató repülőúton vesz részt a Budapest-Svájc útvonalon, az út verses emléke a *Reggeltől estig* című versciklusa. 1941-ben, a jugoszláv-magyar „örök barátsági szerződést" követően, még az ország lerohanása előtt kultúrdelegációval Belgrádban, hasonló küldetéssel 1942. márciusában Bulgáriában jár, 1943-ban Svédországba és Finnországba készül: a finn delegáció, benne Koskenniemi költővel (1885-1962) és Arvi Kivimaa prózaíróval (1904–1984) még elér Budapestre, Kivimaa hazatérve még egy portrét közöl a Suomen Kuvalehti című finn magazinban Szabó Lőrincről, de a magyar delegáció

viszonzó útja előbb elhalasztódik, majd végleg elmarad, hasonlóképpen Koskenniemi Szabó Lőrinc-fordítása és portréja is.

Leggyakrabban Németországban jár. Még a megszüntetés előtt álló lapja képviseletében 1938. augusztus 20. és 29. között Horthy államfő, 1939. április 28. és május 4. között Teleki miniszterelnök sajtókíséretének tagja, 1941. március elején már az átalakított újság képviseletében a Lipcsei Nemzetközi Vásáron sajtótudósítóként vesz részt (kiemelt terjedelemben méltatja az akkor még ott felállított szovjet pavilont), ugyanez év május végén a Nemzeti Színház vendégszereplését kíséri, 1942. október 7. és 11. között. Tanácsadói és műfordítói szerepet vállal a rövidéletű Deutsch-Ungarische Gesellschaft Kazinczy Könyvtárának szerkesztésében; az 1941-es évben három kötetecske jelent meg fordításában: Keller *Tükör, a cica (Spiegel, das Kätchen),* Storm *Aquis submersus* és Droste-Hülshoff *A zsidóbükk (Die Judenbuche).* A weimari Deutscher Dichtertag vendégeként résztvesz az 1941-ben életrehívott Europäische Schriftsteller-Vereinigung konferenciáján. A konferencián való részvételre magyar részről Ullein-Reviczky Antal (1894–1955), a külügyminisztérium sajtóosztályának akkori vezetője kéri fel, akit közben stockholmi magyar nagykövetnek neveznek ki, és aki utóbb a szövetségesekhez elsőként csatlakozó magyar diplomaták egyike lesz. A megszállott Európát „gleichschaltolni" akaró szellemiséggel határozottan ellenkező hangnemben szólalt fel (az útjáról készített intern beszámoló publikálva a *Harminchat év* című posztumusz levelezésgyűjtemény első kötetének jegyzeteiben). Előadóként a háború alatt Berlinben és Bécsben is többször megfordul (1939. június 4-én előadást tart a berlini Collegium Hungaricumban *Neue Ungarische Dichtung – Geist und Stil* címen, hasonlóképpen 1942. december 8-án Berlinben beszél éppen akkor friss weimari tapasztalatairól, utána 11-én Bécsben tart Móricz Zsigmond prózaíróról előadást, mindkét helyen házigazdái a költőt is bemutatják). (Az utazásai során készített cikkeket, előadásokat, felszólalásokat utóbb a *Magyar sors és fehér szarvas* című, publicisztikáját összegyűjtő posztumusz kötet publikálja 1994-ben).

Weimari felszólalását követően alakult ki együttműködő barátsága Carl Rothéval, az Íróegyesülés ügyvezető főtitkárával, aki kapcsolatban állt az 1944-es Hitler ellenes összeesküvőkkel, és magyarországi útjai során az angolszász orientációjú ellenállással tartott kapcsolatot. Csak a legutóbbi időkben derülhetett fény arra, kivel is találkozgatott Rothe, amikor 1944 elején Szabó Lőrincék vendégeként Magyarországon tartózkodott. A skót John Dickinson (1910–1962) a Price Waterhouse cég hites könyvszakértő munkatársaként a háborús viszontagságok során Berlinből Varsón és Bukaresten át Budapestre menekült. Itt a Bethlen István volt miniszterelnök szűkebb köréhez tartozó, mártírhalált halt literary gentleman, patrisztikus tudós és szerkesztő Balogh József körében megismeri Teleki Ella grófnőt (született 1918-ban), akit 1940 július végén feleségül vett. Budapest ostroma idején mindketten a legendás svéd diplomata, Raoul Wallenberg közeli munkatársai lettek. Nemcsak Szabó Lőrinc írja 1945-ös védőbeszédében háború alatti ténykedéséről: „azok, akik nem ismertek vagy félreismertek, éveken át gyaláztak, s nekem tűrnöm, hallgatnom kellett. Most se szívesen mondtam el ezeket a dolgokat, s talán még most sem tárhatok fel mindent.", Dickinson úrnak is, miután családjával együtt 1946. április 13-án egy szovjet repülőgépen Londonba távozhatott, majd onnan Stockholmba ment ismét angol cég munkavállalójaként, Svédországban lelkére kötötték: magyarországi kapcsolatairól soha, sehol ne beszéljen. Azt a szintén angol származású budapesti gyárost (Guy Martint), akivel John Dickinson Magyarországon kapcsolatot tartott, és akinek a családjával a háborút

követően Szabó Lőrinc és Illyés Gyula is ismeretségbe került, a megszálló szovjet hatóságok mint angol kémet utasították ki az országból.

Felmenthetetlennek minősített katonai beosztása miatt (mert ifjan tüzértiszti kiképzést kapott) 1940-től gyakran behívták (először az erdélyi bevonulás idején 1940. július 2. és október 15. között, majd Jugoszlávia felbomlása után 1941. július 9. és 30. között, majd „lőszerkezelői tanfolyam"-ra 1942. március 7. és 14. között és 1943. május 1. és június 1. között, míg végül 1943. augusztus 2. és 1944. november 25. között személyes protekcióval a Vezérkari Főnökség sajtóosztályára kerül, a Képes Tábori Újság társszerkesztőjeként), mindezt a költő állandóan felpanaszolta, katonaként az ország területét sohasem hagyta el, és amikor első katonáskodása után gallyatetői pihenése idején (1940. október 20. és 30. között) emberi jellegű életképekben próbált a katonaélet általa „sprőd"-nek minősített anyagából verseket írni és könyvet is készült ebből alakítani, a szélsőjobboldali sajtó támadása (Szózat, 1940. november 18. számában) a katonai témájú versek közlésének beszüntetésére és magyarázkodó cikk megírására kényszerítette.

A Nemzeti Színházban 1939-ben bemutatásra kerülő *Macbeth*-fordítása részletének egy liberális napilapban (az Esti Kurírban) való közlését a háborús cenzúra kitiltja: „a darab annyira át meg át van szőve államvezetők elleni merényletekkel, támadásokkal és különféle államfondorlatokkal, hogy a mai körülmények között egyetlen részlete sem látszik kívánatosnak hírlapi közlésre."

A felgyűlt ellentétes politikai tapasztalatait a Magyarország háború utáni átmenetét is előkészítő, Kállay Miklós miniszterelnök és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök által 1942 novemberében, az afrikai partraszállás után Lillafüredre összehívott írói konferencián fejti ki, a 22-ikei ülésszakon. Önmaga vonatkozásában elutasítja a háborús versek írását, a háborús tematikát illetően pedig azt mondja: „A valóságnak, az életnek a plasztikája kell, a maga ezer és millió színével, ellentétével, ellenpontjaival, fény és árny kell az igazi megvilágításhoz. A háború szörnyűség; Shakespeare és Schiller szörnyű háborús vérengzései mégis gyönyörűek a színpadon. Ábrázolási szabadság nélkül nem lehet ábrázolni; [...] A mai hivatalos felfogás – biztosra veszem – nem engedné egy új magyar Shakespeare működését. [...] Nos, kérjük a megfelelő palettát, mert Dante poklát nem lehet a mennyország színeivel megfesteni." A beszédet a Nyugat utódja, az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillag közlésre kérte, de a cenzúra ezt sem engedte megjelenni (magam a költő hagyatékában megmaradt korrektúra alapján közöltem a már idézett *Harminchat év* című dokumentumkötet jegyzeteiben).

A háború után többször előállítják egy-egy napra, végül 1945 szeptember 25-én mint újságírót feddéssel igazolják. Ekkori viszontagságait 1945-ös *Naplójában* rögzíti, az igazolási tárgyalásokra két védőbeszédet is készít, amelyekben élete korábbi tényeit foglalja össze (ezek a dokumentumok *Bírákhoz és barátokhoz* címmel 1990-ben az egész eljárás dokumentált ismertetésével együtt publikálva lettek, az ezután előkerült igazolási tárgyalás jegyzőkönyve megjelent az Új Írás 1991 3. számában 66–80.). Bárha igazolták, mivel az újság, amelynek évtizedekig szerkesztője volt megszűnt a háború után, többet állást nem vállalt. Ekkortól kezdve műfordítói munkából élt és tartotta el családját. Felesége tisztviselői állást szerzett az MTA növénytani intézetében, leánya a Rádió Színház művésznője lett. Fia nemzetközi hírű sportoló és filmrendező szakot végez a Színművészeti Főiskolán.

A háború után mindazok a folyóiratok és kiadók, amelyekben verseit korábban megjelentette megszűnnek, a népi írók 1946 őszétől, Illyés Gyula szerkesztésével meg-

jelenő Válasz című lapjának versrovatát gondozza, itt még megjelenhetnek versei is, de 1949-ben ez a folyóirat is megszűnik, ezt követően a diktatúra éveiben *individualistának* minősített versei számára 1954-ig nem talál publikációs lehetőséget.

Életmenete a háború után leegyszerűsödik: barátok vendégeként – főleg a Balaton partján – tölti nyarait és a világirodalom klasszikusait fordítja kiadók megrendeléseire. Átdolgozza ifjúkori Shakespeare szonettfordításait, lefordítja Shakespeare *Troilus és Cressida* valamint *Vízkereszt* című drámáit, Racine *Andromaque*-ját, Molière *Misanthrope* és a *Nők iskolája* című drámáit, Puskin *Bahcsiszeráji szökőkút* című elbeszélő költeményét, Majakovszkij *150.000.000* című poémáját, egy kötet Tyutcsev-verset, Krilov és La Fontaine állatmese-verseit, Thomas Hardy *Tess* című regényét *Egy tiszta nő* címmel.

A Magyar Nemzet című napilap 1950. február 16-i számában a következő gyászjelentés olvasható: „Vékes Ödönné született Korzáti Erzsébet hirtelen elhunyt. Temetése csütörtökön d.u. 1. órakor a farkasréti temető halottasházából lesz." Ezzel a gyászhírrel zárult egy huszonöt évig tartó szerelmi történet, de ugyanezzel kezdődött el az a tragikus-gyászos-elmélkedő-eszmélkedő huszonhatodik év, amelynek során megszületett a címével is ezt az évet jelző mű, *A huszonhatodik év* 120 szonettből álló ciklusa. Az emlékezés során a költő végiggondolja mindhármójuk, a kedves, a feleség és a saját szempontjából az elmúlt negyedszázad történetét az immár megválaszolhatatlan kérdésnek állandó ismételgetésével: miért vállalta magára kedvese az önkéntes halált 1950. február 12-én, szombatról vasárnapra virradó éjszaka, a Ráth György utca 54-es számú ház első emeletén lévő lakásában (a negyedszázados szerelem dokumentumai *Huszonöt év* címmel 2000-ben jelennek meg).

A gyászév megfeszített műfordítói és a gyászszonetteket alkotó munkája következtében 1951. október 10-én elkövetkező első trombózisát lábon húzza ki, költőbarátja, Illyés Gyula vendégeként Tihanyban. 1954. Szilveszterén a második trombózis már súlyos kórházi kezelést kíván. 1956 hosszú hideg telén sokízületi gyulladással szenved. 1957. őszén, amikor ismét rosszul lesz Illyéséknél Tihanyban, újabb trombózisra gyanakszanak. Kiderül, hogy áttételes tüdőrák okozza újabb szenvedéseit.

A *Te meg a világ* kötetet követő évtizedekben a magánember viszontagságait *a költő* ellenkező irányú tájékozódásával ellenpontozza: a *Különbéke* (1936), de méginkább a *Harc az ünnepért* (1938) és a személyes életrajzát követő, az emberi életről fogalmazott eszmélkedés, a *Tücsökzene* (1947) verseiben. *Összes verse*it 1943-ban, műfordításainak, az *Örök barátaink*nak első gyűjteményét 1941-ben, a másodikat 1948-ban jelenteti meg, a politikai változások okozta félelemtől hajtva, versenyt futva az idővel. Bárha a változó politikai viszonyok megváltoztatják magánéletét, költészete hangnemét tekintve töretlen marad. Ezt folytatja a publikálás minden reménye nélkül készített gyászoló ciklusa (*A huszonhatodik év*, keletkezési ideje: 1950–1951, összeszerkesztése: 1951 húsvétja Balatonfüreden, Lipták Pál barátja vendégeként, befejezése és megjelenési ideje: 1957) amelyben szembe néz az elmúlás és maradandóság kérdéseivel. Visszatérése az irodalmi életbe az 1956-os *Válogatott versei Valami szép* című ciklusával (benne olyan versekkel, mint a *Földvári mólón*, *A forzicia éneke*, a *Ficseri-füsti* vagy a *Mozart hallgatása közben*) valamint a *Tücsökzene* bővített kiadása 1957-ben felfedezés számba ment.

Olyan reménytelen személyes körülmények között létrejött alkotások ez évtizedek versei, amelyek az egy Igazság széthullásának tudatában az Egyes ember igazságának védelmét mégis magukba foglalják, felmutatva „az Egy álmai"-t; ezáltal a költői alko-

tást, mint az önmegvalósítás még lehetséges esélyét jelentik a világháborúk és személyes tragédiák hatására a történelmi-szociológiai célját veszítő ember számára; mindebből következően a hitetlenség rideg mélypontján mintha a költészet sajátos megváltást is sugallana: „két kezével egyszerre tart az isten / s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet, / jobbja emel, és fölragyog az ünnep.". A versek nem bármiféle megoldásokra törekszenek, hanem elszánt kérdéseket fogalmaznak és a felelet hiányától szenvedő keresésre késztetnek. A *Te meg a világ* kötetben kialakított dialogikus poétikai paradigma továbbalakítását jelenti az 1932 utáni költészete: *a dialogikus poétikai gyakorlat klasszicizálódását*. Lényege, hogy az emberi személyiségre és történelemre összpontosított dialógus átrendeződik, a mikrokozmosz a makrokozmoszban méretik meg. Lehet ez ódaian felemelő, harmonikusan kiegyensúlyozott, vagy ennek ellentéteként a különbözést lefokozóan hangsúlyozó, a költői személyiségben és az emberi létezésben egyként megkínzó-megalázó-kiszolgáltatottá tevő. Bár mindig „magát figyeli", egyben történeteknél mélyebb archetipusokat (igen gyakran a keleti filozófia meséit) keresi arra, hogy az ember nélküli létezés hangjait, eseményeit, tárgyait meghallja, lássa, észlelje. Ebben akarja megtalálni azután a világ esetlegességeit, benne például önmagát, belőle eredezteti veszélyeztetettségét is. A világ viszonyítottságát figyeli: a létezésben benne lévő tudatnak a léttényekkel való szembesülését teszi leírhatóvá. Kortársai közül aki ezt a lépést tudatosan nem teszi meg: Gottfried Benn, aki élete vége felé is szemére veti T. S. Eliotnak a hasonló poétikai váltását. Ugyanakkor Rilke *Orpheus-szonettjei*től a kései Yeatsig, az *Ash Wednesday* utáni Eliottól a *Különbéke*, a *Harc az ünnepért* és a *Tücsökzene* Szabó Lőrincéig, a *„Költőnk és kora"* című kései versét író József Attilától Pilinszkyig, a cantók Ezra Poundjától Weöres Sándorig talán ebben kereshető a harmincas és azt követő években alakuló alkotói retorika meghatározó jellegzetessége.

Ennek összegezéseként olvashatjuk a költő világirodalmilag egyedülálló vállalkozását: élete vége felé mindegyik versének önmagyarázó elbeszélését mondja el (*Vers és valóság 1–2,* megjelent 1990-ben). Ennek kiegészítése a még a költő által élete végén egybeszerkesztett műfordítás-gyűjtemény, az *Örök barátaink 1–2* (mely már csak a költő hirtelen halála után, 1958-ban jelenhetett meg). Jellegzetessége: sem kronologikus, sem költőnként való sorrendet nem alkalmaz, a költői tudat tájékozódására megidézett világirodalmi szövegeket szerkeszt egyetlen kozmikus kompozícióba.

1956 magyarországi megújulása meghozza a költő méltó ünneplését is. A könyvhétre megjelenik a költő barát, Illyés Gyula bevezetőjével és a festő barát, Bernáth Aurél (1895–1982) portréjával gazdag költői válogatás verseiből. Nyáron, július 2-án a Mélyépítő Tervező Vállalat rendezésében Budapesten ünneplik irodalmi esten, szülővárosában, Miskolcon pedig éppen október 23-án, a forradalom kitörésének napján köszöntik.

1957. május 13-án látja Tihanyban a holdfogyatkozást, amelyről utolsó befejezett, május 16-án véglegesített versét írja. Ezt még utólag elküldi a *Tücsökzene* új kiadását előkészítő szerkesztőnek, Domokos Mátyásnak. A váratlanul rácsapó kór egy nagylehetőségű megújulást szakasztott meg 1957. október 3-án délután, öt perccel 3 óra előtt, a Fiumei út 17. szám alatti klinika I. emeleti 119-es szobájában. A magyar irodalom, művészet és politikai élet nagyságainak pantheonjában, a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra október 8-án, nagy állami tiszteletadással. A diktatúra visszarendeződésének idején a kimért hivatalosságtól elkülönülve, a ravatal mellett, rövid, a résztvevők számára alig észrevehető pillanatban barátai vélekedését Illyés

Gyula, a költőtárs, utolsó évei legjobb barátja fogalmazta meg: „Barátaid, küzdőtársaid megbízásából és kívánsága szerint mondok búcsút, kedves Lőrinc. Mindazok nevében, akik képtelenek fölfogni, hogy nem vagy, mert régtől fogva jól tudják, hogy ki voltál és ki leszel: halhatatlan szellem, a legnagyobbak közül való. Se veszteségünket felmérni, se fájdalmunkat kifejezni nincs méltó szó. Köszönjük, hogy életünk alkotórésze lettél. Nyugodj békében.". Barátai és küzdőtársai ettől kezdve, minden évben halála pillanatában tisztelgésre felkeresik sírját azóta is. Velük együtt a tisztelők újabb és újabb nemzedékei; a róla elnevezett iskolák láncolatának küldöttségei.

TANDORI DEZSŐ

Szabó Lőrinc aktualitása

Hogy egy olyannyira világgal-foglalkozó költő aktualitásáról beszélünk (hirtelen?), amilyen fokig e kritérium Szabó Lőrincnek legalább három kötetére illhet, vajon az így vizsgált líra megnövéséről az időben, vagy az idők „jelleges változásáról" (globalizációs és egyéb napjainkat tekintve: romlásáról) szól-e?

Válaszunkat előrevetítve: globálisan sem-sem, beállt korunkat (kinek-kinek tetszésére bízzuk, az idő készülődését tekintve huszonvalahány évet, netán tizenegy, tíz stb. évet számol-e így), a már valóban tagadhatatlan, múlandónak nem remélhető jellegeket tekintvén igencsak, igen-igen.

A három kötet: a TE MEG A VILÁG (1932), a KÜLÖNBÉKE (1936), a HARC AZ ÜNNEPÉRT (1938). Megjegyzendő, hogy a két utóbbiban a két korábbi – de mindenképp az első – időszakából is vannak művek. Ám ennek a szempontnak vizsgálata nem tárgyunk.

Dolgozatunk egy helyén kitekintünk még a RÉGEN ÉS MOST (1943) terepére, anélkül, hogy általánosabb szemlélet szerint minősítenénk a világérzést, a tematikát, a kicsengést. (Tekintettel például a TÜCSÖKZENE háború utáni nagyciklusainak előrevetülő esedékességére a művészi pálya rangjának felértékelődése érdekében, mi több, fennmaradásának javára.) Az első négy kötet anyagjellege – már a címek is jelzik ezt, nem soroljuk, nem elemezzük a láncolat részeit – expresszionizmusa, eruptivitása, formajegyeinek együttese stb. talán érthetően felhígítaná szempontunk sűrű-anyagát: érdemben: arról próbálnánk matériát gyűjteni e költészetből, miképp volt Szabó Lőrincnek világkontaktusválsága (ha volt), mennyiben érintette nagyon is konkrétan a benső szférát a külső, az érdemlegességre szántat a kikerülhetetlenségében feltétlen érdemi, hogyan törekedhetett a költő valami „szép"-re (ha a kiegyezés, a különbéke, az ünnep ily körülmények közt szép lehet; de talán arra, amitől kikezdhetetlenül „mégis szép" lehetett – madarak, Kisklára, Lóci, természet, hinduizmus-taoizmus stb., hogy egészen lazán, henyén soroljunk tételeket –, nem is térünk ki részletesen). Célunk elsősorban az, hogyan volt ronda a költő számára, ami ronda (volt), milyen kényszereket tesz a vers tanúsága szerint emberen a világ, s amiért Szabó Lőrinc matériája vizsgálatra ily alkalmasnak tetszik: mert számára a gyakorlati élet elsődleges poétai ügy

maradt igen sokáig. Mondhatni: a kezdeti totál-erőjelleget (benne a természeti széppel, a kalibáni-sátáni kérdező-elemmel stb.) végül a nagy ciklusok kozmikusabbja ellensúlyozza (örvendetesen sok személyes részlettel, ám nem gyakorolt világbírálattal, értsd, az „ánti" vagy az „ál-új" világéval), s középütt helyezkedik el, a magunk céljához most elővett és végigbogarászott három kötet.

Miután előrebocsátottuk, hogy mindvégig részeredményekre, jelenségekre bukkanunk „csak", elő is tárhatjuk, mi ez – vagyis amire jutottunk végül, néhány általánosabb „vonal" kirajzolását nem mellőzve, persze.

*

Kassák szigorú, de nagyjából a hagyományos formák innenén-túlján az. Berda egyértelműen a kívülrekesztettek nemes poézisét adja vulgár- vagy dicsformában. És így tovább. Szabó Lőrinc (hogy felszínes tipologizálásokba ne vesszünk – József Attila, Illyés Gyula etc.) nagyjából a zárt formákat tartva (rímtelen, csaknem – szabadversei jószerén bensőjükből erősítik kivétellel a szabályt), sőt, valami rideg, kántálós dallamossággal boncolja a világot (és önmagát e világ-viszonyban), és sem a kántálás, sem a dallamosság nem gátja nála sosem a végső szentenciák kimondásának, megfordítva pedig: ezeknek erejét a külforma (a poétai lendületesség-érzület) nem gyengíti. Mindenkor verseinek épp adott erejéből vagy lanyhábbságától függ a megfogalmazott ítélet (levezetés stb.) érvénye, hatása.

Tehát ez a költészet – az általa vizsgált három könyvben sic! – ritmikuslétállagbonctorna. Felbontva: a létezés milyenségének tornagyakorlatos, imamalmos boncolása. Megkockáztatnánk: a létezés (adott) formáinak egyik fonákra-futása az, hogy nem csupán „dadog" (József Attila) az Egész, de lejt is, méghozzá ridegen, közönséges elérzékenyülésekkel, furvulásokkal, a csúnyát kiemelő, a szépet felmagasztaló éles fényben. Nem a részvét az éles fény itt, mint ahogy Kosztolányi mondja (egy korábbi nemzedék tagjaként még, megfigyelhetően – s nem is oly különös ez – általánosabb a szava, mint Szabó Lőrincé; ezek a ciklikusságok rendre ismétlődnek a költészettörténetben, illetve ily szempontok szerint alakulnak alkalmasint se többre, se kevesebbre nem értékelhető költészethistóriai ciklusok; mindig a megfelelő belső mutációval, lásd Kosztolányiék-Babitsék mellett Füst, Kassák; Szabó Lőrinc után Kálnoky, Jékely, majd Pilinszky, Nemes Nagy etc.; és nagy rendhagyóságok is vannak: például József Attila), Szabó Lőrinc kemény megvilágításain csak a megenyhülő „benső" változtat, íme, a te-meg-én állapot így vált át különbéke-igénybe, hogy az ünnep kiharcolható lehessen. Mármost ez önmagában is mond valamit: a materiális világ fia az anyag maximumát akarja: a harmóniát. Az önmaga által – végsőkig? – feltárt diszharmóniában.

Kedvünk volna a RÉGEN ÉS MOST kötet egyik versét (hiszen 1927-es a *Munkanélküli a Dunaparton*) előrevenni. S miért ne; tegyük. A – versen belüli idézőjellel „»Fölösleges vagy!« – A semmittevés/kézenfog és / mint gyermekét a megőrült anya, / vonszol a városban. Utcák sora // forog köröttem; az üres idő / csobogva nő/fölém, s én benne lézengek, ahogy / hulla lézeng a víz alatt. / Ragyog // a délelőtt, kisér a Dunapart..." Stb. Vizsgálódásainknak mindig szempontja lesz, persze, a tartalmi aktualitás mellett a költői erő; ez itt igen jelentős. A nyitó felkiáltásra József Attila fegyelmezettség-felszólítása „rímel" majd; a vers építkezése, lebonyolítása, a „labirintusfonal" (Szabó Lőrinc a világot gazdag prizmaszemű látásával mindig sok-sok történés együttesének érzékeli-mutatja) – sokkal tömörebb, mint egy-egy részletezve kibontott kávéházi mikrotörténet *(Gyanútlan perc,* például, versünk tőszomszédságában), és ha

nem is olyan erős a végkifejlet (nem idézzük), a vers egésze célratartottabb, mint a költőre jellemző gyakori kollokvialitás (nem értékítélet a részünkről!) sok terméke. A *Gépek* verse tolul elő még: a gyár, a mozdony, a kazán, a szén-vas-és-olaj világát istenfénybe, óriásperspektívába helyezi, tömérdek rossz szava lehetne – a „kizsákmányolók" ellen, a „dolgozók" javára; apja révén ismeri a tárgyat –, nincs ilyen szava, holott itt is tő-közelben áll a *Kegyetlen út,* melyben, igaz, csak életmozzanatot, látszólag világsemlegeset ábrázol – juttat ugyanakkor világbírálatig, lázadó vallomásig („És ez segít, az állat, ez segít most,/a testi gép.../Még! Nem bírom. De! Jöjjön bármi: jobb lesz...")Csak mellesleg jegyzem meg, mennyire áthallatszódik háború utáni líránkba is (Nemes Nagy Ágnes etc.) egy-egy Szabó Lőrinc-hang: „a testi gép" – „a csontszilánk", ráadásul „a testi kín"-ra, N.N.Á.-nál. Ám ami itt a lényeg: minden malícia nélkül jelezzük, hogy Szabó Lőrinc a gép szemlélése során (sőt, ezzel) is az ünnepért harcol, azaz ünnepel.

Persze, itt sem felejti, nyomelemként mintegy matériájába keveri *(Ima a gyermekekért)*: „Az ember gonosz, benne nem bizom.) De tűz, víz, ég s föld igaz rokonom." És a *Társadalom*-versben:"Mintha egy gonosz mese volna, / valami új, modern pokol, / ahol szenny s bűz száll, fortyog, öklend / a felhőkből, a föld alól..." És nagyon-nagyon témánkhoz kapcsolódva: „veszett rágalmak és dühök közt/úgy járok-kelek köztetek, / felebarátaim, úgy élem, / álmodom az életemet..." (Még 1939-ből!)

S ezzel hagyjuk is az előrevetítést; a RÉGEN ÉS MOST verseinek sora, ismételjük, igen esedékessé tett egy olyan költészeti föllendülést, mint a *TÜCSÖKZENE.*

A TE MEG A VILÁG második verse, a *Célok és hasznok között* még ezt mondja (épp ezt? nem, ez a fő szólam, ennek *ellenében* próbál megannyiszor harc indulni az ünnepért, győzni a benső egészség, persze – *Ti ti tó* –, csak „ha tudsz" alapon, ám ha eleve a sötét nézet dominál, az a „hazudsz"...): „Forgunk, mint műhelyben a gépek,/...kapunk,/ s jön végül, bármibe fogunk,/jön a revolver, Duna méreg." És békeidőn is „háború járja". A szépség és az igazság „henye kéj" csak, és – az egyik kiemelkedően legkeményebb fogalmazás a részéről – „örüljön, aki él, hogy él:/ ez itt célok s hasznok világa." Szabó Lőrinc aktualitása, íme. S talán a versformát – magát a szigorúbb, bár lejtő-lengő formásságot – az határozza meg, hívja elő, hogy még nem olyannyira, nem *ilyennyire* specializálódott, tömegtársadalmasodott világ. Kiváltotta (az a világállapot) a háború ténylegesét, de a háború odázta el egyben az alacsony szellemi értékjegyű globalizációt, az egyenlősdi torz-amorfját, melynek egészséges egyszerűség is lehet(ett volna) a neve.

Természetesen „örök" kérdések ezek: a megélhetés kényszere; jó, hát attól függ, a nagy személyi(ségi) áldozatok révén aztán mely színvonalon van az, hogy „ami vagyunk,/munkálására csak agyunk/és időnk roncsai maradnak". Majd elég sokszor következik az utalás a „pénz" mindenhatóságára, és némi pénz birtokában elkövetkezhet, de csak így, az „ünnepharc". Szabó Lőrinc azonban, ahogy tovább olvastam e köteteket s láttam, hogyan jön tao és Dsuang-Dszi („Kelet"), már itt megvillant valami félig-hit, félig-ábránd többletet, lehetségeset: „... ha... mint isteni/fölösleg, maradt valami/benned, mialatt tönkrementél..." Igen, akkor kezdődhet csak „a többi", vagyis a több, akkor kezdődhetsz „te magad", és akkor...? Mi van akkor? „...már minden mozdulat/és vágy és tett emberfölötti". Ilyen a szabadidős cselekvés, ilyen a heroizmus, ilyen a hóbort, a muszájherkulesség, ilyesmi minden átlagon-kívüli, rendhagyó, „deviáns", ilyen az igazi „magashegymászás".

A *Materializmus,* a nevezetes nagyvers az iménti „keletiség" szent ösztönösségéből indul ki: az utcán, és „mindenütt" azt látja a költő (a városlakó, a kapitalizmus polgár-embere), hogy „mindenütt új istenek lelke vedlik". Később, a *Tücsök*zenében ott a vedlés, mint emberre is alkalmazott alap-átalakulás folyamat-fogalom. Mindenütt életeket taposunk szét, pusztítjuk az anyagot, mely pedig értünk „robotol". (Később az egérfogó-vers, a szentjárosbogár-vers, egyikük sem tartozik vizsgálódásunk krétakörébe) erről szépségesen, tragikusan, mélyen bölcs, kényszerű rezignációval szól.

Miután az anyagot magasztalja – „valami szép", „ünnep"? – kosztolányis fordulattal tér át a nagy felvezetőre, az utolsó teljes versszakra: „Barátaim, hogy tudjak hinni másban,/mint az anyagban..." És mintha az ember teljes-cselekvését vetítené ki, tulajdonjog-átadólag az anyagra, mely az ember része (Szabó Lőrinc szerint itt érdemi egésze!, jóság, valóság), hogy azt mondja: „alázatosan s türelmesen" dolgozik értünk, ugye, az anyag, de emberközpontúbbá is teszi, a nagy, közismert, egysoros csattanó-szakasszal: „mért dolgozik a test a lélekért?"

Persze, van *Halálfélelem,* megaláztatása annak, hogy ismeretlen és idegen cél felé viszi az embert, sorsát „valami", s mi lenne ez, ha nem az anyag? Vagy nagyobb rendelésről lehet szó, ilyesmiről is szó lehet? Milyen különös belső harckifejezés ez, egy sokprizmás nézés- és arckifejezés! Szabó Lőrinc joggal mondja egyebütt! –, hogy ő mintegy magányos istene a dolgoknak, önmagának (és sok vonatkozásának), e világgal-harcbanálló (de békülni akaró!) világnak, önnön sokszerűségének, hát persze, hogy akkor ott van benne ez a küzdelem, ott a dolgok („Te és a világ") önellentmondásos sokfélesége. A testet siratja *(Testem),* hogy „mindezért/oly rútul meg fogsz bűnhődni a végén". Furcsa is (nekem) egy kicsit ez a szemlélet. A test esendőségének önszeretgetése, hiszen ő maga azért igenis ez a test; vagy netán az igazi József Attila-i lázadás helyett egy ilyen kisebb (bár mentőleg világmindenibbre tárt, oda vetített) ellene-szegülés, ellenálló harc indukálása! De a *Gyanakvás* még tovább fokozza a dolgok rejtelmességét: tamási hitetlenséggel kéri, ne zavarja őt, a mindenre gyanakvót, öröm se, semmi látomás. A „saját ujjamra is gyanakszom" kifejezés nem dicsőíti éppenséggel azt a lehetőséget, hogy a testben feltétlenül bízni lehetne, a testért szenvedve (kinek? a léleknek?) bűntudatot kellene érezni ráadásul. „...kedv ...s a többi odakint", írja az ünnepharcos, „oly idegen nekem ma, mint/ egy mesterséges tévedés". A világ hatása? Így meg-megdobja, útjából kitéríti a homogén gondolkodást, nem hagyja végeredményre jutni? Több verset egymás-mellé-olvasva nagyon ez az, ami kitetszik.

Harminc éves a költő.

Az idő „beteggé gyógyította", a reményeknek azt mondja, „tűnjetek"; s ez nem világfájdalom. *Egyetlenegy vagy,* versszakok hosszú során át kiáltja ezt – mintha önmagát gyötörné, máig bennünket provokálna. „Mi nékem a világ nélküled?" De ezt nem Berkeley püspök szubjektív idealizmusával mondja ez a vérmaterialista; akkor pedig? Igen, a világ, mint szellem mágnesébe csempészett vasdarab, kitéríti a hajót. Miféle hajót? Az elképzelt, eszmeiesített-eszményített lélekét? Mely külön-útján? Mikor az anyag robotol érte, tehát a hajó is az anyag?

Különös, hogy olyan csaknem-remekművei (bizonyos részleteiben hibátlan remekművei!), mint *Az Egy álmai,* például, elevennek tudják megtartani a majdnem végig-zihált tételek sorát, magát a teoretizmust, a pontokba-szedést, a tézis-„létregényt". Sőt, a kinagyított állapothatározó-képet. Mely mintha Vörösmarty reménytelenségét visszhangozná; ám nézzük meg, hogyan?

„Mert te ilyen vagy s ők olyanok / és neki az érdeke más / s az igazság idegállapot / vagy megfogalmazás/s mert kint nem tetszik semmi / s mert győzni nem lehet a tömegen...” Íme. S tovább: „...s ami szabály, mint nélkülem / született: / ideje volna végre már / megszökni közületek.”

Ez egészen egyértelmű beszéd. Mit várjon tovább, jövőt reméljen, ott, ahol mindenkinek igaza van, aki-ami él? Valami arisztokratizmus vágya nyilvánul meg az anyaghívőben – A rossz társadalom – ez a fajtájú rossz épp – az álláspontok belső kuszálódásához vezet, *ha* nem „Lóciról” stb., „Dsuan-Dszi”-ről és taóról etc. van szó. És ez a társadalmi állapot (a pénz!) mindig visszakanyarítja magához az alanyt. „Ketten vagyunk”, szűri le véglegesen, „én és a világ, / ketrecben a rab, / mint neki ő, magamnak én / vagyok a fontosabb.” Némely versének összevetése nyomán mintha ez csak szélsőséges pozíció lenne – az iméntiek alapján azt mondhatjuk, sajnos. A kiút? „Tengerbe, magunkba, vissza! Csak / ott lehetünk szabadok...” Amíg lehet, az „Egy” álmait kell álmodnunk. Amíg lehetett, tettük – amennyiben lehet, tesszük; ez a képlet, az az önmegítélés mindig. A „miénk”, „tiéd” s így tovább: akikre alanyian vonatkozik ez a felfogás, a Szabó Lőrincé (történetesen e versekben).

A *Menekülni* ugyanerre változat. „...véres zsebelés a világ/egyik fele és a másik / vértelen hiúság.” A tanulság? Élj a számodra még adódó véletlenekkel. A törvényszerűség – rossz. Légy bolond (erről már szóltunk), de „tudd, hogy miért”. A szellemi célelvűség mégsem adja fel?

A *Politika* vége: „a jövő / azé lesz, aki bestiább...” S az üldöző „nem mond le rólad”.

A *Tao Te King* ugyanakkor reménytelennek nevezi, azt, aki-ami „csak egy”. Más világban, más térben mozog. Ellenjáték? a „Te meg a világ” együttesének meghaladása az Egyben?

A *Körúti éjszaka* félig-szerelmes versszakaiban ott áll: hogy „nehéz vagyok és fáradt nagyon”, hogy „mindenütt a pénzt látom”. A korai kapitalizmus munkás-nyomorához hasonlítja a tengődők életét. És mintha minden emberben (később Pilinszky ezt kozmikusabban mondja el, zárt formában főleg a korai versek által, az alvilági szörnyekről, akik benne élnek, akik gyilkolnak, tépnek, rabolnak, akik elevenen felfalják őt) ott lennének ezek; a szenny-rétegek s lakóik, a szerencsétlenek, a kárhozottak. Lásd: a munkanélküli, az idő, a céltalanság, mely vízi hullaként teng-leng. Később, például Nemes Nagynál, megleljük ezt a hangot (a háború után, a háború alatt), ez történetesen Szabó Lőrinc: „Nélkülözések, munka s a halál / nagy tényei közt s a félelem/gonosz útján emeld magasra már / becsületes lámpádat, értelem!” Volna-e értelme követelés-remény jegyében ilyet leírni; ma? (N. N. Á. még úgy érezhette...)

A szerelmes verseket jószerén egy szálig, de még a kivételes remekművet, a ma is érvényes *Semmiért Egészen*-t is csak leszűkített tárgyunk parancsára nem elemezzük. Nem vitás azonban, hogy nem egy nagystílű abszolút-monarcha-szellemű „uralkodó” beszél itt szerelmesével, hanem a pénz robotos rabja, aki közben jeles „férfiszellem”. (Idézet nem Szabó Lőrinctől.)

A homlokodtól fölfelé, hasonló témában, jól rávilágít az iméntiekre (a szomszédos vers mindjárt). „Minden ellenség, ami él, / és csak mint prédáját szeret, / mind csak győzelmének örül, / annak soha, hogy segített.” Ennél világosabb társadalmi manifesztum (a magánviszonyokban) nem kell.

A *Börtönök* szerint vannak (voltak?) „más napok, más rend, más egek”. Mellőzzük a vulgáris hasonlítgatásokat a korok közt. Hadd idézzük csak, inkább: „gépész vagyok, aki saját / szerkezetének börtönében / vakon tesz-vesz, és a sötétben / egyszer majd el-

rontja magát". Az „egyszer majd" ugyanúgy alapmotívuma Szabó Lőrinc életfelfogásának (létszemléletének: de nála köznapiak e fogalmak), mint a – nemsokára látni fogjuk – megannyi gyors változás kényszerű tudata, versbéli előidézése.

A halálról írva is ott a taposómalmi fogalmak sora: „Kezem, lábam és agyam / mint az élet büntetése / üti-sebzi nyugtalan / út és cél és munka kése." A világ őrlő szerkezete érzéketlenül teszi tönkre azt, aki-ami Egy; és nem hagyja meg semmi tiszta részét, semmi részének tiszta tudatát se.

Még ebből a kötetből: „Sír bennünk az igaz szív / s éppúgy sír a komisz; / kár, hogy túlsokat ártunk, / fölöslegesen is..." Mindig gyengébb kicsit az eredmény, ahol nem kíméletlen a retorika mögöttese! De a kifejtett lényeg kedvéért érdemes idézni ezt, a *Kár* című verset még ennyiben: „Pénz, hiúság, becsület: mind/szánalmas csatatér, / s csábít a szó, hogy a lélek/nyugalma többet ér". Tao? De a dolog gyanús. S valóban: „Csábít a szó, de a béke/ahogy jön, megy is a perccel..."

Mi lesz itt a *különbéke* értelme, lényege, sikere?

*

A KÜLÖNBÉKE (1936) első jelentős verse számunkra itt a *Fölkelni.* Nagyon közhelyszerű gondolatsorokon kattog végig: húzza vissza az ágy, az édes, puha éjszaka... De akkor hirtelen ez jön: „egyszer már csupa kényelemből/meg kéne ölnöm magamat". Talán közérthető, nem éppen hamleti gondolat. Hanem a pénzközpontú, taposómalmi élet „magasröptű" szellemi velejárja. Egy még további megaláztatás.

A *Gyomrok* nevezetes kezdése („Ettem. Tíz deka disznósajtot") vaslogikával részletezi témáját, a mindennapi élet belső darálóját, nem az ünnepért, hanem a kis-étvágy szerinti „tovább" netovábbjáért. Pilinszky messzebb jut e tárgyban megint csak, de itt nem is Pilinszky tárgyáról van szó maradéktalanul: „Ettem.../rendben vagyunk mind a ketten, / s egy kicsit rendben a világ." Gyomrát táplálta ő, most gyomra emészti – kis túlzással őt, működik a gép, a szerkezet, nem rontotta el (ő), és ismerjük a világrendbenlevésnek ezeket a minimumait. Ha ezek a maximumok is...?

Komédia című verse ugyanerről szól, csak nem táplálkozástanilag. Íme: „Add meg... mondtam magamnak, / ...ami az ördögé, / s amit megmenthetsz, azzal indulj / igazi céljaid felé!" Természetes, hogy kimerevítve nézzük csak a textust, s nem erkölcsi felháborodásra ragadtatjuk magunkat, hogy „ezt teszi hát velünk a világ": de ezt teszi, ez a felezés, feleződés történik, és ki tudja, mennyi a bennünk lévő „jobbnak" a felezési ideje. (Ez utóbbi a dolgozatíró magánfejtegetése.) Butaság lenne, mondja Szabó Lőrinc, ha kis csetepatékban múlnánk el; és ez kétségtelenül igaz. Ha nem is épp a „tao" álláspontja. De a „tao" néma...

Persze, az erdőt járva – az emberek elől menekülve – azt érzi: „most lassan kilop magamból / e füttyös, tiszta túlvilág". Alaposan előkészíti – rigókkal, sárgarigókkal s így tovább – a *Tücsök*... nagy „panteista" képeit, életérzéseit. Ahol reálisan fennköltté is válik. Mert ez a taposómalmi élethez képest fennköltségnek tekinthető érzetvilág ott már – a megélt *legtöbb.* A vállalható, a lélekre rótt „elemként" ízig elfogadható. Mert ténylegesen nincs más. „...de egyszer ott felejtesz valahol", írja majd az álomról.

A *Monológ a sötétben* reflektál korábbi műveire: „egyre tökéletesebbek / a sátán műremekei", s borzasztja szemét ez „az egyetemes háború". Apollinaire szemét mindez még csak mint jövendő rémítette. Az idő haladása...

Küszködünk a világban, írja; és közben a romlás végzi művét bennünk. Azért külön is érdekes – fontos! – ismernünk a „hedonista" Szabó Lőrincet, az élet elemi örö-

meire vágyó embert (költőt) stb., mert így jobban előtűnik: valami kibillentheti (ezt a lényt, ez az alaptartást-állapot). „A világ". A küszködés. Mert a természeti romlást, azt hiszem, elfogadná. Méltó külső életfeltételekkel. Ám ahogy *ez,* a méltatlan élet „üríti ki", koptatja el – azzal szembeszegezni nem tud mást, e „hogyannal" tehát, mint hogy más csak a pihenésre vágyik, „pár kolduson segíteni, // és befordulni a sötétbe..." Szép Ernő elalvás-verse ötlik fel, még a század tízes éveiből. De jó nem látni a szememnek... nem tudni a fejemnek... nem fájni a szívemnek. Befordulni, elaludni, oszt többé nem is kell soha élni. Ám az elalvás boldogságát is könnyekkel, kínokkal kell megtanulni és kiérdemelni. Szabó Lőrinc másképp intézi a dolgot. Az elalvás ténye felől nincsenek kétségei, ám ő nem részvéttel nézi magát, nem úgy kettőzi meg, hogy akkor az egyik fele: „szegény barátom", hanem mintha egy külső óriás szem nézné őt, s ő azt gondolja magáról: ez talán nem is ember. És a rideg szem is – ő maga, persze.

„Majd holnap meglátjuk, mi lesz". Máig érvényes hang, s költészetünkben vissza is tér. (A *Megoldás* c. versre gondolunk, onnét a záró sor, az idézet.) Az *Igazság?* már a címben megkapja a kérdőjelet. Egy olyan világban él költőnk, ahol senki sem tudja meg a másikáról soha az igazat. Menteni kell, mondja a szomszédos vers címe, *Ami menthető.* De meddig? És kinek?

A „megváltást" – egy igazából ellenséges, de legalább is költőnk ellenére való világban – majd a *Tücsök...* fogja meghozni. Ahol az élet: visszapillantva látszik. Ahol a makacs monotonság – menekvés. Nem az élveboncolás megannyi önemésztő trükkje, kettőssége-felessége, cinkossága és reménytelensége.

A *Vihar után* jellegzetes gyors váltásának egyik felén, persze, ott van az, hogy „imént még csupa düh voltam, / hangos harag és bosszúvágy..." Szíve legföljebb egy-egy percet, pillanatot őrizhet, „melyre vissza / gondolni mindig jólesik". Azért nem lapos egy-egy ilyen megállapítás, mert egy ilyen világban még a közhelyszerű örömök is nagyszerűek. Fájdalom.

Jellemzőbb a kis rettegés, mindegyre, újra: „hogy jön a hétfő/ s a gond megint, hogy lesz-e pénz." *(Vasárnap)*

A *Különbéke,* a kötetcímadó vers, leltárt készít a világról. Azt hitte, lehet rajta (e világon) segíteni. S ha tudta volna, „hogy az élet / milyen mocsok..." Láthatja, becsapják. Nem ezt hitte fiatalon. Rászedik itt a baleket. „S... a balek azért balek, mert / mást nem tehet..." Jeles kitétel itt még: „Ha tudtam volna régen, amit / ma már tudok... // valószínűleg felkötöttem / volna magam."

Elemezni fölösleges, vajon az értelmiségi ember (vagy inkább: a művészember, aki közben zsurnaliszta is, például sportújságíró, nem is akármilyen, amatőr etc.) olyan alacsony jövedelmet élvezett volna, hogy efféle komor gondolatok hányják-vetik egyre; vagy erkölcsi érzéke sodorta mindig újabb felháborodásba. A költészeti igazságról van itt szó – ám ezt a gyakorlati élet kérdéseire, főként Szabó Lőrinc e korszakának sajátosan mai aktualitására vonatkoztattuk (vissza).

Aztán: „ha van is, kézen-közön elvész / az ideál..." S egyetértést nem hozhat mást, csak a halál. És minden dolog „apja"; a háború. Lepratábor vagy harctér, kétféle reménytelenség, ez az összkép. Azért ez sokkal bonyolultabb (lehetett akkor is). Amiért szinte ámulunk a nagy hasadtságon, ami sok-sok más vers „fényében" látszik (németországi csavargások, a gyerekek dolgai, erdők-mezők, hajnali kertek), ez: hogy ilyen kattogóan megfellebbezhetetlen „elméletiséggel" tézisesen mondja ki sötétenlátásának megannyi tényét Szabó Lőrinc. Mintha ezek a dolgok csak így volnának. Nem érződ-

nek külön (különös) pokoljárásoknak e költemények, és József Attilánál, például következetes is marad az összkép. Ha sötét, sötét. A szerelemben rendhagyóan villognak szépséges világ-képek: bokrokról, melyek égi világok, illetve fordítva. Szabó Lőrinc ennyi engedményt tesz ilyen költeményeiben (amilyen a *Különbéke)*: becsülni tud minden jó pillanatot, s „ezért van, hogy a háborúban/verset írok." A háborún az élet hétköznapjait érti természetesen.

De hogy meg ne hazudtolja önmagát, szép – csak talán e versben inkább (közkedvelt mai szóval élve) a retorika szellemében hiteles – befejezéssel kanyarodik vissza füttyök és gyerekek kisvilágához.

*

Ennyiben nagyjából elfogadható a KÜLÖNBÉKE (illetve a benne sokfelől közelített „különbéke", magánjellegű, kényszerű megbékélés, végső soron győztes „életegészség" etc.) sugallata. Hát persze, ne tudnánk ezt ma is? Van, amiről hallani sem akarunk – ám elemzéseink tárgyává teszünk olyan dolgokat, melyek puszta véletlen, beidegződés (lásd: *Az Egy álmai,* arról, hogy mi az igazság, mi az egyéni felfogás, a pillanatnyi világszemlélet, mi az, amit helyesnek vélünk, észlelünk, érzékelünk önvédelmi mechanizmusaink jegyében), jórészt önkényünk folytán nem ártalmasak így mégsem... tehát következetlenség, észrevett vagy észre sem vett kuszaság, kedélyhullámzás (a rosszabb fajtából) etc. kíséri, sőt, *teszi ki* közemberi átlagéletünket a pénz társadalmában. Az *Ibisz* vers a HARC AZ ÜNNEPÉRT (1938) elején-valahol erről is szól: „A zűrzavarban / már minden szó bizonytalan..." Még a dadogásnak is „mindig más-más értelme van". Az *Én és ti, többiek* leszögezi: az Egy kínjait nem értheti más, csak ő maga. Hiába bármi társas viszony akármi viszontagságokban is! S mégis: akinek csak köze van hozzá, kérdi mindazokat, feleljenek. Az alapvető kérdés(ek)ben. Barát, feleség, gyermek, szerető. Ez az igazi ünnepharc, küzdelem az ellen is, hogy „magányos lelkünk... ős-sötét / burkát soha más föl nem nyitja tárja, / mint a halálon s testen-túli vég / romboló és rejtelmes kémiája..."

A *Harc az ünnepért,* a címadó vers – emelkedett hangulatban, áhitatok közt mutatja a költőt. Igaz, hogy itt is előjön ilyesmi: „szívom/a levegő képzelt pénz-tőgyeit". De felrója magának azt is, hogy vak volt soká, elbódította a (képzelt) zűrzavar is. Nem, az embersorsot sírva bár, de lelkes lélekkel kell fogadni. Az 1928-as versben (számomra kevéssé meggyőzően) azzal zárja Szabó Lőrinc a nemes hitvallást és fohászt (önmagában ez ellen semmi kifogásom nem, lenne, csak...): „ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet, / jobbja emel, és fölragyog az ünnep". Mármint isten két kezéről van szó. Igaz lehet, olykor így is tűnik fel – ám az elemzett világról nem éppen adekvát közlemény.

Egymás urai s rabjai vagyunk, írja másutt ismét *(Éjszaka a vonaton)*; a *Gyengeség* bevezetőjében úgy indul a baj, hogy „csak egy kicsit" is „becsületes" volt, máris elárulták, máris ember és ember közti végtelen szakadékokra láthatott. A *Werthert fordítva és mindig* című vers visszatér oda, hogy „nehéz, de rettenetes élni! / Pénz, erő, hit, minden ingovány..." És ha lelkesedik is olykor nemzetien és világméretekben, az *Eszmék* a „szép Ideák"-ról már csak azt mondhatja: agyunk gyártmányai, „gaz csillagok, vakság tündérei!"

Nem szánok látványos befejezést dolgozatomnak. Már az a kérdés is elhangzott: megkérdőjelezhető, szervezetszerű (és nem természeti) állagában rosszabb volt-e (aligha volt, ám egy világháborút hozott) „a világ"? Kérdések következhetnének: annak a közegnek, melyet Szabó Lőrinc közvetlenül élhetett meg (kényszeréül, üdvéül, vad

kavarcként), immár harmadik (durván: az 1867 utáni, az 1920-at követő, kis közjáték, a háborút követő pár leszámítható évet semmiben sem idézve, mai) tőkés-és-polgárrendesedése (kapitalizálódása), mi szerepe van tehát e közegnek, hogy költőnk lírája aktuálisabbnak vagy kevésbé aktuálisnak tartjuk (közel 60–70 év távlatából, sőt, messzebbről). Nem túl durva meghatározás-e a „szellemi rabszolga" az olyan lélekre, amilyen Szabó Lőrinc is volt? Hozzá képest Kosztolányi Dezsőnek még közel nagypolgári létforma jutott? Karinthy Frigyesnek, Szép Ernőnek meg... Babitsnak... ne folytassuk, nem érthetünk hozzá, hát hozzá se érjünk. S mert „szóra" elolvastuk az életműnek ezt a részét, közel járunk hozzá: el kellene fogadnunk, hogy a napi robot és reménytelenség és megalázottság nem okvetlenül vezérszólama Szabó Lőrinc lírájának itt sem. Mégis: mellőzhetetlen. Aligha az örök természet szeretete, aligha az, hogy így a szépre, a jóra, a lepke álom-újjászületésének figyelembevételére bíztató Szabó Lőrinc volna oly aktuális nekünk ma; s az aktualitást szó szerint értjük, időben különös sugallatúnak, érvényűnek; nem mint – ismételjük – Pilinszky lírájának efféle „lázadóbb" felét örökjegyűnek. Nem, a dolgozat alapszempontját már az anyag ismeretében határoztuk meg. Persze, ahogy Shakespeare-ről stb. leszögezték már: darabjait akár zsarnokok sem hallották csatakürtnek. (És miféle csata létezhet ma még? Ünnepharc akár?) Így nyilvánvaló, hogy Szabó Lőrinc lázadóbb lírája – az önemésztés megannyi hangjával – saját korában talán az egyén, a művész vakmerőségének tűnt fel (nem állíthatom, nem tudom, kutatás tárgya lenne, ha egyáltalán kikutatható), ma pedig valamelyest a meghümmöghető érdekesség erejével hat. Hogy ez ne így legyen mégsem, vizsgáltuk valamelyest, ezért.

PÉTER LÁSZLÓ

Pósa Lajos helye

Amikor a Dankó Pista Emlékéért Alapítvány kuratóriumának titkára, Telekné Tóth Anna megkért, adjak tanácsot, hol lenne a megfelelő helye Pósa Lajos Fritz Mihály műveként készülő domborművű emléktáblájának, amelyet a költő születésének 150. évfordulóján, április 9-én kíván fölavatni, körülnéztem a kortársi emlékezésekben, írnak-e arról, hol lakott Szegeden a pályakezdő újságíró, költő és szerkesztő. Harmincegy éves volt, amikor idekerült.

1.

A Szegedi Napló munkatársa

Mikszáth 1880 decemberének végén ment el a Szegedi Naplótól, Szegedről. A szerkesztő, Kulinyi Zsigmond, az ő helyére hívta meg Pósát. Honnan ismerte? Együtt katonáskodtak. A Napló már indulásakor külső munkatársai között említette, de mindössze egy verse jelent meg a lapban.

Szeged című tárcájával 1881. január 8-án mutatkozott be Pósa a szegedieknek. Azután is inkább verseivel, vezércikkeivel, színi kritikáival és *Apró történetek* címmel írott miniatűrjeivel szerepelt a lapban. A mindennapi újságírással, riportírással hadi lábon állt. Hárman is elmondják híres tudósításának történetét. Sz. Szigethy Vilmos Alsóvárosra, Gyöngyösy László Alsótanyára, Móra Ferenc a szegedi vásárra teszi a Szigethy szerint tyúk-, Móra szerint csizmalopást, amelyről Pósának kellett beszámolnia. Keservesen meg is írta az ötsoros tudósítást, valahogy így: „Az ismeretlen tettest a rendőrség még a délelőtt folyamán elfogta Sebestyén János csavargó személyében." (Gyöngyösy Tandari Pálnak, Móra Nagy Jánosnak tudta „az ismeretlen [!] tettest" .

Fél évvel Pósa után, 1881 júniusában lépett a Napló szerkesztőségébe Békefi Antal. Ő úgy emlékezett: „Egy kis Szegfű utcai hótiszta szobában laktunk együtt a költővel..." Később Templom téri lakásáról beszélt. Ezek a házak ma már nincsenek meg. Gyöngyösy László – 1885-ben szintén a Napló munkatársa – Pósa-életrajzában (1920) a szerkesztőséggel szomszédos Oskola utcai lakásáról szól, és házigazdájaként a meggazdagodott pékmestert, Nagy Pált említi. Előle bujkált Pósa, mert hónapokon át adósa volt lakbérrel. Amikor mégis összeakadtak, Nagy Pál megnyugtatta: lakhatik, ameddig akar; majd megfizeti, ha lesz pénze...

Gárdonyi Géza fia, Gárdonyi József (1941) hasonlót ír, mégpedig azt, hogy Pósa Mikszáth albérletét örökölte a pékmesternél. Tésikné Knotik Márta, a szegedi háztörténet legalaposabb ismerője, két Nagy Pál-féle házat ismer. Az Oskola utca 21. sz. házat 1836-ban Nagy Pál polgár és asztalosmester (nyilván a pék apja) építtette. Másik háza a Templom téren, a mai hittudományi főiskola (Dóm tér 6.) helyén 1849-ben épült föl. Már most kinek higgyünk? Nagy Pál Templom téri házában lakott-e Pósa, mint a kollégájától, Békefitől olvastuk, vagy az Oskola utcaiban, ahogy a későbbi életrajzírók, bizonyára már hallomásból ismerve, összecserélhették.

Pósa-asztal a Hungáriában

Fölvetődött bennem, hogy a lakások bizonytalansága miatt talán a biztos helyet lehetne megjelölni. Ez a biztos hely a Hungária, ennek is a kávéházi része, ahol a híres *Pósa-asztal* állott. „A régi Hungária-kávéház bal sarka volt a mienk" – írta Békefi. Gyöngyösy László a Ströbl-féle kávéházat (Klauzál tér 2.) meg a vármaradványban berendezett *kioszkot* emlegeti kedvelt találkozóhelyükül, de hozzáteszi: „Főhadiszállásnak mégis a szerkesztőség mellett levő Hungária Szállót tettük meg. Ide verődött az az írói és művészi, valamint az érdeklődő emberekből álló csapat, amely Pósa Lajos vezérsége alatt állott. Volt is itt jókedv, gondtalanság, tréfa, kötődés, komoly vita elegyesen. Ide járt Herman Ottó, Szeged város képviselője..." Békefi még hozzátette: „Ha valaha valaki írásba akarja venni Szeged irodalmi históriáját, ezt a Pósa-korszakot ismernie kell." Gárdonyi meg ezt írta: „A kávéházi terem egyik üveggel elválasztott részében volt a szegedi írók és íróbarátok törzsasztala." Sz. Szigethy Vilmos szerint: „A Hungáriában biztosan meg lehetett találni azt, akit másfelé hiába kerestek. Pósa Lajos géniusza itt találkozott Dankó Pistáéval." Továbbá: „Itt írta legszebb verseit Pósa Lajos is." Móra Ferenc szerint: „Ettől fogva nem is vált el a két név egymástól [...] míg magyar nótát dalolnak a világon, addig mindig együtt emlegetik nevüket." „A költő karjára vette a cigányt, és halálos holtáig el nem hagyta többet."

Lőrinczy György Pósa és Dankó Pista viszonyát így jellemezte: „Dankó előtt egyetlen egy igazi tekintély volt: Pósa."

Dankó Pistának Pósa Lajoshoz 1893. december 1-jén írt leveléből találkozásuknak pontos időpontját is tudjuk; „Kossuth Lajos névestéjén múlt tíz esztendeje..." Ez a nap 1883. augusztus 24-e volt. „Irt nekem vagy kétszáz nótát, szebbnél szebbet" – hálálkodott a költőnek a dalköltő. S még ezt is írta: „az ő költészetének tüze mellett melegedtem fel, s írtam meg, ahogy tudtam".

Gárdonyit 1888-ban Pósa ismertette össze Dankó Pistával. Gárdonyi írta: „Egy őszi délután benyitok a Hungária-kávéházba. Ott látom Dankót egy szögletben. Ceruzával írt a márványasztalra hangjegyeket." Azután odament a cigányokhoz, ezek cincogtak a hegedűiken, egy-kettőre megtanulták az új nótát, s hamarosan be is mutatták a jelenlevőknek. „Másnap már az utcán énekelték. Egy hét múlva zongorázni hallottam..."

Kézenfekvőnek látszott tehát, hogy Pósa Lajos emléktábláját a régi Hungária Szállón helyezzük el. Csakhogy. Ez ma a Szegedi Akadémiai Bizottság székháza (Somogyi u. 7.). A tudós testület aligha örülne, hogy a valaha itt lakó íróklasszikus Mikszáth Kálmáné mellé a költőként az irodalomtörténész közítélet szerint mégiscsak népnemzeti epigonnak minősített, más „súlycsoportba", más „nagyságrendbe" tartozó poéta márványtáblája kerüljön. Nem is célszerű szaporítani egy épületen az emléktáblákat: ebből a több – kevesebb.

Gondoltam arra, hogy bent az épületben mégis helyet kaphatna Pósa. Hiszen a régi kávéház helye eléggé azonosítható: fénykép mutatja, hogy a kávéház az Oskola utcai frontról nyílt, s bár az árkádsor csak az 1967-i átalakításkor született, és „bal sarok" is kettő volt, nagyjából mégis meghatározható lenne a Pósa-asztal hajdani helye. Csakhogy itt meg kevesen látnák!

Egyébként a szegedi hagyomány Pesten is folytatódott; ott is lett Pósa-asztal: a Rákóczi úti Orient Szálló éttermében. Lőrinczy György könyvecskében örökítette meg (1922).

A színházi titkár

Pósa Lajost Nagy Vince színigazgató 1883 őszén színházi titkárnak szerződtette. Sz. Szigethy Vilmos mint levéltár-igazgató megtalálta az akkori fizetési jegyzéket: eszerint az igazgatónak havi 200, a titkárnak 70 forint volt az illetménye. 1883. október 14-én a Szegedi Városi Színház Pósa Lajos prológusával nyílt meg. Lánczy Ilka mondta el. Utolsó sorai ízelítőt adhatnak emelkedett, ünnepi, kissé avítt stílusából:

Oh, Múzsa, jer! Foglald el trónodat!
Nemzet virága hódolva fogad.
Itt a király s az ország nagyjai
A zengzetes magyar szót hallani.
Hazaszeretet szóljon ajkadon,
Bűbájitól visszhangozzék a hon!

Mikszáth rosszmájúan azt írta róla: „csinosnak csinos volt, de el is maradhatott volna".

Egyelőre nem tudom, vajon szegedi tartózkodásának végéig, 1889. december 1-jéig titkárkodott-e Pósa a városi színházban. De ez mindegy. A kérést, hogy a Szegedi Nemzeti Színház előcsarnokában vagy valamelyik folyosóján elhelyezhessük Pósa Lajos márványtábláját, Korognai Károly igazgató örömmel fogadta. Így bizonyára sokan látják majd.

2.

Pósa Lajos 1930-ban a fővárosban, a Városligetben szobrot kapott: Margó Ede készítette, az a szobrászművész, aki a Pósa Lajos szorgalmazta szegedi Dankó-szobrot is. Akárhogy vélekedjék is valaki Pósa Lajos életművéről, domborművét Szegeden is méltán leplezhetjük le születésnapján.

A költő

Költőként az utókor nem sokra becsüli. Szerb Antal irodalomtörténetében (1934) le sem írta nevét. Móricz Zsigmond nem vette föl *Magvető*jébe (1940). A *Hét évszázad magyar versei* (1954) a vele együtt elmarasztalt Endrődi Sándornak, Kozma Andornak, Vargha Gyulának, Szabolcska Mihálynak, Zempléni Árpádnak helyet ad; őt egy verssel sem találta méltónak szerepeltetésre. Egyedül Tenke Sándor református szempontú antológiájában (*Új aranyhárfa*, 1987) olvasható szavalásra kínálkozó négy alkalmi költeménye *(A szülőkért, Mennyben lakó én Istenem, Nyárban, Ősszel).*

A szakzsargonban – burkolólapjának színe alapján – *spenót*nak címzett akadémiai irodalomtörténetben (1965) Komlós Aladár *A „népnemzeti" iskola elhalása a lírában* című fejezetben tárgyilagosan összegezte véleményét. Nem hallgatja el, hogy annak idején tekintélyes írók milyen nagyra becsülték Pósát: Gyöngyösy László szerint több mint négyszáz dala élni fog a magyar nép ajkán, „míg magyar ember lesz e földön"; Bródy Sándor szuperlatívuszokban beszélt róla; Herman Ottó pedig 1914-ben egyenesen Nobel-díjra akarta jelöltetni. Ám Komlós rámutatott, hogy Pósa Lajos a költészetét a korabeli hivatalos irodalom, például a Gyulai Pál szerkesztette Budapesti Szemle köre is elutasította.

Már Kosztolányi észrevette, hogy Pósa alkata szerint örök gyermek maradt. Komlós hasonlóképpen írta: „Pósa sosem vált igazi felnőtt emberré; felnőtteknek szóló versei alig is különböznek gyermekverseitől..." Megtalálta az egykorú magyar társadalom uralkodó rétegéhez illő műfajt: a nótát. Négy versét (*Őszi szellő...*, *Még azt vetik a szememre...*, *Nincs olyan bú...*, *Ejnye! Ejnye!*) még a fiatal Bartók Béla is megzenésítette (*Négy dal Pósa Lajos szövegeire,* 1902). Kosztolányi arra is rámutatott: „Élete javát városokban töltötte. Mégis, egyetlen színfolt sem jelzi a várost, mintha az aszfalton bekötött szemmel járt volna." Még Pósa életében azt írta róla, hogy ő az utolsó emléke egy idilli valóságnak, amely – sohasem volt.

Komlós szerint Pósa ezt a szellemi igénytelenséget, kiskorúságot, problémátlanságot nemcsak megszólaltatta verseiben, hanem önelégülten úgy mutatta föl, mint a tisztalelkűség és a magyarosság eszményét. „Pósa a falusi óvodások lelkületét állította példaképül a nemzet elé."

A gyermekek költője

E kemény szavak után mit hozhatunk föl Pósa érdeméül? Először megint Kosztolányira hivatkozhatom. A kérdést nem úgy kell föltenni, hogy ki nagyobb költő: Pósa bácsi-e vagy Shakespeare? Azt kell megállapítani, hogy Pósa előtt egyetlen gyermekköltőnk Petőfi Sándor. „A kis magyarok sokáig silány szellemi táplálékon, idegen kotyvalékon nőttek föl, németből rontott, sótlan versikéken, melyek émelygősek és főképp zeneietlenek." Pósát mint a magyar gyermekköltészet úttörőjét kell méltányolnunk. „Tiszta, csengő dalában [...] gömöri és szegedi szavak bújócskáznak..." Móra még arról is hírt adott, hogy Pósa gyermekimáit anélkül, hogy tudták volna, ki a költője, egy Bihar megyei faluban „újhitű bibliás emberek" énekelték. Komlós is költészetének ezt az ágát méltányolta Pósa életművében: hangját – úgymond – *Gyermekversek* (Szeged, 1886) című könyvében találta meg: „mint gazdag leleményű gyermekköltő múlhatatlan érdemeket szerzett".

Talán ennél is nagyobb érdeme a szerkesztőé. Már 1882. június 15-én Szegeden elindította *Jó Barát* címmel gyermeklapját. Kiadója, szerkesztője, írója ő maga volt. Ezért joggal írta Móra Ferenc Pósa-nekrológjában, hogy a magyar gyermekköltészet bölcsőjének Szeged tekinthető.

Tizenhét száma jelent meg, Burger Gusztáv nyomdájában készült, meglehetősen igénytelen kivitelben. Nyilván ez is hozzájárult kimúlásához. De kezdeményezésének másfajta eredménye mégis lett. Szegeden Traub Bernát nyomdájának *prokurátora* (mai fogalmaink szerint jogtanácsosa) volt Wolfner József. A fővárosba kerülve 1885-ben Singer Józseffel megalapította a híres Singer és Wolfner könyvkiadó vállalatot. Ő hívta 1889-ben Pósát Pestre *Az Én Újságom* szerkesztőjének. A lap első száma 1889. december 15-én jelent meg. 1944-ig élt, és nemzedékeket nevelt. Többek közt Babits Mihálynak és Karinthy Frigyesnek is kedvelt olvasmánya volt.

A szerkesztő

Ezzel függ össze az az érdeme, hogy a magyar ifjúsági irodalom számára fölfedezte Móra Ferencet. Dankó Pista temetésén Pósa beszélt, s búcsúszavait Móra oly hitelesen rögzítette tudósításában, hogy megnyerte vele az akkor már tekintélyes pesti szerkesztő szívét. „Rám parancsolta a meseírást" – írta Móra. – „Így aztán egészen 1914-ig dolgoztam Pósa bácsi lapjába, írtam néhány ifjúsági regényt, ötszáznál több mesét az

Új Időkbe...” Móra Pósa halála után is – a húszas évek elejéig – háziszerzője maradt a már Gaál Mózes szerkesztette lapnak. Komáromi Gabriella hangoztatja: „Az Én Újságom nélkül olyanná lett volna Móra gyermekirodalmi életműve, mint amilyen? Aligha. És mennyit érne Móra nélkül Az Én Újságom? Kevesebbet minden bizonynyal.”(*Elfelejtett irodalom*, 1990.)

„Pósa Lajos jegyzett el engem a halhatatlansággal” – folytatta másutt Móra szelíd öngúnnyal. „Ő volt az én aranyhidam, amelyen az újságírás kopár ólomszérűjéről bekerültem az irodalom virágoskertjébe.” „Azért, hogy író lettem, a jó Isten a felelős. De hogy akármihez nyúlok, gyermekíró maradok az utolsó tollvonásig, azt Pósa Lajosnak köszönöm.”

Móra sokszor írt Pósáról, s levelezésüket is kiadta Hegedűs András. Nem idézek belőlük, mert nem mérvadók: írójuk érthetően elfogult Pósával szemben. De talán elég is a tekintélyekre hivatkozásból.

Pósa Lajosnak helye volt és van Szegeden és a magyar művelődés történetében.

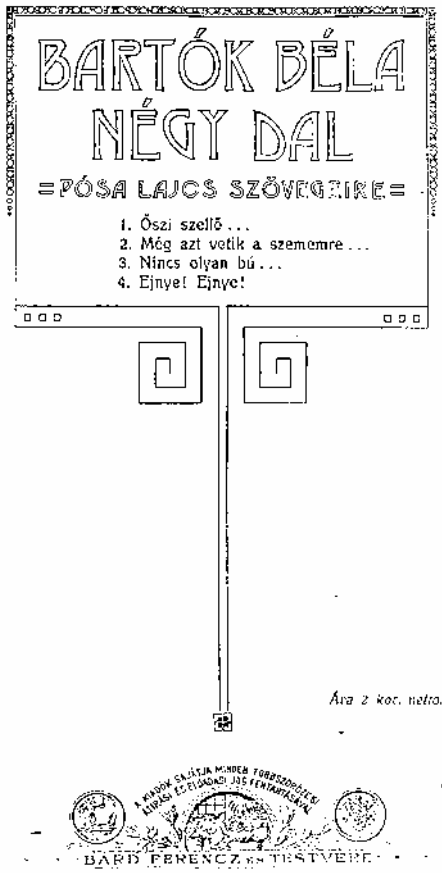

„Ez a könyv végül »a magyar Salinger« lesz"

TANDORI DEZSŐ: JÁTÉK-TÖRTÉNET

Az íróasztalom fölött néhány bekeretezett Tandori-grafika lóg a falon; egy mürzzuschlagi előadás német nyelvű, autográf szemléltető képei. Az egyiket, az éppen szemmagasságban lévő *Grenzfall Kant-Witti* címűt mostanában különösen sokat nézegetem. Szögletes határkövet ábrázol, néhány fűcsomóval a tövében. A táblán nyilak mutatnak túl a sarkokon, alatta pedig csupán ennyi áll: „Dahin! Dahin".

Az utóbbi időben – Tandori Dezső újabb és újabb prózakötetének elolvasása után – mind jelképesebbnek érzem ezt a több mint öt esztendővel ezelőtt készült fekete filcrajzot. Számomra újabb jelentésekkel telítődött az elmúlt években. Immáron nem csupán egy sajátos gondolkodásmód és költészetfelfogás vizuális megjelenítése, de szemléletes kifejezése Tandori életmódváltozásának és művészi útkeresésének is. Annak, amit az 1995-ben megjelentetett *Madárzsoké*ban így fogalmazott meg: „Nem, nem lettem a »verebek« balekja, és a mackóké, és a lovaké sem vagyok... a könyveké sem... inkább csak azért próbálok »könyvet csinálni«, hogy az ne legyen: nem tud... nem bír akarni..."

Korábban szokás volt – főként az „olvasók" körében, de még kritikusként is – a prózaíró Tandorit félvállról venni. Mindenekelőtt a témáira legyintettek rá. Hiszen a „megállapodott" emberek egy idő után általában komolytalannak gondolják, aki folyton a gombfociról, a plüssmedvékről, a kártyabajnokságáról és a madarairól beszél. Mindezt rosszabb esetben infantilizmusnak, jobb esetben gyerekeknek való irodalmi csecsebecséknek minősítették, szinte észre sem véve a szellemesség álarca mögé bújtatott szellemet. A Játék szellemét, a Szellem játékát.

A prózaíró Tandori Dezső voltaképpen úgy járt, mint Karinthy. Mindezt maga is érezheti, ezért emlegeti őt olyan gyakran, és minden bizonnyal ezért az utóbbi évek prózaáradata és benne az önértelmezés szembetűnő gyakorisága. Mintha – vállalva a saját élet-mű-alkotás magyarázatának kétségtelen kockázatát – folyamatosan arról (is) beszélne, hogy számára az említettek nem a gyermeteg játszadozás lehetőségei, hanem mint minden igazán fontos dolog: halálosan komolyan vett passzió. Miként Tandori a *Játék-történet*ben – Karinthy Frigyest parafrazálva – kijelenti: „nekem a játék nem játék", egészen pontosan: „nem minden játék játék". S mindenekelőtt: „a játékról írni, tessék, épp hogy nem játék".

Liget Könyvek
Budapest, 1998
257 oldal, 1720 Ft

Ebben a kötetben Tandori a játék-tereit veszi számba. A témából adódóan e könyv vallomás is és családtörténet is, miként a *Pályáim emlékezete* és a *Nem lóverseny!* is az. Szerzőjük ezúttal módszeresen gondolja végig mindazt, ami a saját szavaival úgy fogalmazható meg, hogy bár „én nem akartam soha játszani", mégis „iszonyat, mennyit játszottam". Mert a játék nemcsak elkíséri gyermekkorától, de *kísérti* is. Nem mondja ki, de nyilvánvalóan érezteti, hogy játékra lett predesztinálva. Azzal éppen úgy, hogy apai nagyanyját – és ezt a névmágiához vonzódó Tandori ebben a könyvben is többször hangoztatja – *Turf*itt Annának hívták, mint azzal a meghatározó gyermekkori alapélménnyel, hogy „játékaimat a romokból kotortuk ki", „a játékokat kimentettük, a játékok szentek voltak".

A *Játék-történet*ben Tandori a saját játékainak históriáját eleveníti fel és arról beszél, hogy életének történetében mit jelentenek ezek a játékok. Nem csupán dokumentált műhelygond, amikor azon töpreng, hogy „filozófiailag nézve, érdekes: a medve nem játék, de medvékről stb. játékos könyveket lehet írni. [...] Ez a könyv nem lehet játék-dolgaim összefoglalása". Akkor pedig micsoda? A *Játék-történet* szerintem egy sajátos élet-filozófia kifejtése, s mint ilyen, valóban „vallomás", ahogyan a szerző a 237. oldalon saját maga definiálja a kötetet.

Tandori, bár szokás szerint csapong, sok mindenről elmondja véleményét benne; általános kérdésekről és személyes dolgokról egyaránt beszél. Az utóbbi években megjelent könyvek többnyire rosszkedvű, kiábrándult, gyakran keserű állásfoglalásai, valamint az elmúlás-hangulat a *Játék-történet* intonációját is meghatározzák. Tandori gondolatmenetének kiindulási pontja, hogy „az egész fizikai meglét: az a nagy szerencsejáték". Azonban „meghalni nem játék. Nekem sem lesz az". Az ebből következő szorongással magyarázható álláspontja, miszerint „az egész emberéletnek, e gonosz játéknak nem kellett volna elkezdődnie a Földön; a teljes játékot kiiktatnám: nem kellett volna emberi élet a Földre". A szeretteit sorozatban elvesztő, magányos, a világot egyre ridegebbnek érző, és benne helyét nem találó ember hangján szólal meg, amikor nyomatékkal hangsúlyozza, hogy „a játékban nem szabad csalni. Ez pedig: nem az élet lenne. Szeretni: nem az élet. Szeretni: az a játék. [...] A szeretet, a jóság, a jó: az már külön játék. Azt akarni kell, azt ki kell találni, ahhoz oda kell ülni, arra időt és életet, az életünket kell áldozni. [...] Az embernek, hogy ne csak kegyetlenkedjék és ne csak megéljen, játszania kell. Ha mást nem, hát ennyit: hogy nem csupán kegyetlenkedik és nem csupán megél".

Ez Tandori Dezső ars poeticája. A humánum, mindenekfölött. Az életnek a játék „csupán" az eszköze lehet, semmi esetre sem a célja. Ok és okozat felcserélése végzetes lehet, ezért az „emberi kapcsolatokkal, kapcsolatokban én még annyira se »játszottam« soha – jelenti ki az író –, hogy a dolog szabad játékát engedni akartam volna. Vagy a legtökéletesebb hadműveletet célozzuk meg, a legjobb lebonyolítást, vagy hagyjuk az egészet!" Tandori szerint az *erkölcs* az a „nagyjátékszó", amellyel óvatosan kell élni. A létezés és benne számtalan emberi kapcsolat azért kiábrándító, mert a játékszabályokat gyakorta felrúgjuk és/vagy visszaélünk a helyzetünkből fakadó előnyökkel.

Vagyis csalunk és hazardírozunk. Ez az, amiből Tandori, amennyire csak tehette/teheti, már a kezdetektől igyekezett kimaradni. A Nagy Koala Kártyabajnokság, melyet már negyed század óta folyamatosan űz a feleségével, az elvonulást, a tisztaságot és a maga választotta társaságot jelenti számára. Úgy érzi, hogy a „harmónia: csak az itthoni kártyabajnokság, csak az marad, csak ezek dolga". Ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy az így

folytatott játék ambivalens elfoglaltság. Mint az angyalok, a játék is „iszonyú" dolog. „Kicsit nem az. De nagyon igen". Azonban időnként vele is megtörténik, hogy bizonyos esetekben a kelleténél komolyabban veszi. Ilyenkor „a játék menekvés – melytől, persze, irtózom; London, lovak – is".

Tehát a Játék rabja, és amit csinál, a Rab játéka. A játék Tandori számára így gyakorta pótcselekvés, annyira, amennyire. Metamorfózis-vágy és -kényszer egyszerre. Mint írja, „a bélyeg is nagy játék volt", a sakk ellenben „nekem félig játék csak. Félig a háború része. Le ne égjek. Akinél én vagyok jobb, azzal szemben játék. Különben a reménytelenség belátása".

A vallomásos *Játék-történet* szerzője azt viszont határozottan leszögezi, hogy bár sokan az ellenkezőjét gondolják, számára „a játékmedvék nem játékok, nem is játékmedvék, a madarak nálunk végképp nem voltak azok", „a létezésük nem volt játék", „a madarakkal nem »játszottunk«". Akik másként közelítenek a róluk, a „velük együtt" írtakhoz, alaposan leegyszerűsítik a befogadást. Sőt, menthetetlenül félreértik a Tandori által megfogalmazottakat. E könyvében feltűnő következetességgel igyekszik oszlatni a homályt, a félreértéseket és a legendákat saját tevékenysége körül. Dolgozószobába enged bepillantani, alkotásmódot leplez le és műhelytitkokat árul el a *Játék-történet*ben. Fontosnak érzi nyilvánvalóvá tenni, hogy meglehet, sokan éppenséggel ezt feltételezték, valójában azonban „nem »ellenállásból« írtam medvékről, verebekről, gombfociról. Azért, mert arról kellett írnom, egész mindenemmel. Ezért lesz az, hogy ez a könyv, végül »a magyar Salinger« lesz abban az értelemben, ahogy Seymour, Teddy stb."

Tandori a *Játék-történet*ben szívesen magyarázza, mit miért tett az elmúlt évtizedekben. Mintha eleve ezzel a szándékkal írta volna meg könyvét. S azzal a vággyal, hogy végre tisztába tehesse leendő közönsége számára, hogy szerinte *mi*ként lenne célszerű olvasni munkáit. Azonban Tandorit nemcsak a félreértések bántják, de a közöny és a visszhangtalanság is, a valóban értők, a „játszótársak" visszajelzéseinek hiánya. Mással nem tudom magyarázni a nyilvánvaló önértelmezések központi szerepét a könyvben. Mi más miatt írná, hogy mára belőle minden „érzés kihalt, csak tudatok élnek. Ez is érhet valamit, mondom társnémnak, hogy ezt valaki elmondja magáról. Vagy jó, vagy érdekes, valami mindenképpen lesz ez annak a 17 és 12 embernek, mondom, aki elolvassa". Valós dilemmának tűnik, amikor Tandori azon töpreng, hogy a privát kártyabajnokság és a nyugat-európai lóversenyzés miliőjének és lényegének érzékeltetésekor „a konkrét eredmények az olvasónak semmit se mondanak. A lényeg – az olvasónak –: mit jelentenek számomra ezek az eredmények. Ha ezt tolmácsolni tudnám. Ez sem biztos. [...] De ha effélékből túl sokat sorolnék, az olvasó unná. Nincs igazi kapcsolatlehetőség egy fokon túl. Nincs egymás igazi átélhetősége, még a játékban, a játék révén sem. Ez az emberi fogyatékosság – vagy adottság – törvényszerűen vezetett a sajtó, rádió, tévé stb. mindenhatóságához, az Internethez, s vezet még ki tudja, meddig. *Wir sind nicht einig,* mondja Rilke. Nem egyezünk. Nem tudok senkivel igazi egységbe kerülni".

Szerintem e vágynak kifejeződése a *Játék-történet.* Egészen pontosan: az elmagányosodott ember kitörési kísérlete. Monológ, mely másoknak (is) szól. Tisztába tétel, a vele kapcsolatos vélt és valós félreértések magyarázata élete meghatározónak érzett fordulópontján – rajongva szeretett madarai halála után, a hatvanadik életéve táján – annak érdekében, hogy megértsék, és hogy megértse saját magát.

Mindennek egyik szemléletes példája, ahogyan a lóversenyzéshez való viszonyát

igyekszik tisztázni. Persze ezt is a maga sajátos módján. A kilencvenes években ideje egy részét külföldi lóversenypályákon töltő Tandori állítja, hogy „mostanra úgy elmúlt az utazási vágy, hogy…" Mégpedig azért, mert „ha külföldön vagyok, az nekem a magány. A már-a-játékon-istúli rendszer. Ma a megélhetés mellett nekem a játék a legnagyobb rendszer. De nem a ló! Az már úszik is ki". Akkor pedig mivel magyarázható a folyamatos fogadásvágy, az, amelyről a *Pályáim emlékezete*ben vagy a *Nem lóverseny!*-ben olyan meggyőzően beszél, és amelyet nyilvánvalóan halálosan komolyan vesz? A *Játéktörténet*ből ez is kiderül, amikor Tandori hangsúlyozza, hogy „lóra csak azért tudok tenni, mert nyerni kell. Az egész lóból kb. csak ez érdekel. A rendszere. A sors, a matematikai összefüggések, a zsoké és ló mint név, nyelvi elem, de nem játék!" Hanem „mantrázás. Szótagok ismételgetése", ahogyan az utóbbi csaknem tíz esztendő elfoglaltságát Tandori nevezi. Húsz évnyi önkéntes szobafogság után kényszerű kimozdulás otthonról, de úgy, hogy közben kedves madarainak és több-mint játékmedvéinek neveit mormogja, keresi és véli felfedezni mindenhol. Ezért „a klubnevek »imamalma«, mantrája, meg hogy az életemnek ez a közepe". […] „Ezt nevezem én a belső súgásnak, az átélésnek stb. Hogy »irodalmi« és egyéb dolgaimat transzponálom lónevekre, ló- és versenykörülményekre stb."

Vagyis a lóversenyzés Tandori számára nem hóbort és nem különcség, hanem menekülés és a múlttal való folyamatos kapcsolattartás lehetősége. Gyengécske szójátékkal élve: az irodai lóversenyjáték jelenleg a nyugtalan író legkifejezőbb *lógo!*-ja. Oly sok év boldog helyhezkötöttsége után jobb-híján-aktivizálódás. Új életforma. Könyve 212. oldalán félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy miért látogatja a versenypályákat. Számára a lóversenyzés harmadrészt „szerencsejáték", harmadrészt „érzék és hozzáértés", harmadrészt „egzisztenciális átélés". A lóversenyzés lehetővé teszi, hogy immáron „az sincs, hogy csak nézed. Ami történik. Mindig kívül voltál a történésen. A lóval benne vagy".

A *Játék-történetet* – és a már emlegetett köteteket – persze lehet(ne) *más*ként is olvasni. Tekinthetnénk, mondjuk, szerepjátéknak, melyben azt, aki beszél elkülönítenénk attól, akit a borító és a címlap a könyv szerzőjeként megnevez. Talán érdekes játszadozás lenne, de meggyőződésem, hogy egyúttal erőltetett és értelmetlen is. Ahhoz túlzottan is egyértelmű a leírtak vallomás-jellege és az ismert privát szférával való nyilvánvaló egyezése. Kétségtelen azonban, hogy az általam felkínált olvasási stratégiából önkéntelenül következik a kérdés, miszerint Tandori legújabb prózakötetei nem önismétlések-e?

Tagadhatatlanul azok is. Azonban úgy tűnik, hogy az író mindezt előre átgondolt koncepció szerint teszi. A már említett *Madárzsoké* című könyv második kisprózájában olvasható, hogy „a lovaknak Szpéróm adott át, a halála után. Ez Bécsben történt, többször meg is írtam. Elvem azonban, hogy azért írok meg mostanában valamit olykor több ízben is, mert különféle anyagok összefüggésére utal így az azonos elem, valamint a ki-olvassa-épp esetlegességeit jobban szűröm ki így matériáim többszöri indításával, versenyeztetésével". Mindez magyarázat lehet arra, hogy Tandori a legutóbb megjelentetett prózakötetekben miért tér vissza folyamatosan ugyanoda. Persze ennek ellenére ezen elgondolásnak egyértelműek a veszélyei is. Biztató, hogy ezt Tandori is érzi, legalábbis ezt sejtetik az efféle megjegyzései: „Szabály ellen ott vétettem, hogy az önkommentálásnak is van egy határa. S talán áthágtam a megengedhetőt. Mégis: egy olyan világban, ahol az olvasó túlságosan kevés olvasótárssal »van megtámogatva«, nem árt egy-s-kettőt közelíteni,

egyet-mást kifejteni, juthasson egyről a kettőre – utálom ezt is! – az olvasó, juthasson eszébe ez-az, ami különben nem jutna, s akkor nem a könyvet ítélné meg, hanem saját lehetőségeinek körét rajzolná újra, az meddő lehet."

Megfontolandó kijelentés, mindenféle értelemben. Újabb prózafolyamáról már csak azért is nehéz végérvényes bírálatot mondani, mert Tandori tudhatóan sorozatokban gondolkodik. A *Játék-történet* is egy ciklus darabja, az 1997-ben megjelent, abszolút személyes *És megint messze szállnak* után „egy trilógia középső része". A zárókötet, az *Utolsó posta Budapest* már napvilágot látott. A sorozat egészének áttekintése után minden bizonnyal nemcsak az derül majd ki, hogy ez a könyv végül valóban „a magyar Salinger" lesz-e, de az is, hogy mennyiben igazolható Tandori Dezső azon állítása, miszerint „talán 60. évemre hoztam rendbe a prózai szénám".

Sánta Gábor

Kontra Ferenc: Gyilkosság a joghurt miatt

Kontra Ferenc ahhoz a vajdasági (közelebbről drávaszögi) írónemzedékhez tartozik, amelyik nagyjából lecsúszott az egyetemes magyar irodalom integrációjáról. Költőként indult, aztán két kötet után műfajt váltott, s novellista pályája akkor kezdett beérni (a kilencvenes évek első harmadára), amikorra elkezdődött Jugoszlávia fölbomlása. Mire kibontakozott írásművészete, nemcsak az intézményrendszer esett szét, hanem az ország is; a vajdasági írók jelentős része pedig elhagyni kényszerült a szülőföldet. A maradék Jugoszlávia, a valamikori (nem is oly régi) jóléti paradicsom pedig egyre inkább marginalizálódott, Európa peremére került, majd – napjainkra egészen – visszacsúszott a Balkánba. Művei az intézményrendszer és az organikus kapcsolatok hiánya miatt befogadás, recepció tekintetében kényszerűen együtt 'deklasszálódtak' ezzel a kis-jugoszlávsággal – miközben a szlovákiai és romániai magyar irodalom éppen ekkortájt került szinkronba a magyarországival, nemcsak művekkel, de élő szellemi kapcsolatokkal is feltöltve az egyetemes magyar irodalom történeti, irodalomtörténeti kategóriáit.

Kontra Ferenc – ez idő szerint tizedik önálló – kötetének, a *Gyilkosság a joghurt miatt*-nak, mely az 1999-es Híd-díjat is kiérdemelte, jó a címe. Címe alapján lehetne krimi, vérfagyasztó thriller, poszt-

Forum Könyvkiadó
Újvidék, 1998
212 oldal

modern tudatregény, vagy/inkább latinamerikai, titkokkal terhes mágikus realista regény is. Egyik sem, jóllehet a vajdasági író novellagyűjteményének világából nem idegen sem a gyilkosság, sem az intellektuális szövegirodalom lehetőségeinek míves próbája, sem pedig a békés családi harmónia felszíne mögött meghúzódó nyomasztó, lappangó titkok fölfejtése. A kötet novellái sem témában, sem stílusban nem egységesek. Éppúgy szerepel benne nyelvi, formai kísérletezés, ahogy kosztolányis finomságú lélekrajzzal megírt nevelődési történet, freudi apa-fiú kapcsot szálazó írás, kamaszok egyensúlyt, helyet kijelölő erőpróbája, csáthgézás elbeszélés a tudatalattiban működő pusztításvonzalomról, balladák poklát megjáró tragédiák, jelképekbe sűrített darabok, ahogy befejezésként egy, az előzőektől gondolatfölvetésében meglehetősen különböző kamaradráma is, amely a szülőföld-vonzalom megélésének skizofrén ambivalenciáját dolgozza föl.

Nem egy letisztult írói stílus kiszámítható és egyenletes hozadéka, sokkal inkább identitás(és forma)kereső a könyv, melynek egyes darabjai eltérő irályokat jeleznek. Az elbeszélések együttesen nem a kötet jól megszerkesztett kerekségére utalnak, inkább a disszonanciát erősítik. Az író stiláris sokféleségben kíséreli meg önmagát és életterét definiálni: múltjában, jelenében, bizonytalan jövőképében; illetve a soknemzetiségű, súlyos tragédiákkal terhelt jugoszlávság szülőföldhöz való dilemmájában. Amitől e sokféleség mégis egységet alkot, a színhely (Vajdaság), s e színhely zaklatott történelme, történelmi ideje. A kavalkádszerűen sokféle érzés, élettapasztalás ugyanis egyszerre, polifón módon van jelen (még nincs földolgozva a személyes és történelmi múlt, de már sokkolóan itt a jelen, posztmodernnel és etnikai tisztogatásokkal). Vagy talán szerencsésebb úgy fogalmazni, hogy az életkörülmények (az objektív történelem) is, meg a környezetére reflektáló tudatban is minden egyszerre van mozgásban, átalakulóban, s azt a hihetetlen gyors mobilitást kíséreli meg tükrözni a kötet *egésze.* Az emlékezés szintjén a békebeli, mármár monarchiás (látszat)idilltől napjaink fegyverrel fekvő-kelő és sérülékeny embereinek fölszínre dobódásáig a világ forrja, vajúdja magát.

A kötet az állandó emberi magatartásformákat méri föl a változó történelmi időben. Az intim, a személyiség belső világában zajló sérüléseket, traumákat, a nemzetiségi, kisebbségi komplexusokat a 'titói béke' korából (az első ciklus írásai); majd a háborús zűrzavaros balkáni tragédiákat, melyek már brutálisan belegázolnak a személyiségbe. Történelmi korok határán íródtak a novellák, s a művek is több világot idéznek meg. Az első ciklus a béke korát, a fülledt titói és a másként fülledt családi titkok világát, ahol csak sérülések árán nevelődhet föl a fiatal. A gyerekkort: kis partizánként lengeti a piros zászlót a vadászatra vonuló elnöknek (*Az elnök és én),* a kosztolányis lélekismerettel megírt *Apám földrajzá*ban a felnőttek világába behatoló diktatúrát, a hatalom és az emberi kapcsolatrendszerek erőviszonyainak finom hálóját, amely egy ponton túl maga is erőszakká válik. A kiszolgáltatottságra fogékony gyermeki lélekbe betörő militáns külvilágot, militáns tanítónőkkel, s ahogy ehhez a külső világhoz részben igazodik, ezzel a militarizálódással kiegészül az egyébként is feszült családi légkör. *A rézfaszú bagó* a tárgytalan szorongássá szublimálódó félelem eredetét kutatja. Kontra lélekábrázolásában a személyiség elválaszthatatlan a kortól, a félelem, az erőszak mindent megül, s nehéz lenne eldönteni – nem is ez a cél – hogy meddig a kor diktatúrájának nyomasztó hatása, s mettől az egzisztenciális szorongás.

Ha ezt a lélektani alapozottságú, személyes élményekkel megerősített múltképet folytatná az író, művek teremtéséhez,

a szerves (ön)építéshez ez is elegendő lehetne. De közbeszól a történelem, a háború, nem pusztán „motivikusan", hanem elemeiben rendezve át a valósággal együtt a személyiség reakcióit, készségét, s az írót is dilemma elé állítja. A lélekelemző írót sokkolja a valóság, s közvetlenebbül reflektál a kortársi valóságra. A változó világban az állandó ember kategóriára nézzünk egy beszédes novellapárt. Noha az író két ciklusba sorolta ezeket *(Mélységek fekete halai, Játék a halakkal),* témájuk, földolgozásmódjuk okán mintegy párhuzamos darabokká válnak. A közös történet szerint a kamasz srácok erejüket próbálgatva s megépítve a maguk belső hierarchiáját, titkon halásznak a folyóban. Az első ciklusban még ártalmatlan rabsicolás résztvevői, a történet pedig 'csak' kínos megszégyenüléssel zárul. A másodikban viszont a háború hétköznapi iszonyata következtében ugyanezek a rabsicoló srácok a játék hevében már a halált és a nyers erőszakot tapasztalják meg: a fiú, kezében a (kamaszos heccként a katonahullától ellopott) rosszul kibiztosított kézigránáttal a folyó közepén fölrobban. Ez utóbbi elbeszélés, következményeivel átlép a kamaszok privát, belső ügyén, a 'goldingi' megoldáson. Látszólag csak a háttér, a díszletek változtak, holott a tét más: nem a kínos megalázás, hanem az élet. De a megváltozott körülmények, a kor erőszaka a személyiségből másféle, korábban ismeretlen reakciókat hívhat elő, ahogy erről a kötet egyik legjobb írásában, a címadó *Gyilkosság a joghurt miatt* elbeszélésben ír. Ez már mindenestül a jelen, a háború sokkja, benne az örök vesztessel, a kisember részvétlen tragédiájával, balladásan, mítoszokra alludálva. Nem fontos a helyszín, s hogy miféle népek hová érkeztek, annyit tudunk, hogy délről északra. Északra, ahol megtörténik az a tragédia, ami délen nem történt volna meg. A felnőtt fiú feleségével korábban menekült el, hozzájuk érkezik traktorral az apa. A két férfi belső monológja mentén formálódik a történet, miközben félmondatokból is leheletfinom, kíméletlen képet kapunk a 'körülményekről', az északiakról, a felelősség helyi értelmezéséről. Utóbbiak elhatárolódnak, mintha nem velük is megtörténhető dologról lenne szó, hanem *ezekről,* a primitív déliekről. (Ez az elhatárolódás, 'nincs hozzá közöm', az erkölcsi felelősségvállalás, a közösségvállalás elemi szintjének az elutasítása lesz a *Felhőszakadás* egyik megrendítő élménye is.) Az apa érzékeli a kizökkent időt, a körülvevő szorongást, s megpróbál paraszti ösztönnel gátat vetni az elidegenülésnek: az ősi ételek útján nemcsak emlékezni lehet, de visszatalálhatnak önmagukhoz is. A vágóhídon marhafejet vesz, hogy a panellakásban megfőzve megteremtse az elvesztett közösség és a szülőföld illúzióját. A fiú mintegy véletlenül fegyvert vásárol, kis híján embert öl, mert ezen a fertályon a megoldhatatlan történelmi helyzetből eredő belső feszültségek levezetésének ez a legkézenfekvőbb szokása. A fiú belelő a pincérbe, majd kórházba rohan áldozatával, az apa a maga anakronizmusával válik groteszkké. Működik minden reflex, de rosszul, a klasszikus lélektani szabályok, törvények csődöt mondanak a rettenet kihívásaira. De hát valóban miféle rendet, értelmet, szakállas bölcsességet kérnénk számon, ha bármi megtörténhet? *A múltnak vége (nincs vége)* például Szőts István filmballadájának, az *Emberek a havason*nak egyfajta groteszk parafrázisa: amit a józan elme nem tud elgondolni, az megtörténik – a haldokló asszony holttestét a határon ide-oda cipelve majd a békeerők szállítják haza, középkori rafinériával: megtámasztva maguk mellé ültetik a terepjárón, hogy a bürokráciát kijátsszák. Föltámadnak a tragikus balladák hősei, és tovább írják a maguk történetét. *A Felhőszakadás* is jellegzetes „kontrás" darab: szürrealisztikus látomássá teljesedik ki: mindent elönt a zuhogás, nincs menekvés,

megoldás, csak a túlélés kivárása. Örkényi groteszk lehetne a 'story', dicsérhetnénk az írót kreatív fantáziája miatt, ha nem tudnánk, hogy ennél képtelenebb túlélési tervek is megfogannak, megvalósulnak századunkban. Katonaköteles fiuk életét mentenék a szülők, rejtik, elevenen eltemetik, de szerencsétlenségükre egy harckocsi állomásozik a törékeny láda fölött, s mire kiengedhetnék, már halott. Csak a holttestet menthetik, csak a halottaikat cipelhetik bűntudattal. Az apa nem hajlandó menekülni, magára hagyni a fiú maradványát, kofferjével halálig kitart a busz tetején. S itt visszatérhetünk az első ciklus lélekrajzaihoz: az apa bűntudata nem egyszerűen az áldozat tragédiája, több és súlyosabb értelmezést nyer a novellában: közte és fia közt a más időkben normális feszültséget, kitörési vágyat brutális módon fejezi be a háború, nincs kifutásuk a békés indulatoknak, kimaradnak a fokozatok, s nagyobbá növekednek a sérülések.

A vízözön-látomás jelzi Kontra Ferenc írásainak másik útkeresését, a költői létértelmező összegzés felé fordulását. Szimbólumokat, mítoszokat idéz és teremt maga is. Ezek közé tartozik a kevésbé sikerült *Az övezet* is, mely szintén a szürrealisztikus látomás felé teljesedik ki – jóllehet, sejthetően nagyon is valóságos a vidék. A szimbólumok, metaforák, szürrealisztikus jelképek több írásában is fontos szerepet kapnak, s szerencsés esetekben nem lefordíthatók, kultikus tömörségűek. Mint például a marhafej, mely anyagszerűségében egy népcsoport önazonosságának telitalálata. A *hóevő* összetett, de nem kellően kibontott alakja viszont nemcsak a lefordíthatóság, de az értelmezhetőség határát is átlépi. A menekült-szindróma patológiája egyszerre irracionális és egyszerre szakrális aktusban, a hóevésben nyer mitikus értelmet, az áldozathozó megváltói rítusában (bár a szép költői metafora önkéntelenül is Tarkovszkij *Stalker*ére emlékeztet). Némi egyszerűsítéssel a harmadik ciklusban (különösen a *Fénykauzisztika* című szövegvariációkban) a létezést kísérli meg lírai ihletettséggel, filozófiai mélységgel újrateremteni, a nyelv és a műfaj határait, lehetőségeit próbáló kísérletekben. A *Fénykauzisztika* legszebb darabjai *(hóvakság, csapda, tükröződés, hajnal)* gnómikus tömörségű prózaversek. Nem a történet az érdekes, sem pedig a valóság, valóságábrázolás, hanem a mű megszületése, alakulása.

Kontra Ferenc a regionális irodalmi örökségnek azt az irányát vállalja, mely nem a nemzeti heroizmust, hanem a művekben megvalósuló minőségeszményt valósítja meg (Kosztolányi, Cholnoky). Szép emléket állít Csáthnak is a *Csáth Géza utolsó novellája* című elbeszélésben. Mestermunka, ahogyan az orvos cinkossá válását követi: az elfojtott erotika, és az elfojtott gyilkolási ösztön egymásba táncol, az elmaradt erotikus találkozás virtuálisan valósul meg a halott körüli cinkos hallgatásban. Ezért is tűnhet meglepőnek a novelláskötet zárása egy dráma közvetlenebb vallomásával, mely nem virtuális magyarságélményről, az anyanyelvi műveltség kötéséről beszél, hanem arról a zsigeri vágyról, mely a (szülő)*földhöz* kapcsol. A történet az 56-os magyar forradalmat követően játszódik a magyar-jugoszláv határ jugoszláv oldalán. A hagyományos kamaradarabban összekuszálódott nemzetiségi sors, túlélés és hazatalálás gesztusa, a közép-európai többség-kisebbség szindrómájának intellektuális szembesítése történik meg. A főszereplő a háború előtt született, egy határmenti faluban, Jugoszláviában. A háború végén bátyját a partizánok revansként kivégzik, ő anyjával, gyerekként szökik át Magyarországra. Most pedig a kádári megtorlás elől menekül, pontosabban hazaszökik – immáron a hazatalálás reményével és konok hitével. A dráma ezt a szituációt bontja ki, mely kiegészül a bosszú látens gondolatkörével:

a jugoszláv intézőről kiderül – néhány archív kép megőrződött –, hogy bátyja gyilkosai között volt, de a képek megsemmisülésével elévül a bosszú is. A dráma súlyos történelmi tapasztalatot fogalmaz meg, mely bizonnyal nemcsak a magyar, de a mindenkori kisebbségek keserű tapasztalata is: „Mi csak a területeinkkel együtt kellünk nekik" (ti. Magyarországnak). A darab másik dilemmáját a jugoszláv intéző teszi fel: meddig tart még az ítélkezés? Ez utóbbira megadatik a válasz: a menekült már nem bosszút akar, hanem otthon lenni végre. Az előbbire viszont nincs kompetenciája.

Pécsi György

Keserűsó

1999-ben jelent meg a marosvásárhelyi költő, Kovács András Ferenc *Saltus Hungaricus* című kötete *[Összmagyar versek szórványban (1995–1998.)]*. Az 1999-ben negyven éves költő ezzel egy újabb kerek évszámot ünnepelhet: tizenhat év alatt ez a tizedik verseskötete. A *Tengerész Henrik intelmei* című első kötet (1983.) után *a Költözködés* (1993.) valamint *a Lelkem kockán pörgetem* (994.) negyedik-ötödik versgyűjtemény hozott változást költészetében, hogy egy izgalmas és számomra értékes kitérő *[Üdvözlet a vesztesnek (1994.)]* után a kilencvenes évek elején kialakult jellegzetes „KAF"-féle lírai megszólalás a *Jack Cole daloskönyvével* (1996.) megteremthesse azt a kötetet, mellyel a marosvásárhelyi költő Weöres Sándor *Psychéjéhez* vagy Baka István *Sztyepan Pehotnij testamentumához* hasonlóan létrehívta azt a lehetséges alteregót, amelyet már évek és kötetek óta keresgélt költő-álarcai között. Az ezt követő *Adventi fagyban angyalok* (Jelenkor 1998.) és a legutóbbi, *Saltus Hungaricus* számomra az előzőeknél összetartozóbbaknak tűnnek, még akkor is, ha Kovács András Ferenc ezekben is a *Jack Cole daloskönyve* előtti köteteknek megfelelő formában szólal meg. Az 1990-es *Kótya-lapótya* gyermekvers-kötethez hasonlóan a legutóbbi két kötetben újra felbukkannak a gyerekversek, másrészt egy, a gyermekversek hangulatától elütő, rendkívül pesszimista hangnem kezd eluralkodni a költeményeken, s a szerzőtől a korábbiakban megszokott sokszínű téma- és formakezeléshez képest ez egyre sarkítottabbá, egyszólamúbbá teszi költészetét. A művészi továbblépésre talán az, a több olvasója által egyre türelmetlenebbül várt

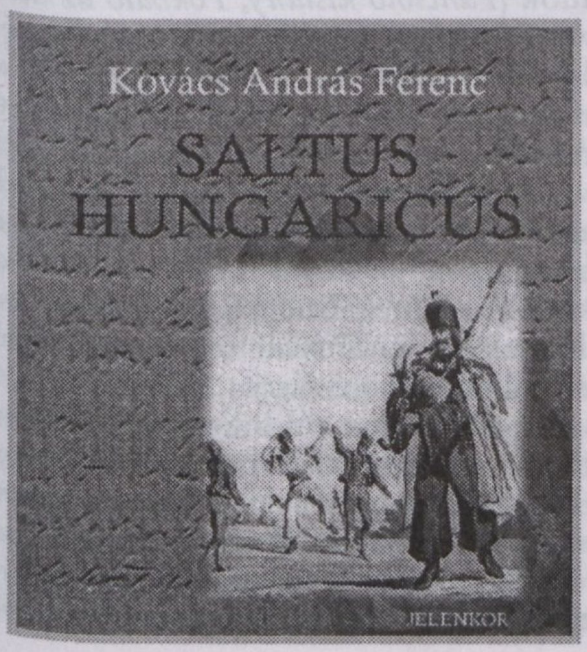

Jelenkor Kiadó
Pécs 1999
126 oldal, 880,- Ft

kötet adhatna alkalmat, amely Lázáry-René Sándor halhatatlan, mert sohasem létezett, életművét zárná magába. Jelen dolgozat azonban a legutóbbi Kovács András Ferenc kötetet hivatott szemügyre venni, melyben fönti zsörtölődő megjegyzéseim ellenére bőven van érdeklődésre méltán számot tartó alkotás.

A rendkívül termékeny költő negyvennégy verset szerkesztett kötetbe, s úgy tűnik, a legfőbb szervező erő ezúttal a XVII–XVIII. századi névtelen kuruc kori költészet, illetve annak szimulációja. A mottóul használt kuruc „táncszavak" feltehetőleg a marosvásárhelyi költő saját leleményei. A címadó vers szintén a kuruc kort imitálja, tartalmára azonban a keserű aktuálpolitikai kór- és korkép jellemző. A kötet tipográfusa a katonatoborzó verbunkosnak egy történelemkönyvekből ismert, korabeli ábrázolását használta fel az igényes, tetszetős borító tervezésekor. Sajnos, a kötet illusztrációiról ugyanezt nem lehet elmondani. A „fotók"(?) kifejezetten vacakok, rossz minőségűek. Lehet, hogy szándékosan ilyen rosszak? Mintha még a látszatától is tartózkodni szeretnének annak, hogy bármilyen közük is lenne a versekhez. Delacroix *A Szabadság a barikádra vezeti a népet* című képe montázsszerű felhasználásának a kötetben található módját pedig ízléstelennek tartom.

A Szirventesz erdélyi költőkről című vers szomorú enumerációja a XX. századi erdélyi magyar költőnemzedékeknek. Virtuóz módon megkomponált mű, még akkor is, ha némely sorában a magyar ötvenes évek „névtelen költészetének" sírversei köszönnek vissza. A költemény befejezésében pedig azt a Villont idézi meg, akinek művészi hagyatéka már többször vált Kovács András Ferenc műveinek ihletőjévé, építőkövévé. A bús magyar sors lírai dokumentációi közül kiemelkedik a *Szabédi szimfónia* című hosszúvers. A Misztótfalusi Kis Miklósok, Zrínyi Miklósok, Széchenyi Istvánok, Latinovits Zoltánok hosszú sorába helyezi Szabédi Lászlót, az ő sorsán keresztül komponálja meg a magyarság évszázados passióját:

Nézd e szertetépett,
Megcsalt, sebzett népet,
Ki sírját maga ássa –
Doktrínerek, gügyék
Deklamálják ügyét,

A Saltus Hungaricus verseinek ebből a csoportjából talán még *az André polgártárs strófáiból* alcímmel ellátott három vers emelendő ki, mint a kisebbségi magyar lét kilátástalanságát keserűen számonkérő hangon megéneklő költemények. Európa sorsára hagyta és elárulta saját végvidékét, a *Liberté, Egalité* és *Fraternité* „Hazug strici" szavait hagyva csupán örökül „mostohagyermekeinek".

A versgyűjtemény további három darabja *(Könyvheti sláger, Dallamvázlat egy lírai istálló falára, Járom a járom)* Kovács András Ferenc költészetének újabb, játékos irányát mutatja; „Ad nótám" jelzettel van ellátva, s mindegyik, a hatvanas évek magyarországi táncdalai egyikének dallamára és ritmusára íródott. Felidézik a kor „nevetséges és félelmetes" voltát, egyúttal azt sejtetik, hogy a jelen kor sem jobb, sőt talán nem is más. A nevetséges slágerdallamok *(Pancsoló kislány, Pókháló az ablakon, Járom az utam)* az olvasóban két, ellentétes érzést válthatnak ki: a közönségességét és a kollektív tudattalant illető közvetlen, szinte zsigeri impressziót. Ezzel párhuzamosan a néha csak ritmikájukban, utalásrendszerükben felidézett „vendégszövegek" (a *Székely himnusz,* Móricz Zsigmond *Erdély-trilógiá*ja, irredenta nóták, dalok) rendkívüli expresszivitásról tesznek tanúbizonyságot.

A határainkon túlra kényszerített magyarság szempontjából (is) fontos vers a Lászlóffy Aladárnak ajánlott *Cabaret Europayen: kuplé a schengeni zengerájbul.* A tulajdonképpeni szövegszinten nem jelenik meg a szerzői történeti-politikai „vé-

lemény", a stílusbravúr azonban egyértelműen sugallja azt. Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ára történő utalás roncsolt, de felismerhető a második sorban, akárcsak a címben *az Európa* összejátszatása a *citoyen*nel, mely szójáték talán Hegel történelemfelfogását idézi, valamint egészen nyilvánvaló a szeráj-zengeráj-kuplé-kupleráj szórejtő sor. Szőcs Géza rezervátum-indián verseit *(Csingacsguk látogatása a világosi villamossági üzletben, Indián szavak a rádióban)* idézik a következő sorok:

Bár összmagyar nép megszeretgeti,
S rém hírnevét szét, elkerengeti:
Azonban Erdély nem Ngorongoro,
Rezervátum, székely Serengeti,
Nemzeti park – csak ledorongoló.

A költemény szempontjából többletjelentéssel bír a keletkezés dátuma is, mely szintén fel van tüntetve: *1998. április 11.* Költőnk természetesen nem hagyja ki az osztrák település nevében rejlő rímhelyzetet sem, a leghatásosabb helyen, csattanóként hangzik el:

Hát hagyjatok már nyugton zengenem,
Mert sejtem én, hogy lyuk van Schengenen!

S ha tán nem érti szittya szlengemet,
Europe se mind temessen engemet –

Csókoltatom különben Schengemet!

Igazi stílusbravúr az Allen Ginsberg *Üvöltés*ének modorában írott *Álmodik a gyomor*, s részleteiben tragikusan fenséges *a Postaréti Symphonia* című hosszúvers is, mely talán ha rövidebb lett volna, még kifejezőbb, értékelhetőbb. A strófák tömege könnyen csökkentheti a versek érdemeit, a néhol már kényszeresnek tűnő rímelés pedig mintha a verkli hangszínét lopná a drámai sorsábrázolásba. Az önálló versek mennyiségével kapcsolatban is felmerülhet ugyanez a probléma. Például nem tudom eldönteni, hogyan kapcsolódik a tény, miszerint 1616 áprilisában (a Kovács András Ferenc által már többször megénekelt) Shakespeare és Cervantes egy napon hunytak el, ahhoz, a másik tényhez, hogy Marosvásárhely új-régi címert kapott, sőt az összefüggés magából a versből sem derült ki számomra. *A Háfiz sírhalma mellett* című költemény, mely erőteljesen indul, s a versválságot a világválsággal összekapcsoló, azzal együttlátó, a *Lelkem kockán pörgetem* kötet óta hagyományosan KAF-motívumnak tekinthető, számonkérő költői megszólalás jellemzi, már az első versszakban megbicsaklik a nép-, város- és országneveknek immár a Kovács András Ferenc-i és a Lázáry-René Sándor-i lírában egyaránt unásig ismert rímeltetésében. Gyermekmondókák, gyakorta obszcén szólásmondások vagy kiszólások, topizálódott, rögzült beszédfordulatok épülnek bele a versnyelvbe. A verset ezáltal nem lehet (de nem is kell) többé úgy olvasni, mint Vörösmarty *Előszavát*, József Attila *Ódáját*, de úgy sem, mint Kovács András Ferenc *Üdvözlet a vesztesnek* című kötetét. Lássuk példaként a Háfiz-vers néhány sorát:

De mék tud énekelni,
Hogy kecskebéka tátog,
Mivel fűzfára mászott
Egy légüres ligetben!

A nyelvi pongyolaság és az ismert nóta megidézése groteszk környezetbe helyezi az arab háborúk véres valóságát, melyre az utolsó sor fantasztikumba hajló kegyetlenséggel tér vissza.

A gyermekversek itt is – mint az előző kötetben – a kötet utolsó részébe kerültek. Természetesen nem beszélhetünk a szó klasszikus értelmében vett gyermeklíráról. Ezek a versek feltehetőleg nem gyermekeknek valók:

habár nem voltam link tahó
magamba hullok mint a hó
holnapra jég leszek latyak
tavaszra sár tespedt agyag

A költő Fanni lányának tulajdonított vers a rövidversek minden erényét magában hordozza, olyan vers, melyet ha gyermek írt is, mindenképpen halálosan komolyan gondolta. Egyúttal ez a *Simfonietta bambinesca* záródarabja. Kovács András Ferenc gyermekverseiben a babaházban is országos fontosságú dolgok zajlanak, a kozmosz és a lét visszavonódásának és a fogyasztói társadalom eluralkodásának pesszimista látleletévé válik Bandi bohóc és Barbie baba románca is. A weöresi formakultusz és zsenialitás mellől számomra hiányzik a weöresi derű. A kötet utolsó előtti verse, a *Sestina a költészet állapotáról* a magyar költészet történetében egyedülálló formai bravúrral megírt költemény, melyben a forma sikeresen idomul a tartalomhoz. A vers hiábavalóságának, idejétmúltságának rezignált tudomásulvétele ez a mű, amely a maga módján továbbgondolja Kovács András Ferenc költészetének azt az alapvető gondolatát, mely a költői megszólalás válságban létét állította. A *Saltus Hungaricus* legfigyelemreméltóbb versei már nem tartják szükségszerűen helyesnek ezt a válság- illetve vég-helyzetet, ezzel együtt azt sugallják, hogy immár a végen túljutottunk, és most *a semmi van.*

Kelemen Zoltán

Soliloquium és nyitottság a párbeszédre

Cs. Gyímesi Éva legutóbbi kötetében is, a *Colloquium Transsylvanicumban*[1] eszméltető és különös jelentőségű írásokkal ajándékozta meg az olvasót. A szerző rendhagyó olvasmányélményben részesíti azt, aki őt pusztán a nyelvtudományok, az irodalomtörténeti vizsgálódások művelőjeként ismeri[2], vagy az alkotás folyamatában teremtődő világ belső törvényszerűségeinek mikéntjére rákérdező irodalomelméleti íróként tartja számon[3], akár Szilágyi Domokos líráját a létértelmezés perspektívájából kibontó monografikus esszé szerzőjeként[4] értékeli őt. De rendhagyó e könyv annak számára is, aki nem szokta meg, mert nem szokhatta meg, hogy valaki erdélyiként és értelmiségiként, egyes szám első személyben, elfogulatlanul, tudatosan vállalt civilként fejtse ki véleményét az őt körülvevő világról, a kisebbségi létből fakadó szerepkényszerről és a peremlét lehetőségeiről. Ám az a befogadó, aki ismerője Cs. Gyímesi Éva *Honvágy a hazában*[5] című esszéket, interjúkat és publicisztikai írásokat tartalmazó gyűjteményes kötetének, erős szövedéket fe-

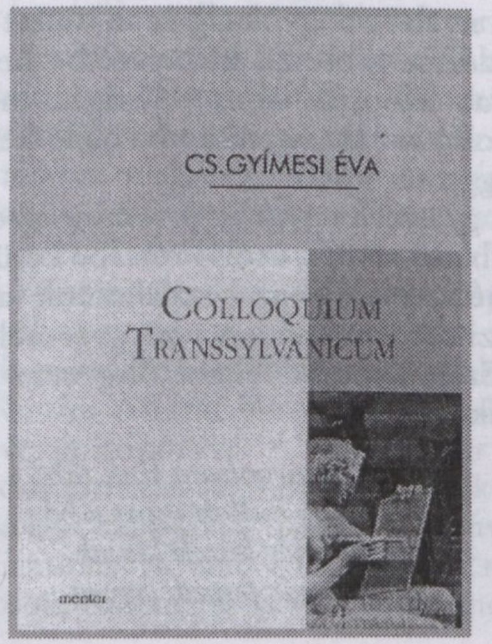

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 1998
252 oldal

dez majd fel a már említett és most megjelent könyv között.

A *Colloquium Transsylvanicum*, a szerző egyetemes távlatokat nyitó reflexióinak és önreflexióinak gazdag és sokrétű foglalata. A kötet olvasója annak a gondolkodónak a szellemi műhelyébe nyer betekintést, aki éppúgy megosztja vele a személyes hangvételű önmagával folytatott párbeszédeit, kételyeit, kritikai észrevételeit, mint a más szerzők gondolatainak továbbgondolását, azok olvasatait, vagy véleményét a kisebbségi lét alakulásáról, a századvégről és századunkat foglalkoztató egyetemes kérdésekről: a másság iránti érzéketlenségről és türelmetlenségről, a nacionalizmusról, a hatalomról, erkölcsről, civilizációról, kultúráról, értékről, a nemzetről, nemzettudatról, a vallásról, a hitről, a kisebbségről, identitásról, a küldetésről, etnocentrizmusról, a hírről és a világszerte is sokat vitatott globalizációról.

Ha az írások publikációs évszámát vesszük figyelembe, akkor a kötetben szereplő szövegek az utóbbi tizenöt év termékei, zömmel annak is a második felében keletkezett írások. Ha azonban az írások genézisét tartjuk szem előtt, vagy akár a szövegek világában feltáruló idődimenziót vesszük alapul, akkor a fenti behatárolás nem bizonyul helytállónak. Már csak azért sem, mert e kötetben megfogalmazódó gondolatok csírái már fellelhetőek voltak a *Mindennapi nyelvünkben*[6] egyfelől, másfelől a szövegek gondolati íve mind a múltra, mind pedig a jövőre orientált látószöget a lehető legmesszebb menőkig képes tágítani, a biblikus időtől jóval a saját korát meghaladó távlatokig úgy, hogy közben időszerűvé teszi számunkra Marcus Aurelius és Rousseau műveinek üzenetét is.

Ritka kivétellel, csak azok számára adatik meg ez a horizontokat tágító képesség, akik nyitottak a mindenségre, s egyszersmind egész lényükkel képesek odafordulni az ittben és mostban élő szellemi partner, a másik felé. Ez a fogékonyság és kivételes érzékenység teszi Cs. Gyímesi Évát is egyre sebezhetőbbé, aki naponként kényszerül elszenvedni a fájdalmát annak a felismerésnek, hogy az értékideál és a megtapasztalt tények világa között kibékíthetetlen az ellentét. Ez a feloldhatatlan ellentét felismerése válik Cs. Gyímesi Éva belső szellemi drámájának egyik fő forrásává és teszi őt Szilágyi Domokoshoz hasonlóan a megszenvedett bizonyosságok mellett hittel kiálló, két pólus között átégő szemlélővé. Ezekről az antinómiákról és a magányról is szólnak írásai. Ám, ha ezen a ponton megállnánk, és ebből az alapállásból bontanánk ki Cs. Gyímesi Éva gondolkodói személyiségének lényegi jegyeit, akkor ez a megközelítés pusztán a csonka, „félszárnyú madár"-oldalt (Cs. Gy. É.) rajzolná meg róla, és nem világítana rá arra a paradoxonra, ami egész írásművészetét áthatja. Vagyis arra, hogy még a legszemélyesebb indíttatású írásaiban is egyszerre szól az egyedi önmagáról, a megszólított másik személyről és egy adott közösség távlatairól, annak kínálkozó lehetőségeiről.

Kézenfekvő tehát, hogy mint makacs osztinátó, újra meg újra visszatérjen írásaiban a világra és benne az önmaga megértésére irányuló kérdésfelvetésre: ki vagyok én, kik a szövetségeseim és melyik az a közösség, amely megerősít engem?

Ezekre a kérdésekre ad válaszokat Cs. Gyímesi Éva a *Colloquium Transsylvanicum*ban olykor éles kritikával, polémiát gerjesztően, de sohasem a „sérülékeny kisebbségi önérzet bástyája mögül": (Cs. Gy. É.), mindig következetesen kitérve a mitizálás csapdája elől, máskor erős kételyekkel küzdve, de mindvégig hittel, mély átéléssel és nem utolsó sorban magát nem kímélő öniróniával és sok alázattal.

A megkerülhetetlen „ki vagyok én?" kérdésére választ kereső gondolkodó a *Honvágy a hazában* című korábbi kötetében a „civilnek lenni" imperatívuszát je-

löli meg. A két kötet megjelenése között eltelt időszakban felerősödik a szerzőben annak az igénye, hogy pusztán saját maga meggyőződésének a képviseletét vállalja, elvegyüljön egyszerűen a civilek között. A *Colloquium Transsylvanicum* hasábjain már az egyes szám első személyben megnyilatkozó, az elméleti kihívásokra reagáló, de a közösségi kérdések iránt nyitott, felelősséget érző értelmiségiként találkozunk vele újra. Azzal az autonóm személyiséggel, akinek az önreflexív jellegű (a *Közéleti naplójegyzetek*, Értelmiségi önreflexiók), vagy közéleti tárgyú, egyetemes kérdéseket feszegető írásaiból is *(Vázlatok egy szellemi kórképhez, Valóságképek a nyilvánosságban, Olvasatok, Kisebbségek a globalizáció sodrában)* kirajzolódik egy olyan értelmiségi típus, akivel a leginkább azonosulni tud: a társadalmi és egyéni érdekeket összehangolni képes, a szólamok nélküli, kitartóan építkező civil, aki soha nem az aktuális hatalomtól várja a meghatározását annak, hogy mi a kötelessége. A továbbiakban két kulcsszóról kellene szólnom még, ha Cs. Gyímesi Éva értekezői szubjektumának lényegi összetevőit megpróbálnám tömören meghatározni: éthosz és érték. Írásai sűrítve hordozzák magukban ezen minőségekkel való önazonosságunk vágyát, mindehhez a többi összetevő csak mint szerep rendelődik hozzá: az értékteremtő-, az értékőrző és az értékközvetítő szerepe is.

Az egyik ilyen szerep, amely reflexióra /önreflexióra készteti a szerzőt, az a tanár szerepe. Ehhez Marcus Aurelius elmélkedései szolgálnak végül is ürügyül, hogy megvizsgálja: képes-e a pedagógus testhez állóan kitölteni a szerepet, mennyire szükségszerű és milyen mértékben a véletlen „kaland" megízlelése csupán a személyiség és a szerep találkozása. A másik szerep a közéleti személyiség szerepe. Erős kurázsira van szüksége annak, aki erdélyi gondolkodóként a kisebbségi létben is kisebbségiként, ám a sorstársaival közösséget vallóként neki tudjon bátorodni, és mint egyes ember, merjen népszerűtlen véleményt mondani olyan kérdésekről, mint a Bolyai Egyetem helyzete *(Tudomány és egyetem a kisebbségi létben)*, vagy hogy felhívja a figyelmet olyan anomáliákra, mint a többes szám első személy bekebelező személytelensége, az elnyomatás és a dédelgetés paradox erdélyi egyidejűsége, vagy a politikai elit egyneműsítő nyelvhasználata, az „arctalan sokaságot feltételező 'mi'-tudat hamis szelleme" (Cs. Gy. É.), a nemzeti frusztráció, a monologizáló diskurzus.

Egy premodern kor korán jött polgára ő is, akárcsak az egyneműsítő kliséket lebontó és az értékrendek pluralizmusát hirdető Karácsony Benő. Könnyen belátható tehát, hogy deviánsnak számít az, akiben felmerül a személyes különbözés igénye a védekező kollektivizmus diskurzusai közepette. Törvényszerű, hogy a kiválást a mindenkori és bárhol levő nyilvánosság olykor szimbolikus szankcióval illesse. Ilyenkor erősödik fel a folytonos önmeghaladás vágyát is magában hordozó értelmiségiben az elszigeteltség érzése, de annak tudata is, hogy önmagunk vállalása: „a tökéletlenség, a viszonylagosság beismerése" (Cs. Gy. É.) is egyben, ami – mi tagadás – gyakran jár együtt a nevetségességgel. Azonban Cs. Gyímesi Éva Mircea Eliadeval együtt vallja: „Legyünk nevetségesek", aki szerint: „Egyedül a nevetségest érdemes utánozni. Mert csupán a nevetségest utánozva utánozzuk magát az életet... Mert a nevetségesség mindössze ennyi: élni közvetlenül a saját pőre életedet, elhárítani magadtól a babonát, konvenciót és dogmát. Minél inkább személyesek vagyunk, annál inkább azonosulunk szándékainkkal, cselekedeteink minél inkább egyeznek gondolatainkkal, annál nevetségesebbek vagyunk."

Cs. Gyímesi Évában azonban ott munkálkodik az a szelíd erő, amely, ha fogvacogtatva is, de odataszítja azok elé, akikhez szólnia kell, és arra készteti, hogy

megkeresse szövetségeseit. A *Hitel* című írásában így szól erről a terhet ellensúlyozó önmaga osztogatásról: „Mert ebben az odafordulásban a másikhoz minden külön felszólítás nélkül egy indítványozó gesztus rezdül: a párbeszéd felajánlása, a megértés ígérete. Tartozol ezzel mindenkinek, akinek figyelmére számot tartasz. Ha jól meggondoljuk, ez a legjobb értelemben vett építő alázat a megismerendő tárgy, a közvetítendő érték, a nyelv és legfőképpen a partner, embertársad iránt." Ehhez az odafordoláshoz kell számára annak a hite, hogy valamennyien imago Dei-k vagyunk és azok javára kell cselekednünk, akik közé Isten elrendelt bennünket: „Mert hiszem – írja Cs. Gyímesi Éva –, hogy életünk egyismeretlenes egyenlet, amelyben az *a* és a *b* az Istentől kapott tér és idő, s a te életed, az *x*, 'megoldása' csakis ezek közt az adottságok között lehetséges. Nem az a kunszt, ha megszökünk a feladat elől".

Választott partnereivel – akik közé beletartozik mindenki, aki e könyv hasábjain fellelhető: Jeremiás, Apáczai, Komoróczy Géza, Hankiss Elemér, Venczel József, Egyed Péter, Visky András, Makkai Sándor, Babits Mihály, Láng Zsolt, Tánczos Vilmos, Salat Levente, Veress Károly, Soros György és Karácsony Benő – intertextuális szövetséget, azaz colloquiumot alakít, s ezen colloquium révén képzeli el a jövőre irányuló beszélgetéseket.

A *Colloquium Transsylvanicum* sokszínűsége ellenére sem kolligátum. E kötetben megjelent szövegek nemcsak a szerző korábbi gondolati, közéleti tárgyú írásainak szerves folytatói, hanem az egyes fejezeteken belül és a fejezetek között is erős kötést és átjárhatóságot mutatnak. Természetesen e könyv minden egyes írása magáról Cs. Gyímesi Évaról is szól egyben, még akkor is, ha a szerző Jeremiással folytat éppen párbeszédet.

Tett értékű szavak szólnak hozzánk e könyv lapjairól. Nem kőtáblára, csak papírra, de annál maradandóbb írást tart kezében az olvasó.

JEGYZETEK

1. Cs. Gyímesi Éva: Colloquium Transsylvanicum. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 1998.
2. Cs. Gyímesi Éva: Találkozás az egyszerivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
3. Cs. Gyímesi Éva: Teremtett világ. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
4. Cs. Gyímesi Éva: Álom és értelem. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1990.
5. Cs. Gyímesi Éva: Honvágy a hazában. Pesti Szalon. Budapest, 1993.
6. Cs. Gyímesi Éva: Mindennapi nyelvünk. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

Bénesi Éva

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Mélyen átélem az ambivalenciát”

BESZÉLGETÉS NOVÁK ANDRÁS FESTŐMŰVÉSSZEL

Novák András festőművész 1962-ben Kmetty János, Hincz Gyula és Domanovszky Endre növendékeként végzett a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. Budapesti szabadúszó művészi pályáját feladva harminc évvel ezelőtt Szegedet választotta. Tehetségével, expresszív formanyelvével frissítőleg hatott a szegedi piktúrára. Évekig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola művésztanára volt, huszonkét éven át nyaranta a Szegedi Szabadtéri Játékok díszletfestőjeként dolgozott. Művészetét a korai években a puritán színszerkezetű, dinamikus ritmusú, expresszív kompozíciók jellemezték, majd bizonyára a színház hatása is közrejátszhatott abban, hogy drámai erejű, monumentális figurális víziók jelentek meg képein. A nyolcvanas évektől megváltozott festészete, a szépség, az érzékiség jegyében egyre inkább az aktok – sőt olykor a merészebb erotika – és a csendéletek izgatják, ám a fénnyel az árnyékot is megmutatja, a harmonikus, esztétikus női idomok mellett „a test ördöge” is felbukkan alkotásain. Novák András művészetét számos kitüntetéssel elismerték, a Juhász Gyula-díj és a Szegedért Emlékérem után ebben az évben megkapta a Szegedért Alapítvány művészeti kuratóriumának díját. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és egyik alapítója a szegedi Szög-Art Művészeti Egyesületnek. Moszkvától Párizson át az Egyesült Államokig sokfelé járt tanulmányúton, eddig tizenöt egyéni kiállításra hívták meg. Pályájáról, művészetéről szegedi műtermében beszélgettünk.

– Milyen meghatározó gyermekkori élményekre emlékszik, amelyek meghatározták pályaválasztását?

– 1936-ban születtem, nyolc-kilenc évesen éltem át a háborús időket. Rákoscsabán egy különös házban, a bádogkas-

télyban élt a családunk. Vaslemezekből összeszerelhető, kívül-belül bádog panel építmény volt, amit az 1929-es kanadai építészeti világkiállításra egy általam nem ismert építész tervezett. Állítólag a bádogház kint volt a világkiállításon, majd visszahozták, és Rákoscsabán szerelték össze. Négyéves voltam, amikor a családunk megvette. Két szobából, előtérből és verandából állt. Tartozott hozzá egy pince is, ahol a háború egy szakaszát átéltem. A bádogkastélynak a tetőzete is bádog volt, az egyik légitámadás idején egy golyószóró-sorozattal szitává lőtték. Nem keletkezett nagyobb kár, mert a padlástérben deszka és homok volt, amiben megálltak a lövedékek. Ma is élesen emlékszem a légitámadásokra: az arany, a rózsaszín, az égő gépek furcsa fényei kavarogtak a napsütésben. Egyszer az egyik lelőtt gép néger pilótáját el is fogták a németek, és három napra ketrecbe zárva közszemlére tették a piactéren.

– *Egy nyolcéves gyerek számára nehezen értelmezhető lehetett egy ilyen világ; már a bádogkastély is eléggé meseszerűen hangzik...*

– A falai zöldre, a tetőzete pirosra, az ablakai fehérre voltak festve, a verandája pedig egy díszes faszerkezet volt. Kitűnt a környékbeli egyszerűbb házak közül, ezért nevezték el a helybeliek bádogkastélynak. Persze a méretei alapján egyáltalán nem lehetett kastélynak nevezni, iszonyú pici és nyomorúságos volt, de amikor ötévenként kívül-belül újrafestettük, nagyon csinosnak tűnt.

– *Szülei mivel foglalkoztak?*

– Apám a háború előtt postai alkalmazott volt, a józsefvárosi postahivatal távbeszélő központjában dolgozott, majd távbeszélő ellenőrré nevezték ki. 1943 végén nem volt hajlandó végrehajtani valamilyen utasítást, ami miatt összetűzésbe került a főnökeivel, ezért otthagyta ezt a biztos megélhetést jelentő állást. Közben megkezdődött a háború, oldalkocsis motorjaikkal megjelentek a németek. Rákoscsaba legmagasabb része a Kucorgó nevezetű hely volt, aminek a tengerszint feletti magassága megegyezik a János-hegyével. A háború idején, majd később 1956-ban a Kucorgón állították fel a németek, majd az oroszok a nehéztüzérségi fegyverzetüket. Olyan hangosak voltak ezek az ágyúk, hogy majd' megsüketültünk tőlük. A háború alatt nagyon féltünk. 1944 novemberében egy napon apámék levágták az összes baromfit, becsomagolták, felpakoltunk egy szekérre és Budára mentünk. A Hárshegyi úton, a Lipótmezőn nagyanyám testvére volt a portás, ő javasolta, hogy oda menjünk, mert ott bombabiztos bunkerek vannak. Beköltöztünk a lakásába, és a légiriadókat a pincerendszerben vészeltük át. Félelmetes volt! Egy vasrács választotta el a pince másik részét, ahol az őrülteket helyezték el. Amikor a közelben becsapódott egy bomba, és a villany kialudt, az elmebetegek iszonyúan üvölteni kezdtek. Ezt hallgattuk a gyertyafényben. Egyre absztraktabbá és abszurdabbá vált az életünk. Korábban Rákoscsabán egészen mások voltak a légiriadók: a szomszéd telken észak-déli irányban megásott árkokba vonultunk, mert ott volt a legkisebb esélye annak, hogy eltalál bennünket egy bomba. Ezekből az árkokból figyeltük a repülőgépeket és a belőlük hulló bombákat. A Hárshegyi úton egészen másféle, absztrakt félelem kezdődött, ami mindent bizonytalanná tett. Miután a zsidókat kitelepítették, nem sokkal karácsony előtt a Nimród utcába, a Forbáth-villába költöztünk. (Már az oroszok kezén volt a körzet, amikor visszaérkezett az egyik koncentrációs táborból Forbáth, akinek az egész családja odaveszett. Nagyon hálás volt apámnak, hogy megmentette a nagy ládákba csomagolt holmijait.) A villában hat család élt együtt. Karácsony este éjféli misére elmentünk a szentföldi templom mintájára épített közeli katolikus templomba. Hazafelé tartva már erős

géppisztolyropogást hallottunk a Hárs-hegy túlsó oldaláról. A németek fejvesztve, úttalan utakon menekültek. A légiriadók idején a villa pincéjébe vonultunk, három magyar katona is velünk várta, hogy megérkezzenek az oroszok. Nem voltak hajlandók civilbe átöltözni, de a fegyverüket széttörték, és otthagyták a bejárat előtt. Amikor megjöttek az oroszok, géppisztolysorozatot eresztettek a pinceajtóba, majd egy kézigránáttal szétrobbantották. Mindenkinek feltartott kézzel kellett előjönnie. A katonákat különválasztották, az ékszereket, órákat elszedték tőlünk. A villában a karácsonyfa mellett az asztal meg volt terítve süteménnyel. Előbb ennünk kellett belőle; így bizonyosodtak meg róla, hogy nem mérgezett, majd mindet fölzabálták. Ezek az orosz katonák viszonylag emberségesek voltak, imádták a gyerekeket, tangóharmonikáztak nekünk. A nők rettenetesen féltek tőlük, korommal kenték be magukat, hogy minél mocskosabbnak, csúnyábbnak látsszanak. Az egyik szobában egy Horthy-tiszt kihívóan csinos felesége lakott, aki annyira félt, hogy amikor egyik este az oroszok rengeteg bort szereztek és berúgtak, megkérte anyámékat, aludjanak a szobájában. Apámat, aki egy meglehetősen filigrán ember volt, akadálynak odafektették az ajtó elé egy matracra. Amikor az egyik katona benyitott, keresztülesett rajta. Iszonyú dühös lett, apám fejéhez nyomta a pisztolyát és fülénél fogva átrángatta a szobájukba. Rögtön kitört a hisztéria, nagyanyám kiszólt a bejárati ajtó előtt álló őrnek, hogy meg akarják ölni az apámat. Ezek a katonák valószínűleg ukránok lehettek, elég jól beszéltek németül, nagyanyámék pedig svábok voltak, így tudtak egymással beszélgetni. Anyámat és nagyanyámat azonnal megkedvelték, hálásak voltak nekik, mert varrtak rájuk, és próbálták őket megszabadítani a tetvektől. Az őr belőtt a szobába az ajtó üvegén keresztül, majd megfogta a részeg katonatársát, kirángatta a ház elé, és úgy összerugdosta, hogy már anyámék kezdtek rimánkodni neki, hagyja abba. Két nap múlva bekötözve, kijózanodva jött az összerugdosott katona, aki a csoport parancsnoka volt, és a szemünk láttára kitüntette katonatársát, amiért megakadályozta a vérontást. Alig tudtuk visszafojtani a röhögésünket. Rengeteg szörnyűséget átéltünk azokban a hónapokban. Egyszer a szemem láttára lőtt homlokon egy németet egy orosz katona. Láttam, ahogy a halántékán bement, majd a másik oldalon kijött a golyó. Az orosz is kiborult, amikor a német tárcájában megtalálta a gyerekei fotóit. Másnap ő is meghalt, mert részegen kihajolt a kocsi ablakán és egy másik jármű levágta a fejét. Borzalmas látvány volt, a pufajkájába csomagolva hozták haza, a nagyapáméknak kellett eltemetniük.

– *Mi történt a háború után?*

– A Ferenc József híd volt az első, amit rendbe hoztak és megnyitottak, azon keresztül mehettünk haza Rákoscsabára. Felpakoltunk mindent egy kocsira, amit apám és nagyapám húzott, anyám és a nagyanyám tolt, mi pedig az öcsémmel fenn ültünk a tetején. Annyira jellegzetes volt ez a jelenet, hogy még a Filmhíradó is felvette, így viszontláthattuk magunkat a moziban. Nagyapám a háború előtt kéményseprő volt, ezért 1945 májusában kapott egy kéményseprő mesteri állást Homokmégy, Miske, Hajósd, Drágszél, Öregcsertő helységekbe. Homokmégyre költöztünk, nagyapám onnan járt a többi településre dolgozni. Amikor megérkeztünk, csönd és hajnali pára vette körül a falut. Csodálatos élmény volt a budapesti iszonyatos pokol után, szinte megváltásnak éreztük, olyan volt, mintha a Paradicsomba érkeztünk volna. Gyönyörű évek következtek Homokmégyen, nagyapám a munkájáért eleinte rengeteg gabonát, tejet, tojást, baromfit kapott a helybeliektől, nem szenvedtünk hiányt semmiben. Közben én a kalocsai jezsuita iskolába kerültem, mert anyám úgy gondolta, papot

csinálhat belőlem. Borzasztóan utáltam azt az iskolát. Legkedvesebb tanárom a fizika-kémia szakos Hegedűs László volt, hozzá fordultam akkor is, amikor a homoszexuális rendházfőnök megpróbált elcsábítani. Amikor undorodva elmeséltem neki, hogy mi történt, elmagyarázta, mi a homoszexualitás és a cölibátus. Bármennyire viszolyogtam is a kalocsai iskolától, rettenetesen sajnáltam, amikor 1949-ben deportálták a jezsuitákat. Anyám egyik délután litániára ment a templomba, és véresen jött haza. Elmesélte, hogy a szertartást vezető jezsuitát a hívek szeme láttára fekete bőrkabátosok gumibottal fejbe verték, amitől kitört a pánik, és az emberek egymást letaposva menekültek ki a templomból. Közben őket is gumibottal ütötték. Anyám ugyan nem sérült meg, de mások vérétől ő is véres lett. Kalocsáról hamarosan visszaköltöztünk Rákoscsabára, a nyolcadik osztályt már ott végeztem.

– *Hogyan választotta a képzőművészeti pályát?*

– Nem akartam festő vagy művész lenni, de mindig rajzoltam valamit. Nem gyerekrajzokat, nem olyan gyönyörű álomvilágot, mint később a kislányom. Mindig keresztrefeszítés, félelem, gyötrelem volt a rajzaimon, ma már expresszívnek nevezném ezeket a képeket. Az iskolai rajzfeladatok persze nem ilyenek voltak, azokat röhögve megcsináltam. Elég jó voltam matematikából, az is megfordult a fejemben, hogy építész leszek, ezért a kőbányai Szent László Gimnáziumba iratkoztam be. Közben elküldtek a Művészeti Gimnáziumba egy rajzversenyre, ahol díjat nyertem, és rögtön fel is vettek. A szüleim javaslatára átiratkoztam. Eleinte nagyon nem tetszett a művészeti iskola, úgy éreztem, nem vagyok elég képzett. Akkoriban nagyon nehezen éltünk, minden nyáron dolgoznom kellett, sőt az iskola mellett is mindenféle alkalmi munkát vállaltam. Harmadéves koromban már jobban ment a rajzolás és a festés, a nyári művésztelepi képeimért díjakat is kaptam. Negyedéves voltam, amikor egy öreg ügyvédről, aki modell volt az iskolában, olyan portrét festettem, ami jobban sikerült, mint amit a korábbiak, Gyémánt László, Szabó Ákos festettek. Amikor meghalt az öreg, a család az én portrémat választotta. Azokban az években a Dózsában eveztem. Párizsban élő barátommal, Kovács Izsákkal nagyon jó időeredményeink voltak párosban, borzasztóan számítottak ránk, de épp a felvételi idején volt egy házi verseny a Vörös Meteor és Dózsa között, amire nem mentünk el. Büntetésül kizártak az egyesületből, és egy évre eltiltottak a versenyzéstől. A folytatásból nem lett semmi, mert jött az '56-os forradalom, és Izsák Franciaországba emigrált. A Képzőművészeti Főiskolára ugyan helyhiány miatt nem vettek fel, de Kecskés Lajost, Pál Misát és engem átküldtek egy másik felvételi bizottsághoz, amelyben a szegedi tanárképző főiskoláról Vinkler László és Klebniczky ült. Vinkler azt kérdezte, milyen kompozíció Mantegna Pietája, Klebniczky pedig azt, hogy hol lehet Magyarországon feketeszenet találni és mik azok a meteoritok. Mindhárom kérdésre tudtam a választ, ezért felvettek földrajz-rajz szakra. 1956 szeptemberében kezdtem a tanévet, és Szegeden ért a forradalom is. Részt vettem a szegedi felvonulásokban. A ruhagyárnál volt egy atrocitás, ahol a munkások és a diákok együtt tartottak gyűlést, amikor megjelentek a katonák és a tűzoltók, és vízágyúval akarták szétoszlatni az egyik szegletbe beszorult tömeget. A vízágyú azonban nem működött rendesen, a katonák nyakába zúdult a víz, akik bedühödtek és vaktában lövöldözni kezdtek. A tömeg pánikba esett, nekünk szerencsére sikerült időben eljönnünk. Október 26-ára már senki sem maradt a kollégiumban, én is összepakoltam a könyveimet és elindultam haza. A vasútállomás teli volt ávósokkal, de azért fel tudtam szállni a vonatra. Ceglédig jutottam el, ahol közölték, sehová sem

megy több vonat. Gyalog vágtam neki a hátralévő hetven kilométernek. Útközben, Péteriben tanúja voltam annak, hogy felakasztottak egy embert. Rettenetes élmény volt! Tehetetlenül néztem végig. A Kucorgó mellett elhaladva láttam, hogy az oroszok nehéztüzérségi ágyúkkal lőtték Budapestet. Olyan iszonyú hangzavar volt, hogy néhány napra szinte teljesen megsüketültem. A péceli úton, a rákoskeresztúri elágazásnál volt egy közért, aminek a padlásteréből lövöldözött valaki. Épp amikor odaértem, Pécel felől jött egy orosz tank, olyan volt, mintha a csöve rám irányult volna. Beugrottam az árokba és már hallottam is a hatalmas dörrenést. A lövedék teljesen szétrobbantotta a bolt padlását a lövöldözővel együtt. A gyaloglás és a megrendítő élmények meglehetősen kimerítettek mire hazaértem. 1957 februárjában folytatódott az oktatás Szegeden, de csak néhány hetet töltöttünk itt. Kecskés Lajossal és Pál Misával együtt én is kaptam egy táviratot a Képzőművészeti Főiskolától, hogy megváltoztatták a korábbi felvételi vizsga eredményét, és mindhármunkat felvettek Kmetty János osztályába. Visszamentünk Budapestre, és mintha mi sem történt volna, a Képzőművészeti Főiskolán folytattuk a tanévet. A forradalom alatt sok hallgató kiment Nyugatra, többet pedig lelőttek a harcokban. Az egyik főiskolás, akit a katonaságnál mesterlövésznek képeztek ki, időnként lelőtt egy-egy orosz katonát, amin az oroszok úgy bedühödtek, hogy az egész intézményt feldúlták. Barátomat, Bódis Antalt is akkor lőtték hasba.

– *Hogyan emlékszik a főiskolai mestereire, mit lehetett tőlük tanulni?*

– Kmetty Jánosnál kezdtem a főiskolát, harmadévben Hincz Gyula növendéke voltam, majd a negyed-ötöd-hatod évet Domanovszky Endre irányításával végeztem.

– *Három abszolút különböző művészegyéniség...*

– Kmetty János szelíd ember volt, világító, gyönyörű kék szemmel és olyan ősz hajjal, mint most az enyém. Örökérvényű jelmondatai voltak: „Ha nem működik a forma-szín-tér, nincs vizuális eseménydráma." Eleinte nem szerepeltem túl jól nála. Egyszer portrét csináltunk, amikor azt mondta, ne fessek, menjek inkább tanítani. Átvette az ecsetet, próbálta helyrehozni a képet, de csak még rosszabb lett. Amikor otthagyott, rájöttem, hogyan kellene megcsinálni. Amikor visszajött, és meglátta a végeredményt, azt mondta: „Mi van Novák, mégiscsak festő lesz?" Harmadéves koromban Hincz Gyulához kerültem, akinél elhatároztam, hogy egy gyönyörű, életnagyságú aktot festek. Volt egy csodaszép modellünk, hosszú derekú, rövid lábú, nagyon különös, érdekes arcú. Sarkától a feje búbjáig lemértem, tökéletesen pontos akartam lenni. Amikor részletesen, valósághűen megfestettem, még a körmét is alaposan kidolgoztam, megmutattam Hincznek, aki átölelt és azt mondta: „Ide figyelj, drága fiam! A neorealizmus nem kedvelt a mi politikai viszonyaink között." Azt hittem, szétrobban az agyam, nem is értettem pontosan, hogy mit mond. Hincz kedves, tiszta lelkű ember volt, nagyon szerettem, rettenetesen hatott rám, amit mondott. Fogalmam sem volt, mi az a neorealizmus. Irodalomtanárunknak, Bikácsy tanár úrnak az volt a mániája, hogy elvitt bennünket az Uránia Filmstúdióba. Akkoriban láttam például az Andalúziai kutyát, majd Fellini Országútonját. A könyvtárban utánaolvasva kiderítettem, mi is az a neorealizmus. Megpróbáltam kimászni belőle. Volt egy idős hölgy modellünk, akit óriási vörös kalapban, rózsaszín kabátban, szürke, ócska paraván háttérrel festettem meg. Sehogysem tetszett az eredmény, ezért dühömben felkaptam a narancssárga festékcsomóban fekvő spachtlit és hozzávágtam a vászonhoz. Hincz tanár úr épp akkor lépett be, még látta leesni a spachtlit és lefolyni a narancssárga masszát a szürke

képen. Elkiáltotta magát: „Akció!” Az agyam teljesen szétment, azt mondtam magamban: szeretem Hinczet, de őrült nem vagyok. Hazamentem és bejelentettem a szüleimnek, hogy befejezem, otthagyom, mert ez nem főiskola, hanem az őrültek háza, egy elmebeteg-gondozó intézet. Apám dühében lekevert egy hatalmas pofont, mire felkaptam és úgy belevágtam az ágyba, hogy az összetört. Kiszaladtam a kertbe bőgni, majd visszamentem, bocsánatot kértem és megígértem, hogy ha fát vágnak a hátamon, akkor is befejezem a főiskolát. Hincznél csillagos ötössel fejeztem be a harmadévet. A következő évfolyamot már a főigazgató, Domanovszky Endre növendékeként folytattam, aki akkor vállalt először osztályt. Alacsony volt, de a kétméteresek feje fölött is átnézett, nem volt olyan ember, aki nála nagyobb lett volna. Veres Öcsi, Szabó Béla, Vályi Csaba, Wágner János és én alkottuk az ötfős osztályát. Doma – mi csak így hívtuk egymás között Domanovszkyt – feladta a leckét: freskót fogunk festeni. Három és fél méteres kartonokat szereltünk fel a falra, és úgy rajzoltuk a kétméteres figurákat, mint az őrültek. Egy év múlva azt mondtam Domának: nem mehet így tovább, valami gyakorlatot adjon. Alaposan utánaolvastam, így elméletben már pontosan tudtam, hogyan kell freskót festeni. Először nagyon dühös lett, komolyan összevesztünk, de később megkedvelt, és állandóan cikizett. Meghívott a lakására is, és bemutatott a feleségének.

– *Domanovszky festészete mennyire hatott a tanítványokra?*

– Nekem nagyon tetszett a festészete. Ezt a mai napig vállalom. A dunaújvárosi freskója és a hasonló munkái miatt ma sokan a szocreál apostolának titulálják, és elfelejtik, hogy mellette voltak izgalmas szőnyegei, gobelinjei és absztrakt munkái is. Doma nem volt olyan szellemi ember, mint a főiskola legműveltebb tanárai, Bernáth Aurél – akivel jó barátságba kerülhettem – vagy Pátzay Pál, de mindannyiunkra nagy hatással volt. Tintoretto-imádó volt, a szín- és formateremtés lehetőségeiről nagyon sokat tanultunk tőle, átvettük az elképzeléseit. Bár mind az öten nagyon különböző egyéniségek voltunk, egy idő múlva óhatatlanul Doma-képeket kezdtünk festeni, noha sohasem nyúlt bele a munkáinkba. Hatodéves korunkban kiharcoltam, hogy az Epreskertben felépítsenek nekünk egy falat, amire Rékasi Csabával és Szabó Bélával freskókat festettünk. A diplomamunkámat is erre a falra festettem, Doma már a bíráló bizottság előtt megjelent, megnézte és leszólta. Erre kalapácsot ragadtam, levertem és talicskával elhordtam a vakolatot. Újra megcsináltam, de akkor már csak papírra. A főiskola archívumába került, amit azóta már felszámoltak.

– *Mihez kezdett a főiskola után?*

– Doma már ötödéves koromban adott egy engedélyt, hogy negyedévenként öt darab képet beadhatok a Képcsarnokhoz. Először azt hittem, csak Doma nyomására veszik be őket, de aztán megnyugtattak, viszik a képeimet, nincs raktáron belőlük egy darab sem. Hatodéves koromban már közös műteremben dolgoztam első feleségemmel, Zoltán Mária Flórával. A főiskola után rögtön szabadúszó lettem, egészen tűrhető jövedelmet jelentettek a Képcsarnoknak leadott képek. Rendszeresen festettem aktot, csendéletet és tájképet is, sőt olykor valamiféle eszményképi dolgokat is. Akkoriban tisztességes megélhetést biztosított a festészet. A házasságunkból született két gyermekünk. Andris most Svédországban él, hangszerkészítőként keresi a kenyerét. Zsófi lányom most Kaliforniában ösztöndíjas, egyébként a Mancs olvasószerkesztője. Angol szakot végzett az egyetemen, majd Cambridge-ben is tanult.

– *A budapesti pályakezdés után hogyan került Szegedre?*

– Érdekes történet. A hatvanas évek végén a Halászbástya alatt az egyik ház tetőterében kis műteremlakásokat alakítottak ki, és én is befizettem az egyikre. Közben találkoztam főiskolai barátommal, Szabó Bélával, akinek megmutattam az építkezést, hátha ő is szerezhetne még ott magának egy műtermet. Elmesélte, hogy a Művészeti Gimnáziumban tanít, albérletben lakik, nem tud boldogulni, ezért jelentkezett a minisztérium pályázatára, és várhatóan egy szegedi műteremlakást adnak neki. Szegedről nekem csodálatos emlékeim maradtak, '56-ban kijártunk festeni a Sárgára, a Tisza-Maros-szögbe. Akkoriban még rengeteg aranyló-okkeres sárga ház volt Alsóváros on, azóta sem találom azt a gyönyörű sárga színt. Nagyon tetszett a város szerkezete, és az épületek is. A főiskolán is jól éreztem magam, mert Vinkler Lászlót nagyon megszerettem. Megbeszéltem Szabó Bélával, hogy cserélünk: övé lesz a budai műteremlakás, enyém pedig a szegedi. Időközben elváltam, a gyerekekkel rendszeresen tartottam a kapcsolatot, és volt feleségemmel is jó barátságban maradtunk, de nem kötődtem már olyan szorosan Budapesthez. 1969 decemberében költöztem Szegedre az elkészült új műteremházba. Amikor a minisztériumi pályázat átírásakor kiderült, hogy nem vagyok párttag, sőt még csak KISZ-tag sem voltam soha, nagy vita kerekedett, végül vállalnom kellett, hogy letelepszem Szegeden, részt veszek a város kulturális életében és tartom a kapcsolatot a helyi tanáccsal. Azóta ebben a műteremlakásban lakom. Két év múlva feleségül vettem egy szegedi lányt, Cseh Ibolyát, aki hathónapos kisgyerekével hozzám költözött. Ez a házasság sem sikerült, ezért 1983-ban elváltunk. Harmadik házasságomból született kislányom most lesz tizenkét éves. Ő jelenti számomra a legnagyobb örömet az életben. Édesanyjával, Hevesi Nagy Anikóval él, de sűrűn találkozunk. Anikó tehetséges festő és nagyon jó anya.

– *Fővárosból érkezett fiatal festőként hogyan fogadták a szegedi művészkollégák?*

– Idekerülésemkor régi ismerősökre bukkantam a ház lakói között: Dér Pistával és Zombori Lacival 1956-ban együtt kezdtem a szegedi főiskolát. Pintér Jóskával is hamar jó barátságba kerültem. Ő volt akkoriban a művészeti titkár, nagyon sokat köszönhettem neki. Azt sem felejtem el soha, hogy amikor beköltöztem, Cs. Pataj Miska egy kis kendőbe csomagolt kenyérrel, sóval és szalonnával fogadott. Szomszédomat, Zoltánfy Pistát imádtam, húsz éven keresztül nagy-nagy szeretetben éltünk. Amikor meghalt, egy évig tartó iszonyú tragédia volt a számomra. Az amatőrökkel, a színházi díszletfestőkkel is hamar ismeretségbe kerültem. Amikor 1972-ben Varga József otthagyta a művelődési osztály főelőadói állását, engem kértek fel a tanácstól. Elvállaltam, de egy évnél nem bírtam tovább, mert utáltam a hivatali munkát, és úgy éreztem, semmit sem tudok elérni. Vinkler Lászlónak támadt egy ötlete, hogy művésszé lett egykori növendékeivel Spirál címmel kiállítást rendez. Az volt a feladatom, hogy a Képzőművészeti Lektorátust meggyőzzem, engedélyezzék a tárlatot. Nem sikerült. Beláttam, hogy hatalom nélkül jártathatom ugyan a szám, de úgysem megyek semmire, ezért beadtam a felmondásom. Két év múlva felvettek a tanárképző főiskolára tanársegédnek. Azt kértem, hogy örökös tanársegéd maradhassak, mert nem végeztem pedagógiát, de a szakmát szívesen tanítom. Volt még egy probléma: nem volt diplomám. A Képzőművészeti Főiskolán ugyan megvolt a tizenkét érvényes félévem, a diplomamunkámat is elkészítettem, de végül már nem érdekelt a diploma. Úgy gondoltam, egy festőnek minek, Domanovszkynak sem volt. A minisztérium elfogadta az indexemet, taníthattam a szegedi főiskolán, de öt év múlva előjöttek azzal, hogy szerezzem meg a közép-

iskolai tanári diplomát. Újra beiratkoztam a Képzőművészeti Főiskolára, ahol a volt osztálytársaim tanítottak. Azt mondták, ne vicceljek velük, adjam oda az indexemet, majd aláírják. Nem mentem bele, inkább Szegeden bejelentetem, hogy nem csinálom tovább, örökös tanársegéd akarok maradni. Közben azért Dér Pista pátyolgatásával elég jól kikupálódtam pedagógiából is. Amikor kineveztek KISZ-vezető tanárnak, kezdődött megint a cirkusz. Hiába mondtam, hogy még úttörő sem voltam soha, párttag sem vagyok, nem politizálok, mégis nekem kellett csinálni. A KISZ-foglalkozások abból álltak, hogy kijártam a hallgatókkal a jutagyárba, amelynek a Victor Hugo utcai klubjában tárlatokat rendeztünk. A tanítást nagyon szerettem, a hozzám járó hallgatók eredményei a kollégáim szerint azt mutatták, jól csinálom. A fiatal generációhoz mindig rendkívüli módon vonzódtam. Az első feleségemmel egykorú voltam, a második tizenkét évvel, a harmadik pedig harminckét évvel volt fiatalabb nálam. Sőt, a második azt mondta, a legközelebbi feleségemet már az óvodából fogom választani. A főiskolán sokszor együtt fociztam, kocsmáztam a hallgatókkal. Ami miatt végképp kiborultam: az egyik téeszelnök lányának jegyét a főigazgató önhatalmúlag egyesről ötösre javította az indexben.

– *A nyolcvanas évek elején egy nagyobb közösségi munkára kapott megbízást...*

– 1983-ban a Szegedi Városi Pártbizottság pályázatot hirdetett egy nagy pannó megfestésére. Nyolcan pályáztunk, a helyiek közül egyedül Vinkler László nem volt hajlandó, azt mondta, nem fest a kommunistáknak. Én egy nagy kompozíciót készítettem mezítelen emberekkel, aminek egy Pieta-jelenet volt a középpontjában. Egy nő egy huszonéves haldokló fiút tart a kezében, mellette a két nővér áll, a kép másik részében egy férj kitapogatja terhes felesége hasán a születendő gyermek sarkát, körben pedig kerek hasú, táncoló lányok. A bírálók vérig sértettek, amikor megkérdezték: Mi ez a hústömeg? Valamiféle életjelképnek tekintettem a duzzadó mezítelenséget, és nem tudtam, milyen ruhát adjak az emberekre. Amikor újra kiírták a pályázatot, elhatároztam, ha nekik az kell, festek egy szocreál majálist. Nagyon szerettem a május elsejéket, nem a hivatalos felvonulást, hanem a tavaszi vidámságot, a népünnepet. Annak idején egyik barátommal azért mentünk el felvonulni, hogy közelről megnézzük Rákosi tökfejét. Ezek az emlékek is bennem éltek. *Fortélyos félelem igazgat* címmel a nyolcvanas évek elején jelent meg egy történelemkönyv, amit felhasználtam a kompozíciómhoz: egy fiúgyerek tartja a kezében, jól olvasható a címe. Festettem egy formás, gömbölyded fehér ruhás lányt is, aki rózsát tart a kezében, a lábával pedig rálép egy másik rózsára. Egy német lapban láttam azt a fotót, amelyen egy május elsejei felvonuláson egy kislány áll a tömegben a szüleivel, egyik kezében vörös zászló, a másik kezét pedig a jellegzetes Heil, Hitler! karlendítéssel magasba emeli. Ezt a jelenetet kicsit átformálva én is felhasználtam: a kislány egy magyar zászlót tart a kezében, a másikat pedig ökölbe szorítja. Más furcsaságok is voltak ezen a pannón: nincs szám a toronyórán, három nap süt az égen. Egy KISZ-es felvonuláson selyem tüllzászlókat vittek, amelyekre Lenin-fejeket festettek, s a lobogó zászlókon eltorzultak a fejek. Ezt is megpróbáltam megfesteni, de nem sikerült igazán jól, a groteszkhez nem volt érzékem. A bíráló bizottság végül mégis ezt a pályamunkát választotta, amit aztán összefüggő húsz négyzetméteres vászonra meg is festettem. Néhány év múlva, 1986-ban, amikor másik épületbe költözött a pártbizottság, megkértek, hogy szereljem le a képet. Adtak egy kulcsot, azt mondták, bármikor mehetek érte, az épületből már kiköltöztek, nincs ott senki. Barczánfalvi barátommal – aki kitalálta, hogyan lehet ezt a hatalmas vásznat

jól feltekerni és csomagolni – egyik este együtt elmentünk megnézni a képet. Kinyitottuk a nagykaput, keressük a villanykapcsolót, egyszercsak megszólal mögöttünk valaki: Tudja, hogy le kell lőjem?! Röhögve válaszoltam, lőjön csak le bátran, legalább a főművem előtt fogok meghalni. Kiderült, hogy a munkásőrség fegyverraktára még ott maradt a kiürített pártbizottsági épületben. Végül tisztázódott a dolog, és átmentünk a Szeged étterembe leöblíteni az ijedséget. Barczánfalvi elkiáltotta magát: Novák bevitt a pártbizottságra lelövetni. Amikor elmeséltük a sztorit, hatalmas nevetés volt. Végül öt emberrel szereltük le, majd az új helyen újra fel a képet. A rendszerváltás idején újra leszerelték, állítólag ma a múzeum raktárában őrzik.

– *Huszonkét évig dolgozott a szabadtéri festőműhelyében. Hogyan került kapcsolatba a színházzal?*

– A színház régi mániám volt, már Pesten is nagyon szerettem színházba járni. Jól ismertem például Pécsi Sándort. Bedolgoztam a Madách Színház, a Nemzeti Színház és az Operaház díszletműhelyébe. Szegeden már 1970 nyarán megismerkedtem a díszlettervezőkkel, díszletfestőkkel. Jó kapcsolatba kerültem Székely Lászlóval, Varga Matyi bácsival és a díszletfestő Sándor családdal. Imádtam a színházi munkát. Kovács Izsák barátommal középiskolás korunkban akvarelleztünk, és azt gyakoroltuk, hogy milyen úgy festeni, ha nézik az embert. Direkt kiültünk a rakpartra festeni. Vonzott a közönség, nem exhibicionista módon, inkább csak a kibírás szintjén. A főiskolán Domanovszky elsősorban a muráliára készített fel bennünket. 1964-ben Mohácson készítettem egy sgraffitót, 1968–69-ben pedig a sályi egykori Eötvös kastélyban már festettem egy nagyobb freskót is. Ilyen megbízások jó ha tízévente adódnak, a színházban viszont minden évben hatalmas, látványos díszleteket festhettünk. 1971-ben például Szinetár Miklós rendezésében a *Borisz Godunov*ot mutatták be a Dóm téren, amihez Fülöp Zoltán tulajdonképpen egy nagy ikonosztázt tervezett díszletnek. A harmincnégy ikon többségét nekem kellett elkészítenem, tizenvalahány négyméteres figurát kellett megfestenem. Rettentően élveztem! Tíz évvel később, 1981-ben egy orosz tervező, Viktor Volszkij tervei alapján csináltuk meg a szabadtérin az *Ivan Szuszanyin* díszletét, ami ugyancsak gyönyörű munka volt. Sokat dolgoztam együtt Csikós Attilával és Forray Gáborral, Varga Matyi bácsitól megtanulhattam a díszletfestő szakma mesterfogásait, fortélyait. Végül már úgy kikupálódtam, hogy az utolsó öt évben én voltam a festőműhely vezetője.

– *Gondolkodott már azon, hogy alakult volna a pályája, ha 1969-ben nem cseréli el a budait a szegedi műteremlakásra?*

– Amikor négy éve elköltözött a családom és egyedül maradtam, ez is eszembe jutott. Biztosan minden másként alakult volna. A pesti kollégákkal hosszú ideig tartottam a kapcsolatot, egykori évfolyamtársaim, régi barátaim, Gyulai Líviusz, Veress Sándor, Wágner János ma is megvannak. A néhány évvel fiatalabbakat is ismerem, de a fiatal generáció már egyáltalán nem ismer engem. Pataki Feri talán jobban tartja velük a kapcsolatot. Amikor letelepedtem Szegeden, belesuvasztottam magam ebbe, ami itt van. Nem igyekeztem, hogy rangot szerezzek magamnak a szakmában. Azért sem törtem magam, hogy komoly katalógusom legyen. Most készülök egy nagyobb kiállításra, az Újpesti Galériában lesz egy tárlatom, aminek azt a címet szeretném adni: Harminc év után. A múlt év decemberét számítva épp ennyi ideje jöttem Szegedre.

– *Milyen képek szerepelnek ezen a tárlaton?*

– Szeretném bemutatni az *Amikor a sötétség eljön* című kompozíciómat a *Társasági szex* és az *Éjszaka világa* című mellékleteivel együtt. Ebben a témában Szuromi Pali az eszmei partnerem, aki most írja az *Árnyak* című könyvét. Vele sokszor megvitattam már ezt a kérdéskört. Bulgakov regénye, *A Mester és Margarita* az egyik eszményképem, bár az indítékaim között Apollinaire *Városok* című *versciklusának Az utolsó fejezet* című versét is megemlíteném. Az *Amikor a sötétség eljön* című kompozícióban a nagy magyar kuplerájt akartam megfesteni. Már a nyolcvanas években elkezdtem vele foglalkozni. Hosszú időn keresztül úgy éltem és dolgoztam, hogy azt tartottam szem előtt, amit Karinthy mondott: a művésznek nem más a feladata, mint a jót és a rosszat megkülönböztetni. Ezt őszintén, belülről így is éreztem. Aztán, ahogy sűrűsödött az élet, megtaláltam azt a furcsa élményt – jóllehet csak rövid időre, hiszen nem vagyok elég elmélyült ahhoz, hogy fel tudjam teljes mértékben vállalni az ambivalenciát –, hogy a jó és a rossz legtöbbször együtt van jelen. Caravaggiónál is felfedeztem a fény-árnyék sajátos jelrendszerét, a világos-sötét ellentmondását, a szín összefüggésrendszerében azt a harmóniát, ami már diszharmónia inkább. Rájöttem arra, hogy mélyen átélem az ambivalenciát. Ezt jelezték keresgéléseim, a házasságaim elromlása, az emberi kapcsolataim másfélesége. Ugyanaz a dolog, ami rendkívüli gyönyört okozott, egyben félelmet, gyanút is keltett bennem. A szépség és az eltorzulás, a gonoszság és a jóság egyszerre volt jelen az életemben. Belekeveredtem az alkoholizmusba, ami ellen nagyon hosszú időn át küzdöttem. Ma már biztos vagyok benne, hogy messze túl vagyok rajta, de nagy segítség kellett hozzá. Olyan világokba jutottam el, olyan dolgokat éltem át, amelyek után sokkal jobban megértettem A *Mester és Margaritát*, mint amikor először olvastam. Részt vettem erotikus kiállításokon, olyan erotikus képeket festettem, amilyeneket korábban nem vállaltam, és bizonyos idő után kidobáltam. Mások viszont megmentették ezeket, felrakták a falra és gyönyörködtek bennük. Mérlegelnem kellett, hogy miről van szó, mennyit mutathatok meg ezekből, hol vannak az ízlésbeli, esztétikai határok. Ma már kifejezetten vágyom arra, hogy erotikus képeket fessek; megpróbálom megérteni és megfogalmazni az ezzel kapcsolatos élményeimet, gondolataimat. Az aktfestészetembe is megpróbálom belelopni a különösségeket, a címadással is jelzem – például *A nap szépe* Buñuel filmje után –, hogy nem egyszerűen egy aktról van szó. Sokáig Buñuel filmjeit sem értettem, de aztán rájöttem, hogy a titkos kis ládikájában a keleti szexkultúra rejtőzik. Megnéztem sok pornófilmet, több ilyen jellegű kiállítást, elolvastam az ezzel kapcsolatos orvosi irodalmat, megvizsgáltam az ilyen témájú képzőművészeti alkotásokat. Az erotikával való foglalkozásban a számomra örökké elérhetetlennek tűnő arányok kérdése izgatott. Az ilyen rajzaim java része mozgáskísérlet, munkarajz, anatómiai vizsgálódás. A modellem számára mindig megpróbálom nemcsak elmagyarázni, hanem le is rajzolni, hogy mit szeretnék látni. Sok dolgot közvetlen közelről is megtapasztaltam, valóságból és fantáziából is. Az erotikus tanulmányaim nehéz feladatok, mert nem lehet kívül és belül lenni egyszerre, hamar létrejön a jól működő steril világ cinizmusa, az ambivalencia.

– *Egészen más jellegű képeket festett például Ajnácskőn...*

– A Novák Pista által tervezett, és a falu önerejéből felépített templomban Pataki Feri kollégámmal közösen festettük meg a tizennégy stációképet. Egy pénzdarab feldobásával döntöttük el, hogy melyikünk festi a páros, illetve a páratlan számú képeket. Én ugyan nem vagyok gyakorló vallásos, de római katolikusként kereszteltek

meg, és az európai keresztény kultúrában és művészettörténetben nőttem fel. Igyekeztem a klasszikus tradíciók, például Caravaggio művészetének figyelembevételével elkészíteni ezeket a bibliai kompozíciókat, amelyekben egyébként ugyancsak fellelhető némi ambivalencia. Van egy kompozícióm, három képből áll: *Az utca*, *Az ismeretlen ismerősök* és *Az éjszaka (ugyanaz éjszaka).*

– *Azt hallottam, mostanában Battonyán dolgozik...*

– Az ortodox szerb egyháznak van ott egy 1790-es évek végén épült kis műemlék temploma, amelynek az ikonosztázát és mennyezetképeit egy temesvári szerb festő, Száva Petrovics festette. Ezeket a seccókat később többször átfestették, javították, a makói Torma Imre például olajfestékkel festett rájuk. Most Kisterenyei Ervin restaurátor szakértő szakmai felügyeletével, egy makói fővállalkozóval, B. Szűcs Antal díszítőfestővel vállalkoztunk a felújítására. Összesen közel 180 négyzetméternyi felületről van szó. Tavaly novemberben kezdtem hozzá a munkához, legalább három-négy évre lesz szükség a befejezéséhez. Időközben kiderült, sokkal nagyobb feladat, mint amekkorának eredetileg látszott.

– *Hogyan látja a mai szegedi piktúrát?*

– Megváltozott a világ, ma mindenki a maga portáján akar úr lenni. A volt Csók Galéria szinte régiségkereskedéssé vált, ahol a nagymama bugyijától a piszkavasig, a giccstől a legkiválóbb modern képekig minden együtt található. A kereskedelem a fő szempont, nem a minőség. Ugyanezt tapasztaltam a nyaraló-Amerikában, a floridai Sarasotában, ahol huszonnyolc galéria és múzeum van a városban. Voltak speciális galériák is, az egyikben például csak delfinszobrokat árultak, kőből, fémből, csontból. Más galériák pedig szinte vegyeskereskedésként működtek, egyetlen céljuk a vevő igényeinek kielégítése volt. A Kárász utcai Képcsarnok is ilyenné alakult egy időben, szerencsére most kezd visszaállni a régi profilja, újra számít a minőség. A szegedi festőtársadalom is igyekszik táborokba szerveződni, ugyanúgy, mint máshol. A Szegedi Szépmíves Céh elsősorban az amatőr, autodidakta alkotókat fogja össze. Kezdetben én is támogattam őket, majd a Szög-Art megalakulásakor Aranyi Sándor, Sinkó János, Szathmáry Gyöngyi hívására az új egyesülethez igazoltam. Most ebben a csapatban focizom. Ma nem lehet csapat nélkül létezni, ezért igyekszem a jövőben aktívabban részt venni az egyesület munkájában. A Szegedi Nyári Tárlaton, a festészeti biennálén szoktam szerepelni, a budapesti rendezvényekre már rég nem adok be képeket. Pataki Ferivel, Zombori Lacival és a többi kortársammal a hetvenes években tudtunk leginkább kibontakozni. A Debrecen étterem, majd a Szeged étterem söröző je volt a törzshelyünk, nagy társasági életet folytattunk. Mára ez a csapat szétrobbant, se pénz, se posztó, mindenki az utolsó garasát is élére rakja, hogy boldoguljon. Nem tudunk már kommunikálni. Aranyi Sándor nemcsak tehetséges festő, hanem kiváló szervezőegyéniség is, hihetetlen energiával hirdeti a Szög-Art nagyságát. Néha talán nem mérlegeli eléggé, hogy más csoportosulásokhoz viszonyítva nem biztos, hogy mi jelentjük a csúcsot. Bennem több a bizonytalanság, a dilemma, gyakran elkeseredem amiatt, hogy nem sikerül olyan nemessé faragnom a képet, amilyenné szeretném.

Hollósi Zsolt

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Alapítvány közhasznúsági jelentése

A Tiszatáj Alapítvány bevételei 1999-ben a következő forrásokból származtak: Nemzeti Kulturális Alapprogram: 7.700.000, Csongrád Megyei Közgyűlés: 2.800.000, Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány: 200.000, József Attila Alapítvány: 700.000, Soros Alapítvány: 1.000.000, Szeged Város Közgyűlése: 500.000, Szegedért Alapítvány: 50.000, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma: 1.000.000. A lap- és könyvértékesítésből származó bevétel 1.129.000 forint volt. Az adózók 1% fölajánlásának összege 93.950 forint volt.

A Tiszatáj Alapítvány, mely 1998. május 28-tól jogállását illetően közhasznú szervezet, 1999-ben is – az alapítvány céljaival összhangban – elsődleges feladatának tekintette a Tiszatáj c. folyóirat folyamatos megjelentetésének biztosítását. A lapnak sikerült megőriznie a magyar folyóirat-irodalomban régóta betöltött szerepét, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a Tiszatájnak 1999-ben megítélt Magyar Örökség-díj. Minden bizonnyal a Tiszatáj elfogultságok fölé emelkedő értékszemlélete magyarázza a Nemzeti Kulturális Alapprogram kiemelt támogatási összegét.

Az alapítvány rendszeresen szervezett irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat, melyeken szerzőinket, a magyar irodalom élvonalbeli alkotóit mutattuk be. A Kuratórium évente két díjat ad ki a folyóirat kiemelkedő értékeket teremtő szerzőinek. 1999-ben Jókai Anna és Ágh István munkásságát jutalmaztuk. A fiatal alkotók támogatása céljából a Kuratórium ösztöndíjakat ítélt meg. Itt jegyezzük meg, hogy a Tiszatáj szerzőgárdája és olvasóközönsége az elmúlt években megfiatalodott. Az ifjú tehetségek támogatását a jövőben is feladatunknak tekintjük.

A Somogyi-könyvtárral együttműködve és a Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány támogatásával a megye valamennyi kistelepülésének iskolájába és könyvtárába ingyen juttatjuk el a Tiszatájt.

Az 1997-ben indított Tiszatáj Könyvek sorozatban 1999-ben három kötet jelent meg: Fried István: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István költészetéről, Bozai Ágota regénye: tranzit glória, Grezsa Ferenc: Vonzások és vallomások. Tanulmányok, kritikák. 1999-ben jelentős erőfeszítéseket tettünk a Tiszatáj millenniumi vállalkozása, a „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?" c. sorozat reprezentatív kötetben való kiadása érdekében. A könyvsorozat olyan non-profit vállalkozás, amely magas színvonalú szépirodalmi alkotásokat és irodalomtörténeti-kritikai munkákat kíván megjelenéshez segíteni.

A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma

*

Február 25-én a hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban mutattuk be *Grezsa Ferenc* Vonzások és vallomások c. könyvét. A Tiszatáj Könyvek legújabb darabjáról Domokos Mátyás és Olasz Sándor beszélt.

*

A Magyar Köztársaság elnöke március 15-én *Kossuth-díj*at adományozott *Gergely Ágnes* írónak, költőnek, műfordítónak kiemelkedő költői és műfordítói tevékenységéért; *Görömbei András* irodalomtörténésznek, a Debreceni Egyetem tanárának a 20. századi magyar irodalom teljességre törekvő elemzéséért és példaértékű oktatómunkájáért; *Nagy Gáspár* költőnek költői munkássága elismeréseként. Szeretettel és megbecsüléssel köszöntjük szerzőinket!

*

Néhány szerzőnkről: KONTRA FERENC Újvidéken él, novelláival korábban gyakran találkozhattak olvasóink. LOVAS ILDIKÓ a szabadkai Üzenet főszerkesztője. LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ a fiatal erdélyi költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja, doktorandusz a Szegedi Tudományegyetemen. SÁNTA GÁBOR tanársegéd a Tanárképző Főiskolai Kar Irodalom Tanszékén. BLÉNESI ÉVA jelenleg a Cambridge-i Egyetem Szociológia és Politika Tudományok Tanszékén működő nemzetközi program kutatójaként dolgozik.

Májusi számunk tartalmából:

NAGY GÁSPÁR, KISS ANNA, ORAVECZ IMRE, VÁRI ATTILA versei

GRECSÓ KRISZTIÁN, KÁLNAY ADÉL novellája

SZŐCS GÉZA operalibrettója
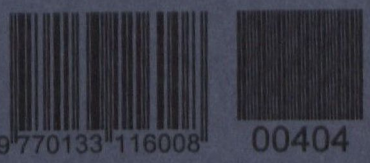
Ára: 120 Ft